



ZIVILNIJE NISO LE BESEDE

WWW.MOBITEL.SI



Aerodrom Ljubljana



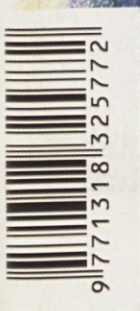
K R A S

DESTINATION MANAGEMENT
POSTOJNA

ISTRABENZ

INTERINA

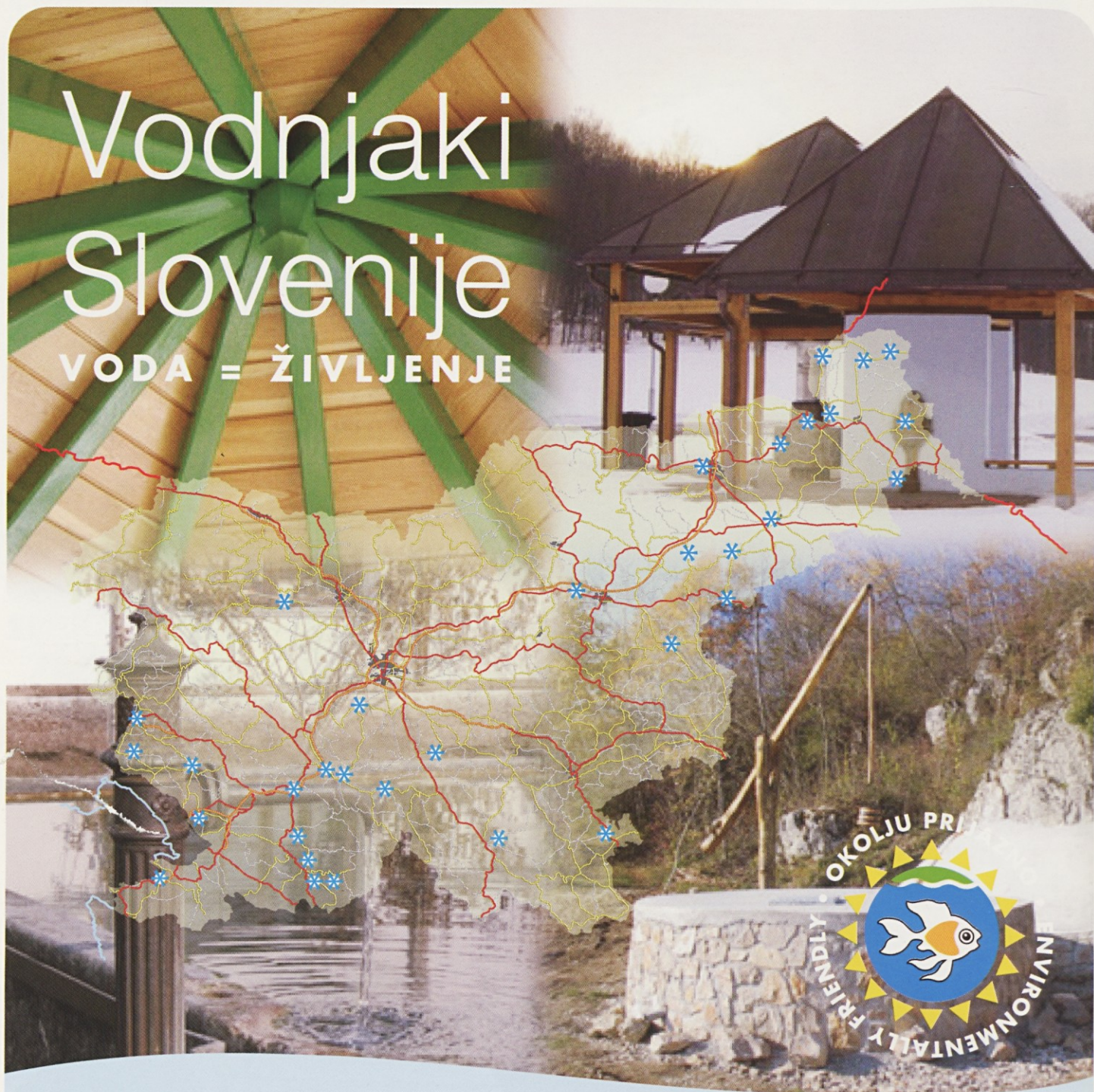
Poština plačana pri pošti 1102 Ljubljana



KRAS

Vodnjaki Slovenije

VODA = ŽIVLJENJE



VODA je naš razvojni in poslovni izziv.

Razumevanje okolja določa naše obnašanje in odločitve. Heliosov ekološki sklad za ohranjanje čistih slovenskih voda skupaj z Ministrstvom za okolje, prostor in energijo upravljamo že osem let, tradicija razvoja okolju prijaznih barv in premazov pa je še daljša.

Uspehi niso zanemarljivi: s pomočjo vseh, ki uporabljate okolju prijazne barve BORI, IDEAL, TESSAROL ali SPEKTRA, smo v tem času očistili 17 kraških jam in oživili 33 krajevnih vodnjakov po Sloveniji.



www.helios.si

HELIOS



Aerodrom Ljubljana

Dober začetek vaših potovanj!



www.lju-airport.si

Amsterdam

Dublin

London

Podgorica

Split

Beograd

Dunaj

Moskva

Praga

Tel Aviv

Berlin

Frankfurt

München

Priština

Tirana

Bruselj

Istanbul

Ohrid

Sarajevo

Zürich

Budimpešta

Kopenhagen

Pariz

Skopje

...

Radi počnete več stvari hkrati?



www.telekom.si

IMELDA OGILBY

Vasilij Žbogar, bronasti olimpijec, jadranje - laser, Atene 2004

Cene vseh paketov ISDN smo znižali za 15.000 SIT.
Paket ISDN je lahko vaš že za 10 x 990 SIT*!

MODRA ŠTEVILKA

080 80 00

*Cene vključujejo DDV. Veljajo ob zamenjavi priključka klasične telefonije s priključkom ISDN in vezavi naročniškega razmerja za 24 mesecev. Možno je tudi plačilo na 10 obrokov brez obresti (za fizične osebe in s.p.). Vasilij Žbogar na fotografiji uporablja telefonske aparate Siemens.

Telekom
Slovenije





Slika na naslovnici:

Stopnišče s štirno pred cerkvijo sv. Jurija v Komnu,
mešana tehnika (50x65cm),
serija »Kulturna dediščina Krasa«.

Avtorica Alenka Kham Pičman,
akademska slikarka, mag. grafike in univ. dipl. ing. arhitekture,
Sveto 13 pri Komnu, telefon: 051/413-080.

Medijsko podjetje
MEDIACARSO d.o.o.

Telefoni revije Kras:
01/421 46 95, 01/421 46 90
05/766 02 90

Fax:
01/421 46 95, 05/766 02 91
E-mail: media.carso@siol.net

Kras, revijo o Krasu in kraških pojavih ter značilnostih krasa doma in na tujem, izdaja podjetje Mediacarso, d.o.o., Rimska cesta 8, 1000 Ljubljana
Telefon: (+386) 01/421-46-95,
(+386) 01/421-46-90;
fax: (+386) 01/421-46-95
E-mail: media.carso@siol.net
Glavni urednik: Lev Lisjak
Odgovorna urednica: Ida Vodopivec-Rebolj
Sodelavka: Marjeta Privšek
Naslov: Uredništvo revije Kras:
p.p. 17, 6223 Komen;
telefon: (+386) 05/766-02-90
fax: (+386) 05/766-02-91
Maloprodajna cena z 8,5-odstotnim DDV 900 SIT, 4 EUR, 4,5 \$
Naročnina za šest zaporednih števil z 8,5-odstotnim DDV in s pošto dostavo na naročnikov naslov v Sloveniji 7.000 SIT, na naročnikov naslov v tujini 10.000 SIT, 45 EUR, 50 \$
Transakcijski račun pri NLB: 02010-0089675302
Devizni račun pri NLB, podružnici Ljubljana-Center, Trg republike 2, Ljubljana: 010-27620-896753/9
SWIFT coda: LJ BA SI 2X
Fotografije: Agencija Mediacarso
Nenaročenih rokopisov in fotografij uredništvo ne vrača.
Ponatis ali povzemanje prispevkov iz revije Kras je dovoljeno uredniškim soglasjem in z navedbo vira.
Mednarodna standardna serijska številka: ISSN 1318-3257.
Naklada: 4000 izvodov
Agencija 41 podpira izdajanje revije Kras

Vsebina

NOVEMBER 2005, št. 72

Dr. Vasko Simoniti	ODLOČNO, BREZ OMAHOVANJA SE MORAMO ZAVZETI ZA KULTURNE VREDNOTE	4
Doc. dr. Živa Deu	KRAŠKO STAVBARSTVO - IZJEMNA KULTURNA VREDNOST SLOVENSKEGA PROSTORA	8
Saša Urukalo	KAKO OBNOVITI IN POSODOBITI?	12
Tomaz Čeligoj	KAKŠNA NAJ BO ARHITEKTURA KAPELIC?	14
Miha Kajzelj	ZRELO AMBICIOZNA UREDITEV VAŠKEGA TRGA V KAZLJAH	16
Robi Lavin	POSEBEJ POMEMBNA JE KULTURNA DIMENZIJA DEDIŠČINE KRAJA	18
Prof. Vojteh Ravnikar	DIVAČA IN KRAS RABITA ITO RINO	20
Matjaž Bolčina	DOGAJANJE V TEMI	20
Davorin Vuga	SOŠKA FRONTA 1915-1917	22
Iztok Ilich	JOSIP ABRAM IZ ŠTANJELA	28
Sergij Pahor	PRIZORIŠČE ZA PROUČEVANJE PRETEKLOSTI, ANALIZIRANJE SEDANJOSTI IN ZA POGLED V PRIHODNOST	30
Prof. dr. Rafko Dolhar	TRST IN OKOLICA Z DOBERDOBSKIM KRASOM	32
Uredništvo	ILMA RAKUSA IN KARL-MARKUS GAUB	34
Alenka Gabersčik,	EKOSISTEM CERKNIŠKEGA JEZERA	36
Olga Urbanc Berčič	USTVARJA IGRA VODE	40
Matjaž Ledinek	LETOS OSEM VODNJAKOV, DVA TUDI NA PRIMORSKEM	40
Dr. Nada Gogala	»ČAROVNIŠKI RISI« NA KRAŠKIH TRAVNIKIH	42
Samo Šturm,	SPOZNAVAJMO PARK Z DELOVNIMI LISTI!	44
Tomaz Zorman		
Dr. Jurij Kunaver	KRAS V SLOVENIJI V PROSTORU IN ČASU	46
Dr. Nataša Ravbar	TEMELJNI KRASOSLOVNI PRIROČNIK	48

**Minister za kulturo
dr. Vasko Simoniti
o nekaterih vprašanjih Krasa**

Ministra za kulturo dr. Vaska Simonitija smo vprašali za bralce revije Kras o nekaj aktualnih stvareh, povezanih s Krasom. Odgovoril je na vprašanja o nameravanih nadaljnjih ukrepih države, da si Kobilarna Lipica povrne svoj nekdanji sloves, kako bo država spodbujala nadaljnjo obnovo in revitalizacijo srednjeveškega Štanjela in kako spodbujajo na Krasu - stičišču večkulturnosti - med prebivalstvom nacionalni ponos in nacionalno pripadnost.



ODLOČNO, BREZ OMAHOVANJA SE MORAMO ZAVZETI ZA KULTURNE VREDNOTE

V svojem slavnostnem govoru na slovesnosti ob 425. obletnici Kobilarne Lipica ste gospod minister ob utemeljitvah, kako izjemen kulturni in naravni spomenik je Kobilarna Lipica s svojimi lipicanci, izrekli tudi zelo pomenljiv namen Lipici in lipicancu naklonjenih Slovencev s stavkom "Ne bo nam treba zabarantati kraljestvo za konja"... Zakaj tako odločno in obetavno stališče? Kaj naj bi ta misel pomenila za nadaljnji obstoj ter zlasti razvoj Kobilarne Lipica ter za njeno ponovno uveljavitev v svetu, kakršno je nekdanje imela?

Zakaj ne odločno in obetavno!? Mar ne gre na Krasu in v Lipici še posebej za tiste naravne in kulturne vrednote, pri katerih ne smemo omahovati, če jih zares želimo ohraniti! Stavek iz slavnostnega govora, ki ga omenjate, je del širše celote, s katero sem hotel opozoriti na nujnost celovitega reševanja te problematike, in se glasi: »V času, ko je paradni konj evropske unije »Air bus«, lahko v turizmu donkihotski »jet set« in sančopansovski »easy jet« povežemo prav s kulturo. Ne bo nam treba več zabarantati kraljestvo za konja; dovolj bo, če spet odpremo Lipico za Lipicanca in podpremo Kras skozi njegov najlepši okras. Skozi novo vizijo trajnostnega razvoja in mehkega kulturnega turizma s povezavo vseh vidikov kulturne in naravne dediščine, z nadzemskimi in podzemskimi lepotami, s trgi in z vasi, borjači in vrtačami, gaji in jasami lahko Lipica sredi Krasa spet postane pojem, skozi katerega se na nov način prepozna vse; ne samo velik paradni konj, temveč tudi mala lipa, lipica, ki je Lipici z veliko začetnico konec koncev na samem začetku dala tudi ime.«

Kobilarna Lipica funkcionira kot javni zavod. Ustanovitelj zavoda je Republika Slovenija, ustanoviteljske pravice in obveznosti uresničuje direktno vlada Republike Slovenije. Zaradi prepleta vsebin je na podlagi sklepa vlade RS za JZ Kobilarna Lipica pristojno pet ministrstev in sicer Ministrstvo za finance, Ministrstvo za gospodarstvo, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, Ministrstvo za kulturo in Ministrstvo za okolje in prostor. Na podlagi sklepa vlade RS je bilo izmed naštetih ministrstev Ministrstvo za kulturo imenovano za tisto institucijo, ki koordinira in sistemsko spremlja uresničevanje Zakona o Kobilarni Lipica. To Ministrstvo za kulturo od letošnjega leta dalje tudi počne.

Na témo Lipice trenutno poteka več aktivnosti, ki so prvi pogoj za kakršnokoli resno reševanje težav, ki so se v Kobilarni nalagale več let.

Ministrstvo za kulturo koordinira postopke v zvezi s spremembo statusa Kobilarne. Če je statusna oblika »javni zavod« primerna za izvajanje javne službe v Lipici (v grobem: reja in vzreja konj lipicancev, preizkušanje in šolanje konj; spremljanje reje in vzreje konj lipicancev v lasti drugih pravnih in fizičnih oseb v Republiki Sloveniji, organiziranje kulturnih in športnih prireditev na zavarovanem območju; varstvo kulturne dediščine), pa je problematična za njen turistični oziroma gostinski del (npr. postopek javnih naročil pri nabavi blaga!). Predlagani sta dve rešitvi:

1. Kobilarna Lipica kot celota bo preoblikovana v gospodarsko družbo v lasti države in tej družbi bo podeljena koncesija za opravljanje javne službe.

2. Kobilarna Lipica se razdeli na dva dela in sicer na Javni zavod Kobilarna Lipica, ki opravlja javno službo in za delovanje katerega skrbi država, ter na gospodarsko družbo, ki prevzame dejavnosti sedanje organizacijske enote Gostinstvo in turizem in deluje v skladu s tržnimi zakonitostmi (najverjetneje v lasti države oziroma z njenim velikim vplivom, da bi preprečili morebitne težnje po prevladi privatnega interesa nad javnim interesom).

Posvet na to témo je bil na Ministrstvu za kulturo konec septembra letos, do sredine novembra naj bi dobili mnenje strokovnjakov, podkrepjeno s konkretnimi podatki, ki bodo omogočali sprejetje odločitve o prihodnjem statusu Kobilarne Lipica.

Vzporedno s spremembo statusa je nujno treba čim prej sprejeti prostorske plane za Lipico, konkretno državni lokacijski načrt. Ta je podlaga in temeljni pogoj v vseh postopkih, ki se tičejo fizičnih posegov na področju Kobilarne, vključno z izdajanjem gradbenih dovoljenj. Ministrstvo za kulturo sodeluje v postopkih; predlog državnega lokacijskega načrta, ki je bil že narejen, mora sprejeti vlada RS. Namen sprejetja lokacijskega načrta je dokončno zaustaviti trend zadnjih desetletij, katerega rezultat je, da Lipica kot prostor trenutno deluje »brez repa in glave«. Z državnim lokacijskim načrtom bodo v prostoru vzpostavljene prioritete, posamezni vsebinski sklopi (konjereja, zgodovinsko jedro, hotelski del, itn.) bodo dobili ustrezno mesto znotraj prostorske zasnove, urejen bo prometni režim itd. Ministrstvo za kulturo je zaradi izjemnega pomena Lipice kot kulturnega spomenika zelo zainteresirano, da se izoblikuje infrastruktura, ki bo v Lipici omogočila razvoj kulturnega turizma oziroma turizma na osnovi kulturne dediščine z avtohtonim konjem lipicancem in z njegovo zgodovino kot jedrom kulturne ponudbe.

Z istim namenom je Ministrstvo za kulturo intenzivno sodelovalo pri prijavi Lipice na razpisu Finančnega mehanizma

EGP oziroma Norveškega finančnega mehanizma - prioriteta Varovanje evropske kulturne dediščine - Ustanovitev muzeja. Prijava je bila oddana sredi oktobra letos in upamo na ugodno rešitev. Prijavljeni projekt z naslovom Muzej lipicanca predvideva ureditev sodobne, privlačne in strokovno utemeljene predstavitve Lipice in njenih konj, s katero bi širši javnosti omogočili razumevanje fenomena lipicanca. Muzej bo zasnovan kot novi center kulturne ponudbe, urejen v enem od objektov lipiške graščine, ki je bil pred leti s sofinanciranjem Ministrstva za kulturo delno že obnovljen za ta namen.

Problem kadrov v Lipici bi radi spremenili v ključni izziv. Kajti zavedamo se, da razvojno vizijo kobilarne lahko uresničimo z ljudmi, vključno z vodilnimi kadri, ki so pripravljeni in sposobni delati v dobro Lipice.

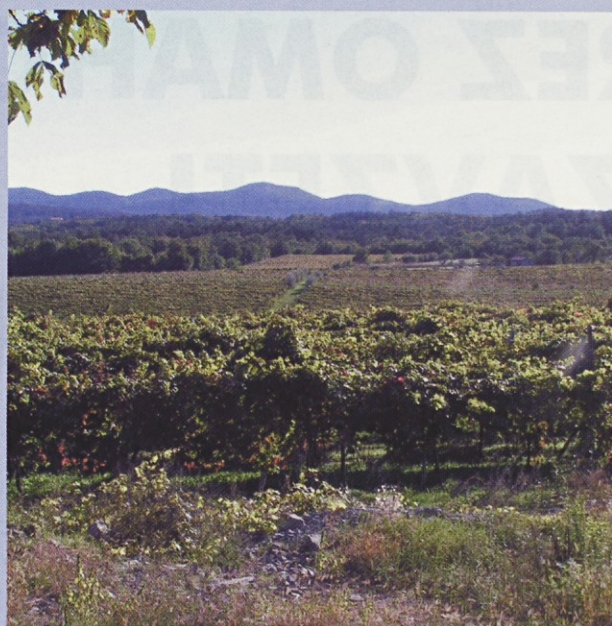
Kako gledate na izoblikovano razvojno vizijo Štanjela? Kaj bo storilo Ministrstvo za kulturo, da se zagotovi hitrejši in bolj viden proces njegove revitalizacije, ohranjanja in obnavljanja izjemnega stavbnega fonda v naselbini na štanjelskem griču. In kaj bo ministrstvo storilo, da se obnova Gradu Štanjel čim prej konča z ureditvijo grajskega kompleksa, da bo omogočal v obnovljenih prostorih visokošolsko izobraževalno dejavnost in visokokakovostne kulturne prireditve, strokovne in znanstvene posvete itn.? Kakšna bo nadaljnja usoda tako imenovanega kulturnega tolarja? Kako bo morala država pri obnovi in revitalizaciji Štanjela na griču usklajevati zasebni interes lastnikov posesti in stavbnega fonda na griču in interes arheološke, zgodovinske, arhitekturne in restavratorske stroke pa tudi interes države, da dobi Štanjel kot kulturni spomenik svoje pravo podobo in vlogo? Kakšni so v tem smislu kratkoročni načrti ministrstva in kakšni bodo morali biti njegovi načrti na daljši rok?

V Štanjelu z Gornjo in Doljo vasjo, s kulturnimi sledmi halštatskega gradišča, rimske postojanke, srednjeveške utrdbe s stolpom Gledanca in z gradom Ledenica, z novoveškimi obzidjem pred turškimi vpadi, s Fabianijevim vrtom in Spacalovo galerijo lahko prepoznamo Atene slovenskega Krasa, ki zahtevajo posebno pozornost. Vizija razvoja Štanjela je bila v sklopu Pilotskega projekta Krasa, ki ima sedež v Štanjelu, določeneje oblikovana s sprejetjem novih prostorskih izvedbenih dokumentov, ki so bili narejeni

v zadnjem času. V letu 2004 je bila sprejeta Urbanistična zasnova za Štanjel in Kobdilj, na njeni podlagi pa sta bila v letu 2005 narejena dva pomembna lokacijska načrta - občinski lokacijski načrt za historični del Štanjela ter občinski lokacijski načrt infrastrukture za Štanjel in Kobdilj. Pri pripravi vseh dokumentov je Ministrstvo za kulturo intenzivno sodelovalo.

Sprejetje navedenih dokumentov je, poleg čisto uporabne vrednosti, npr. kot podlaga za izdajo gradbenih dovoljenj, pomembno tudi zato, ker predstavlja (končno) uradno veljaven konsenz različnih subjektov o nadaljnjem razvoju kraja. Štanjel bo v prihodnosti tako ostal predvsem živo naselje s stalnimi stanovalci, katerim se odpira možnost, da si zaposlitev ustvarijo v turizmu, temelječem na bogati kulturni dediščini kraja (prostor za storitvene dejavnosti, vezane na turizem, ali kot servis stalnim prebivalcem itd.). Novi prostorski dokumenti spodbujajo tudi umeščanje upravnih in izobraževalnih dejavnosti - to so programi, s katerimi bo Štanjel ponovno dobil nekdanji pomen kot središče tega dela Krasa, hkrati pa bi omilili izrazito sezonski značaj turizma. Ministrstvo za kulturo pomaga na več načinov. S sredstvi »kulturnega tolarja« poteka sedaj več obnov v vasi, tako objektov privatnih investitorjev kot tudi v objektov v lasti Občine Komen. Posebno pomembno je nadaljevanje obnove gradu, ki bo dala nove prostore za nove programe (dodatni pisarniški oziroma večnamenski prostori, primernejši prostori za arhiv Maksa Fabianiija, depo galerije L. Spacala, ki bo olajšal organiziranje občasnih razstav v galeriji in spodbudil bolj živahen razstavní utrip; v kletnih prostorih spodnjega palacija se nadaljujejo dela pri urejanju vinoteke in vinske kleti, kar bo bistveno obogatilo sedanjo ponudbo gradu in Štanjel postavilo na zemljevid tudi kot center kraških vin).

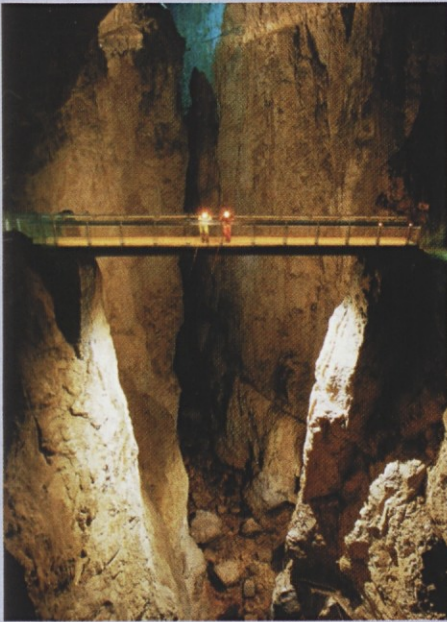
Skratka, Ministrstvo za kulturo investitorjem v Štanjelu nudi sredstva, z direktnim delom na terenu pa vzpostavljamo tudi kar se da konstruktiven dialog z ljudmi - bistvo obnove in revitalizacije je v vsakem primeru v ljudeh - domačinih. Poskušamo jim



pomagati in jih usmerjati, da prepoznajo varovanje kulturne dediščine kot priložnost za razvoj.

Za »male« investitorje so spodbuda tudi investicije države (oziroma občine) v spomenike v svoji lasti. Tak je npr. Ferrarijev vrt, ki se zadnja leta že uspešno vključuje v ponudbo kraja, obnovitvena dela pa se bodo nadaljevala tudi v prihodnje... Konkretno: zaključek postopka urejanja statusa delov spomenika/parcel, ki so bile označene kot splošno javno premoženje, urejanje razmerij s sedanjimi uporabniki, definiranje režimov uporabe in varovanja posameznih delov parka, ki takih režimov še





nimajo ali so ti presplošni, obnovitveni posegi v dele spomenika, ki do sedaj niso bili ustrezno evidentirani in obdelani, hortikulturna obnova osrednjega dela Ferrarijevega vrta, dokončanje ureditve cistern in drugih elementov Fabianijevega vodovodnega sistema itn.; izpeljava postopka za oddajo vrta v dolgoročni najem, sodelovanje pri pripravi programov, ki se bodo potekali v vrtu oziroma v Štanjelu kot celoti in ki pomenijo varovanje in promocijo kulturne dediščine in hkrati obogatitev kulturno-turistične ponudbe kraja. In še kaj bi se našlo!

Kot zgodovinarja Vas prosimo, če v kratkem označite geopolitični, gospodarski in družbeni pomen kraškega prostora od Ljubljane in Ljubljanskega barja prek Notranjskega krasa in Brkinov, Divaškega, Komenskega in Goriškega Krasa ter Vipavske doline do Soče za Slovence - gledano od njihove poselitve tega prostora do danes. Mislimo predvsem na njegov pomen kot prostora, čez katerega od nekdanjih vodijo poti med Sredozemljem in Panonsko nižino ter Črnim morjem, in kot prostora, na katerem so se soočali vplivi različnih kultur - keltske, romanske, frankovske, germanske, slovanske. In radi bi zvedeli za Vaš pogled na večno dilemo prostora pokrajine Kras ob meji z Italijo, s katero deli Slovenija sedaj skupno usodo združene Evrope... Kako v prizadevanjih za poglobljanje večkulturnosti na tem prostoru spodbujati in zagotavljati med našim prebivalstvom nacionalno pripadnost in nacionalni ponos? Kakšna naj bi bila v tem smislu najprimernejša tako imenovana kulturna politika; kakšna vzgojna politika in kakšna informacijska politika, da o gospodarski politiki posebej ne govorimo?

Slovenija ima izjemno geostrateško lego v osrednjem delu Srednje Evrope, kjer se na najmanjšem prostoru srečujejo naj-

večje naravne pokrajine Evrope. Panonska nižina se širi daleč na vzhod, alpsko pogorje sega globoko na zahod, vmes so Ljubljanska vrata, skozi katera vodijo najstarejše poti med Vzhodom in Zahodom. Mediteran, ta žibka sodobne civilizacije se na drugi strani prav v Tržaškem zalivu zaje najgloblje v evropsko celino. Kras, ki je v jedru tega sredo-zemlja vsem podobnim naravnim pojavom po svetu dal ime, je s svojimi podzemskimi in nadzemskimi krasotami naš najbolj samonikel okras. Izjemni biotski raznovrstnosti se tukaj pridružuje posebna kulturna raznolikost.

Za nas je največji izziv, da bomo znali to presežno vrednost našega prostora v skladu z načeli trajnostnega razvoja v 21. stoletju vgraditi tudi v kulturni, socialni in gospodarski sistem sodobno organizirane družbe. Zavedamo se posebne občutljivosti tega obmejnega področja, zato v širši regiji podpiramo delovanje treh gledališč, ki so se programsko na našo pobudo letos začela med seboj povezovati. Premično kulturno dediščino tega območja pokrivamo z urejeno muzejsko mrežo. Za nepremično kulturno dediščino pa bi s sredstvi, ki so nam na voljo, radi vzpodbudili sistematično in celovito prenovo. Na zadnjem razpisu ministrstva smo podprli dva multimedijška centra v Gorici in Tolminu, da bodo mladi lahko v stiku z najsodobnejšimi kulturnimi praksami in informacijskimi tehnologijami tudi v tem delu Slovenije. Hkrati pa smo tem novim kulturnim centrom dali nalogo, da povežejo čim več kulturnih subjektov v okolju, v katerem delujejo.

Ministrstvo za kulturo bo Ministrstvu za gospodarstvo predlagalo izdelavo oglasa, ki bi se predvajal na tujih televizijskih postajah in bi vključeval zanimivo in privlačno predstavitev Škocjanskih jam, Postojnske jame, Lipice in lipicancev... Menimo, da bi bilo treba Kras, Notranjsko in Primorsko z vsemi znamenitostmi še bolj kot doslej vplesti v turistično ponudbo Slovenije.

Vas in kulturno krajino je treba na Slovenskem rehabilitirati in vrniti v zavest ljudi kot podstat kulture

KRAŠKO STAVBARSTVO - IZJEMNA KULTURNA VREDNOST SLOVENSKEGA PROSTORA

Živa Deu

»Iz kamna je zidna hiša, ki so ji med zidove, da se mu ne bi tožilo po zemlji, nasuli materinske prsti, iz kamna so žlebovi, da bi se voda lahko še naprej igrala in tako ostala mlada, iz kamna so jerte, ramena oken in vrat, da na njih plečih mirno sloni moja hiša«
(Ciglič, Z., 1993: Kamniti svet.- Koper, str. 8).

Vloga in pomen stavbarstva v kraški kulturni krajini

Kras je v slovenskem prostoru zdaj že vsem dobro poznana pokrajina, ki jo poleg z brinovim grmovjem in kostanjevo-hrastovimi gozdovi zamejenih vinogradov, sadovnjakov in pašnikov zaznamujejo tudi strnjeno oblikovana naselja. Mnoga naselja so zaradi prostorsko izpostavljene lege na slemenih ali pomolih mehko valovitega hribovja vidna že od daleč. Poleg dominantne lege in zgoščene oblike pa naselja v tej podnebno mili pokrajini razpoznavno zaznamuje še paleta povezovalnih značilnosti, vpetih v raznolike podrobnosti urbanističnega in arhitekturnega oblikovanja.

Vzrok za kakovostno in značilno razpoznavnost kraškega stavbarstva je skrit v stoletja trajajočem zorenju s kamnitim gradivom povezanih gradbenih meril, razvitih z neprekinjenim upoštevanjem naravnih danosti in povezanih s spreminjajočimi se družbenogospodarskimi razmerami in umetnostnimi tokovi, ki so v pokrajino prihajali iz sosednje Italije.

In prav ohranjena strogost in prvotnost kamnitih grajenih struktur, struktur, ki sooblikujejo med gorami in morjem razpeto kraško gričevnato pokrajino, je tista izjemna kakovost, ki to kulturno krajino vrednostno zaznamuje ter jo ohranja razpoznavno tako v slovenskem prostoru kot tudi v prostoru zunaj naših mej. Toda, ali je razpoznavnost in lepota kraške pokrajine, njenih naravnih in kulturnih danosti večna in sama po sebi umevna? Ali lahko s prostorom Krasa počnemo karkoli, pa bo ta trditev še vedno držala?

Žal, ugotavljamo, da ne! Likovno okolje notranjih delov naselbinskih struktur in likovna podoba naselij v kraški kulturni krajini se namreč slabša zaradi velikega števila nestrokovnih posegov v stara poselitvena jedra kot tudi zaradi poplave nedomiselnih, globalno in bahaško zasnovanih objektov, ki dnevno vznikajo na naselbinskih robovih. Z likovno neskladnim preoblikovanjem kraške kulturne krajine pa so tesno povezani tudi kul-

turna degradacija, izguba arhitekturne identitete in stopnjevanje obremenjenosti okolja, ki se odraža v onesnaženju zraka, vodâ in drugih naravnih virov. In posledica naštetega je postopno zmanjševanje kakovosti bivanja.

Izhodišča sodobnemu urejanju grajenih struktur: trajnostni razvoj in kulturna raznolikost

Slovenska država je s ciljem, da se izboljša stanje v urejanju prostora, in v sozvočju z mnogimi normativnimi in vrednostnimi akti (Agenda 21, Agenda habitat, Carigrajska deklaracija o mestih in drugih naseljih), sprejetimi v Združenih narodih, Evropski uniji in Svetu Evrope, izoblikovala in sprejela nov prostorski dokument - Strategijo prostorskega razvoja Slovenije. V Strategiji prostorskega razvoja Slovenije (Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, 2004) je v poglavju o razvoju mest in drugih naselij zapisano:

»Pri načrtovanju in urejanju mest in drugih naselij se stremi k urejanju in prostorsko uravnoteženem in oblikovno skladnem razvoju posameznega naselja tako, da se zagotavlja arhitekturno prepoznavnost. Arhitekturna prepoznavnost se odraža v regionalnih urbanističnih in arhitektonskih značilnosti območij. Pri prenovi, načrtovanju, oblikovanju in urejanju naselij se upošteva ohranjeno in prepoznavno kulturo stavbarstva preteklih obdobij in pri tem uravnovesi sodobna tehnološka in oblikovna izhodišča z obstoječimi vrednotami.«

Odlično oblikovana usmeritev varstva naravnih danosti in varstva kulturnih raznolikosti v stavbarstvu kulturnih krajin, ki je podprta še z najnovejšo mednarodno Konvencijo o ohranjanju kulturne raznolikosti, sprejeta 20. oktobra 2005 na konferenci OZN v Parizu, temelji na razvitem odnosu novega do starega; temelji na odnosu, ki poskuša prepoznana stavbna merila in vrednote od včeraj prilagoditi za danes in jutri.



Zgoščeno podobo naselij ustvarjajo domačije, ki se med seboj stikajo ali celo zraščajo. Funkcionalno različne stavbne enote, vzdolžne enonadstropne ali dvonadstropne stavbe ene domačije so namreč zvezno nanizane po robu stavbne parcele. Izvoren robni način gradnje je poleg strnjivosti omogočil neprestano prilagajanje potrebam bivanja in dela ter postopno oblikovanje obzidanega, delno ali popolnoma zaprtega dvorišča - »borjača«.

Značilno zgoščeno naselij brišejo stavbe, ki jih gradijo na robovih naselij. Stavbe, ki so postavljene v jedru velike parcele in so globalno oblikovane, ne udeležajo nobene domače in mednarodne zaveze o kakovostnem razvojnem urejanju naselij v krajinah.

V nasprotju z okolje obremenjujočim procesom arhitekturne globalizacije, ki vedno bolj uničuje raznolikost kulturnih krajin svetâ, trajnostni razvoj z ohranjanjem kulturnih raznolikosti v razvoju grajenih struktur temelji na kakovostnem dialogu med starim in novim, na dialogu, ki uspešno povezuje med seboj univerzalno civilizacijske in avtohtono kulturne aspekte gradnje. V tem dialogu ima razvojna prenova stavbne dediščine, četudi ruševine, pred graditvijo novega gospodarsko in ekološko prednost: je racionalnejša v porabi prostora, sredstev in energije in zato tudi manj obremenjuje okolje (trajnostni razvoj). Poleg umnega izkoriščanja naravnih danosti se z razvojno prenovo ohranjajo tudi kulturne vrednosti.

Novo pa mora biti oblikovano tako, da so z znanji in modrostjo sedanjosti oplemenitene ugotovljene kakovostne in trajno uporabne vrednosti obstoječega. *»Bolj bi se morali poglobiti v tisto, kar nas preteklost in izkušnje drugih lahko naučijo, in se vesti razumno, ne pa, da vedno znova poskušamo iznajti toplo vodo! Pri načrtovanju novih stavb lahko s pravilnim razporejanjem prostorov, z upoštevanjem preteklih izkušenj in s prilagajanjem prostorov novim zahtevam življenja, z drobnimi novimi spoznanji in izboljšavami napravimo v bistvu zelo veliko za dobro počutje ter prijetno vsakdanje bivanje«* (Mušič, V., B., 2000: Ideal olajšati in osmisлити življenje - priloga Dela Izziv 2000.- Ljubljana, 3.1.2000).

Udejanjanje normativnih izhodišč, dialog med starim in novim v razvojnem urejanju grajenih struktur

Razvojno oblikovanje naselij in arhitektur, ki bodo tenkočutno povezale v naši prostorski stvarnosti pretrgane niti med preteklostjo in sedanjostjo in tako razvojno ohranjale nam lastno kulturo stavbarstva, pa je trdo in zahtevno delo, ki mu, kot kažejo zadnji posegi v prostor, še nismo kos. V razvojnem oblikovanju naselij in v urejanju slovenskih kulturnih krajin se ne udejanja trajnostno urejanje grajenih struktur s prenovo v poudarjeni in večplastni vlogi varstva kulturne raznolikosti.

Zdi se, da je uporabnikom in tudi mnogim načrtovalcem novih urbanih rešitev ter oblikovalcem novih arhitektur zdravo okolje in razvojno varstvo nam lastne stavbne kulture, ki jo izpovedujejo podedovane grajene strukture, nerazumljeno ali celo upoštevanja ne vredno pisno dogajanje v dokumentih in aktih, ki so onstran njih.

Ugotavljamo namreč, da je prenova kot trajnostno prednostna dejavnost v urejanju grajenih struktur zapostavljena. Paradni konj razvoja naselij je še vedno gradnja novega. In to novega, ki od postavitve v prostor do končne vidne podobe ne upošteva in nadgrajuje v prostoru gradbenega posega že oblikovanih meril in vrednot identitetnega stavbarstva.

Še več! Globalno oblikovane in trenutno modne betonske, v steklo, kovino, les ali omet oblečene stavbe so zasnovane tudi brez upoštevanja načel o varstvu okolja (trajnostni razvoj). Strokovnjaki namreč že dalj časa opozarjajo, da večina sodobnih in modnih betonsko-kovinsko-steklenih stavb - tako v zasnovi kot v podrobnostih - ni prilagojena naravnim danostim (vremenske razmere, izoblikovanost zemljišča in drugo). Pasivno izkoriščanje naravnih virov je tako izključeno; enako sta izključeni racionalnost in energijska varčnost. Poleg naštetega so stavbe izdelane še iz gradiv (beton, aluminij, jeklo, steklo), ki z zahtevno proizvodnjo močno bremenijo in onesnažujejo neobnovljive ali težko obnovljive naravne vire.

Lepota Krasa je ustvarjena in od nas je odvisno, ali bo ohranjena

Številni raziskovalci našega prostora - arhitekti, etnologi, umetnostni zgodovinarji, zgodovinarji in drugi - so v številnih traktatih (tudi v reviji Kras) ocenili kraško kamnito arhitekturo kot izjemno vrednost slovenskega prostora; vrednost, ki je prerasla čas, v katerem je zorela, je čisto naša in nenadomestljiva.

Toda z zadnjim razvojem je kontinuiteta uporabe kamna v stavbarstvu in oblikovanju kulturne krajine prekinjena. Degra-

Slike spodaj:

Prenove v starih jedrih so v večini primerov izpeljane nestrokovno. Opazna je uporaba sodobnih gradiv, ki z obstoječimi avtohtonimi materiali niso v tehničnem niti likovnem sozvočju, ter oblikovanje detajlov po osladno »kičastih« podobah široke ponudbe izvedb od tu in tam.



dacija naselij in kulturnih krajin, ki se v slovenskem prostoru dnevno stopnjuje, je opljusnila tudi Kras, od razvoja odmaknjeno in s kamnom, obstojnim in trmastim gradivom, oblikovano kulturno krajino. Kakor da sta tradicionalna obdelava in v stoletjih razvita tehnologija stavbarstva pozabljeni!? Kamen so zamenjali sodobni materiali, beton, aluminij, plastika in drugo. S kamnom pogojeno oblikovanje se tako izgublja v novih, globalno zasnovanih objektih, od enodružinskih stavb do družbenih in sakralnih objektov. Toda **kamen mora**, o tem so si enotni mnogi raziskovalci Krasa in strokovnjaki, ki delujejo v sozvočju z mednarodnimi in domačimi usmeritvami trajnostnega razvoja in varstva kulturnih raznolikosti, **ostati razpoznavni element kraških grajenih struktur.**

Na vprašanje, kaj misli o obnavljanju kraških hiš, je Avgust Černigoj odgovoril: *»Tako restavriranje je težavno, ker je material gradnje, kamen, težak. Zdaj živimo v drugačem času, drugačen je gospodarski položaj, drugačne so zahteve in vplivi iz bližnjih mestnih središč. Potrebna bi bila posebna komisija z nalogo, da nadzoruje osnutke za nove gradnje in popravila že obstoječih zgradb, da se omeji uporaba tujih prvin, ki kvarijo kraško pokrajino in so v nasprotju s slogom obstoječih stavb«* (Več avtorjev, 1984: Kraška hiša.- Trento, str. 139).

Iz umetnikove razlage in povezano s predstavljenimi usmeritvami razvoja naselij, ki temeljijo na razvoju novega ob spoštovanju tradicije in ob upoštevanju splošnih načel o varstvu okolja, povzemamo, da bodo morali v prostoru Krasa, to je na lokalni ravni, v najkrajšem možnem času izpeljati kakovostna določila in zaveze z jasno oblikovanimi spodbudami in omejitva-



Na Krasu kakovostni kamen je ne samo določal in usmerjal gradnjo, ampak je postopoma postal tudi izrazno sredstvo likovnega plemenitenja. Kamnoseški mojstri so ravne in trikotne preklade, stebre, sklepne kamne in druge sestavne dele vidno izpostavljenih členov izvorno krasili s kamnoseškim okrasjem, z napisi in znamenji ter s podobami. Izvirno oblikovan okras je značilno monumentalno oblikovanje stavbnih mas nadgradil tako, da je arhitektura v celoti ostala mirna in zbrana. Danes pa, ...? »Ako se peljete s spodnjega Štajerja proti Gradcu, zapazite takoj, kjer pričinja nemški živeli; stavbe postajajo v svojih barvah in obrisih nemime, migljajoče, polne okrasja in oddaljene od enostavnih linij, ...« je orisal arhitekturo naših severnih sosedov Jože Plečnik (Mušič, M., 1986: Jože Plečnik. - Partizanska knjiga, str. 101). Neosveščenost, neznanje, pretirano hlepenje po nekaj več... so vzroki za uničevanje slovenske kraške stavbne kulture. In vprašujemo se s kakšno pravico in s kakšno odgovornostjo do naših prednikov in naših zanamcev?

mi, s katerimi se bo prekinila začeta degradacij vredne in še razpoznavne kulturne krajine.

Poleg na lokalni ravni oblikovanih določil in zavez, ki bodo razgradile in prostoru podrobno prilagodile meddržavne ter državne normativne in vrednostne akte, je treba izoblikovati sistem za dosledno uresničevanje sprejetega (kontrole, sankcije) in sistem za izobraževanje laične, pa tudi strokovne skupnosti. Za posege v prostor je namreč še vedno odgovoren strokovnjak.

In prav pri strokovnjaku razmišljanje o razvojnem varstvu kraške stavbne kulture končujem..!

Nedavno je bil v dnevniku Delo objavljen prispevek z naslovom »Nobenh posegov v Plečnikovo dediščino«, v katerem je napovedana državna zaščita Plečnikovega stadiona v Ljubljani in nekaterih drugih ogroženih objektov.

Poleg prepotrebnega razvojnega varstva Plečnikove arhitekturne pa želim na tem mestu opozoriti na arhitektov tenkočutno pronicljiv odnos do - v zgodovinskem razvoju oblikovane - nam lastne kulture stavbarstva. V njegovem ustvarjalnem delu se nesporno odslikava dobro poznavanje »krajinske umetnosti« in ljubljanskega baroka ter »kraške prvotnosti in strogosti«. In na njegovo zavzemanje za ohranitev in razvojno prenovu drobnih arhitektur - v strokovnem jeziku jih mnogi imenujejo »arhitekture brez arhitektov«, - objektov, »dragocenih po svoji elementarnosti« in objektov, ki značilno zaznamujejo prostorske slike pokrajin.

Velikana slovenskega arhitekturnega ustvarjanja nedvomno spoštujemo. Kot izjemno vrednost bomo zaščitili njegova dela. Morda bi morali, za blagor ohranjanja naše stavbne prepoznavnosti, nekoliko bolj odstreti in v naš čas prenesti tudi njegov odnos do vrednot slovenskega arhitekturnega ustvarjanja.

Za višjo kakovost bivanja, ki je povezana z varstvom v prostoru vrednega, oblikovane kulturne krajine in grajenih struktur bo treba oblikovati jasno vizijo prostorskega razvoja (morda jo imamo?) in za njo tudi trdno stati. Ob pogledu na spremembe - na novogradnje, ki vznikajo; na prenove, ki nastajajo; na ruševine, ki opominjajo; ... se degradacija kakovosti nadaljuje. Bo kdaj tudi prepozno?

Namesto sklepa

»O Logu pod Mangartom poje angleška pevka (kot o najlepši slovenski vasi - op. Živa Deu), v kulturno zavest slovenskih otrok pa to ne seže, ker se osrednji izobraževalni sistem ne briga za lokalno, podeželsko izročilo, o lokalnih oblasteh pa se sploh ne spleča izgubljati besed!

Kako je vse to drugače, kot je, na primer, na Norveškem, kjer bodo žrtvovali pol državnega proračuna samo, da bi ohranili kako vas in kulturo. Ali pa Švica, ...

Vas in kulturno krajino je treba na Slovenskem rehabilitirati in vrniti v zavest ljudi kot podstat kulture.

»Če se to ne bo tako ali drugače zgodilo, bomo morda res ena najrazvitejših evropskih držav, kot nam napovedujejo, vendar z urbano subkulturo grafitov in pivskih pločevink. Ircem in Fincem se to ni pripetilo« (Boris, Jež, 2003: Lepe vasi lepo propadajo.- Časnik Delo, Sobotna priloga, 28. junij 2003, 7).

Pokopališča so dokaz civilizacijskih norm človeštva in družbe

KAKO OBNOVITI IN POSODOBITI?

Saša Urukalo

Povod za zapisano je obnova pokopališča v Nabrežini in obisk nekaterih pokopališč na našem Krasu. Pokopališča kot del kulturne krajine so brez dvoma zapisovalci naše nacionalne prisotnosti in obenem s svojo tipologijo sestavni del naseljenih delov kraške pokrajine. Da bi ne živela v zatišju arhitekture v časih, ko naše okolje in pokrajina postajata vse bolj tržno pomembni za razvoj lokalne skupnosti, jim je treba nameniti ustrezno pozornost in skrb.

Pokopališča, kot poslednji kraj spomina živih na mrtve, so bila v zgodovini človeštva pogosto deležna velike pozornosti. Danes pritegnejo pozornost kot poslednji dom pokojnih in kot dokument njihove prisotnosti. So dokaz civilizacijskih norm človeštva in družbe. O tem pričajo pokopališča mnogih slovenskih mest in vasi. Njihova lokacija, podoba in s tem povezan simbolični pomen so živim demonstratorji lastne moči in obenem pietetnega spoštovanja do pokojnih.

O zavedanju pomena pokopališč kot arhitekturnih in kulturnih spomenikov govori tudi vse večje število občudovalcev tovrstne arhitekture. V Angliji od leta 1986 deluje Nacionalna zveza prostovoljcev, katerih cilj je ohraniti podobo lokalnih pokopališč. Številne tovrstne skupine so nastale kot pobuda za zaščito pokopališč pred propadanjem ali neprimerno obnovo.

Pomen in podoba mestnih pokopališč, npr. Plečnikove Žale v Ljubljani, sta tudi v Sloveniji že dobro raziskana in utemeljena. Žal pa ostaja pomen vaških pokopališč in njihove arhitekture še precej neraziskan in neovrednoten. Na Krasu se veliko pozornosti namenja predvsem vojaškim pokopališčem, za katerih obnavljanje in redno vzdrževanje skrbi država. Redkeje pa se skrb z umetnostno zgodovinskega stališča namenja majhnim pokopališčem in parkom, ki pa so prav zaradi svoje umeščenosti sestavni del kulturne krajinske identitete. Skrb zanje in tudi za posodobitve je prepuščena lokalnim sredinam, ki imajo dober namen, nimajo pa potrebnega multidisciplinarnega znanja. Zato se hitro zgodi, da prihaja zaradi necelostnega pogleda na razvoj krajine in danes vse bolj prepletenih dejavnikov kapitala, ki vplivajo na odločitve, povezane s turistično in kulturno ponudbo, do napačnih odločitev. Navkljub temu, da so pokopališča po Evropi kulturni spomeniki lokalnega pomena, pri nas tako mnenje še ne živi v polni meri.



V Križu so z novim suhim zidom ogradili tudi novi del pokopališča

Analiza umeščanja vaških pokopališč na Krasu pokaže, da so locirana na tri načine: popolnoma ločeno od cerkvâ, na robu vasi, v neposredni bližini cerkve ali pa ob cerkvi sami. Primer popolnoma odmaknjenega pokopališča je pokopališče v Komnu, ki ima zaradi ločenosti od središča urbanega življenja in od župne cerkve značilnosti mestnega pokopališča. Povezuje ga pot - aleja cipres. Po svoji monumentalnosti si zasluži več kot samo pozornost naključnih obiskovalcev Krasa.

Po manjših vaseh tovrstne umestitve pokopališč ni videti. Najpogosteje so umeščena v neposredno bližino cerkvâ, kot je to v Svetem pri Komnu, ali pa so poleg župnih cerkvâ, kot je to, na primer, v Kazljah, Križu, Krajni vasi, Gabrovici. Kadar so lokacije cerkvâ na robu vasi ali ko je pokopališče umeščeno tako, da s svojo horizontalo tvori sestavni del pokrajine, je njegova vpetost še toliko bolj izpostavljena. Tako njihova vpetost pogosto predstavlja pomemben konstitutivni element vedute. Horizontalna struktura tvori vedno kontrapunkt večjim objektom, kot so zvoniki in visoka struktura cerkvâ. Primer take vedute je pokopališče v Svetem pri Komnu, ki s stoletnimi cipresami uokvirja silhueto cerkve svetega Tilna in predstavlja eno izmed redkih razgledničnih vedut na Krasu. (Le-ta je bila zaradi ozaveščenosti lokalne skupnosti pred nedavnim že obvarovana pred posegom kapitala. Eden izmed operaterjev mobilne telefonije je namreč želel pred vhodom v vas postaviti antenski steber z anteno za mobilno telefonijo, vendar je lokalna skupnost to onemogočila.)



Slika levo: Prizidek k pokopališču v Nabrežini.

Nova vežica in prostori za oskrbo vstopajo iz zunanjega, javnega svetâ, prek zidu v notranji, zasebni prostor.

Nosilni stebri simbolično nakazujejo individualnost posameznika in združenje »duš« v skupno enovitost, ki jo predstavlja črno pobarvan objekt. Ciprese obrobljajo pot in opozarjajo na nesmrtnost dejanj in duhâ. Zid, ki omejuje pokopališče, jasno odraža čas in tehnologijo nastanka.

Fotografija: S. Urukalo



Sveto, ciprese kot pomemben označevalec pokrajine

Poleg horizontalnosti pokopališč so pomembne tvorke in označevalke kraških pokopališč ciprese. *Cupressus sempervirens* ali cipresa ima v vseh kulturah svetâ simbolični pomen. Platonu je, na primer, predstavljala nesmrtnost. O večnem življenju govori že njeno ime - večno zelena. S svojo slokostjo predstavlja akcent v pokrajini in je eno izmed najbolj ornamentalnih dreves. Predvsem je prisotna v vseh pokrajinah v mediteranskem pasu, kamor spada tudi Kras. Predstavlja znak kultiviranosti in bogastva in ima popolnoma drugačen status kot sadno drevje. Na Krasu jo prav zato zasledimo samo na pokopališčih. Saj so pokojniku svojci nameenjali najboljše. Podobno kot krizantema se tudi cipresa v naših krajih prislovično umešča v svet mrtvih. O njeni povezanosti in njenem simboličnem pomenu v krščanski kulturi spregovori tudi njena uporaba v sakralne namene in v sakralni arhitekturi. Tako so vrata bazilike sv. Petra v Vatikanu narejene iz lesa ciprese. V kulturnih okoljih z večjim blagostanjem in z močjo kapitala je cipresa označevalka poti, posestev, vinogradov in tudi okras vrta. S svojo temno zeleno prepoznavnostjo in z ločljivostjo je označevalka pokrajine. V kontekstu pokopališča pa je cipresa znak v pokrajini.

Seveda pa se vaše skupnosti srečujejo z dilemo, kako posodobiti pokopališča v skladu s potrebami stoletja, v katerem živimo. Tovrstne težnje je prepoznati v pregledu skozi čas, kar izpričujejo tudi umetnostno-zgodovinska slogovna obdobja. V zgodovini arhitekture dvajsetega stoletja o tem govorijo dela nekaterih slovenskih arhitektov, na primer: Plečnika na Ljubljanskih Žalah, Fabianija v Komnu, Ravnikarja na Rabu, in tudi arhitektov mlajših generacij.

Tovrstni posegi predstavljajo arhitektom ob snovanju velik izziv. Prav uskladitev starega z novim je tista točka, na kateri se preizkuša moč razumevanja naloge in poslanstva lastnega dela. želel bi opozoriti, da je graditev različnih objektov tudi ustvarjanje specifične vizualne komunikacije in posredovanje stališč investitorjev in naročnikov javnosti.

V več krajih na Krasu so bolj ali manj uspešno posodobili pokopališča z obnovo že obstoječih objektov. Tako so ob cerkvah ali pa na pokopališčih samih uredili prostore, ki služijo zadnjemu slovesu od pokojnih - pokopu in vzdrževanju pokopališča. Seveda je bila naloga neprimerno lažja takrat, kadar so obnavljali ali prilagajali novim potrebam že obstoječe objekte. Pri posegih so že obstoječe objekte obnovili v duhu tradicionalne gradnje in materialov. Težje pa je, kadar pokopališča zahtevajo razširitev obstoječih objektov in dozdavo novih objektov. Takrat je skrb in odgovornost arhitektov, ki jim je naloga zaupana, in ustreznih nadzornih občinskih in državnih institucij, še toliko bolj pomembna. Največja napaka se zgodi z neupoštevanjem tradicije, izročila, lokalnih karakteristik, obstoječih vedut in umeščenosti novih objektov. Vse to mora vsebovati izbrana rešitev, ki je lahko klasična ali pa moderna.

Pokrajina in vedute so naše splošno dobro. To pa nikakor ne pomeni, da lahko zato, ker so od nas vseh, z njimi počnemo tako, kot da so samo naše!

Vloga in mesto poslovnega objekta od umrlih

KAKŠNA NAJ BO ARHITEKTURA KAPELIC?

Tomaz Čeligoj

Nada je veliko potovala po svetu. Pri prikazovanju slik mi je vedno razlagala, da se moraš v kraju, ki ga obiščeš, vedno ustaviti na tržnici in pokopališču. Tam spoznaš bistvo kraja; njegovo življenje, dnevni utrip... kulturo živih in njegovo spokojnost, zgodovino, odnos do bivanja... kulturo mrtvih.

Tržnice so tudi pri nas slika temperamenta prebivalcev, njihovega vsakdanjika, resničnosti življenja, pestrosti. Kaj pa je s pokopališči? Tu je odnos do mrtvih vsebinsko vedno bolj izpraznjen, siromašen. Pokopališča postajajo vse bolj enolična, med seboj enaka polja marmorja in mešanice naravnih in umetnih rož. Naboj spomina in večnosti izginja. Spokojnosti, odnosa do svojcev skoraj ne čutimo več. Gre le še za odnos do sosednjih grobov v tekmi po bolj bleščečem marmorju in 'bogastvu' tipografije.

Tudi sam na svojih potovanjih rad obiščem pokopališča, ker mi vedno pripovedujejo zgodbe o kraju in o njegovih prebivalcih.

Na pokopališču majhnega siciljanskega mesteca prebiram zgodovino njegovih mož, žena in 'familij'. Ob srednji poti se bohotijo zidane grobnice bogatih mestnih 'familij', na gornjem platoju so v pravilnem rastru nanizane s kamnitimi ploščami pokrite grobnice meščanskih družin, za njimi pred zidom stojijo z lišaji poraščeni kamniti križi v spomin duhovnikom. Ob stranskih zidovih nas pokončne plošče z vklesano mislijo, simbolom spominjajo na učitelje in druge razumnike mesta; na njih je križ majhen ali ga celo ni. Na spodnjem platoju se stiskajo skromni grobovi preprostih ljudi, pri katerih začutimo največ topline, človeškosti.

Na Dunaju smo obiskali Mozartov grob. Sprehodili smo se po parku z mogočnimi drevesi, skoraj gozdom. Kamniti spomeniki so v redkem nepravilnem rastru stisnjeni ob debla dreves, drugim kot odrska kulisa hrbet brani gosto grmovje, iz katerega izstopajo v kontrastu mehke zelene in strogih klesanih linij sivega kamna. Starejši ljudje sedijo na klopih v senci dreves in v bližini svojih dragih prebirajo dnevno časopisje, se zapletejo v pogovor z znanci, prisluhnejo petju ptice...

Dunajski arhitekt Adolf Loos na začetku 20. stoletja govori o nagrobniku, spomeniku kot edini čisti arhitekturi. Njegova teza je, da tu funkcije ni; ostane le prostor - bistvo arhitekture - in lupina, ki ga zamejuje. Morda pa je prav interpretacija te ideje - razumevanje kapelic kot čiste arhitekture, kjer je funkcija skoraj

izvzeta, vzrok za njihov pogosto izumetničen končni videz. Nastalo praznino namreč zapolni oblikovanje, ki se razbohoti v vsej svoji pojavnosti in razsežnosti; prostor pa zopet ostane pozabljen. Le prostor, tako notranji kot zunanji, pa lahko predstavi pomen kapelice v kraju. Jo povzdigne nad ostalo profano arhitekturo; ona sama pa skozi prostor, ki ga opiše, nagovarja okolico, v katero je postavljena, nagovarja ljudi.

Kako naj torej kapelica nagovarja prostor, v katerega jo postavimo? Najprej je, seveda, treba prostor raziskati. Kapelice se umeščajo ob pokopališče, cerkev, v arhitekturno in simbolno poudarjen prostor naselja. Običajno je ta že precej oblikovan, v svoji izvorni zasnovi monumentalen, in tak nagovor z nalaganjem zgodovinskih plasti tudi ohranja. Izluščiti je treba njegovo bistvo, logiko kompozicije, vodilno idejo - načrtovano ali izoblikovano skozi čas. Postavitev kapelice naj torej le izpostavi in poudari razbrane kvalitete prostora.

Obraunavan prostor skoraj praviloma stoji na stiku med grajenim delom naselja in krajino (oblikovano oziroma celo naravno). Tu se porajajo napetosti med racionalnostjo grajenega in mehko naravnega, med horizontalo zidu in vertikalo dēbel, polnostjo volumna krošenj in praznino trga... Hkrati pa se arhitekturni elementi s krajino zlivajo, medsebojno dopolnjujejo in ustvarjajo slike, v katerih grajeno nadgrajuje krajino, krajina pa neločljivo dopolnjuje grajeno.

Omenjeni prostor je torej skoraj popoln, a prav zato tudi zelo krhek. Kapelica naj torej govori z jasno in enostavno idejo, ki je večinoma le nadaljevanje vzdušja obstoječega prostora. Je simbolični objekt, ki ni podrejen modnim arhitekturnim tokovom, vpadljivi izraznosti. Gradi predvsem na harmonični kompoziciji z okoliškimi objekti in krajino, na proporcijah prostorov, na ustvarjanju mističnega vzdušja prostora spominjanja.

In nagovor ljudem? Tu moramo imeti v mislih predvsem trenutek, kateremu je kapelica namenjena - slovesu od pokojnega. Dokončni trenutek, ko je tako malo vsakdanjih stvari pomembnih. In taka naj bo tudi arhitektura, ki ta dogodek objame. V njej naj govorijo praznina, resničnost materiala, abstraktnost svetlobe, spokojnost pogleda v naravo, zvoki, barve..!



Ureditev cerkvenega trga s kapelico pri cerkvi sv. Lovrenca in pokopališču v Kazljah na Krasu, 2003 - avtor projekta: Tomaž Čeligoj

ZGRADBE SO NAREJENE ZA SPECIFIČNE NAMENE, TA NAMEN PA JE VEDNO PROSTOR

“Zgradbe so narejene za specifične namene, ta namen pa je vedno prostor. Arhitekti morajo proizvajati prostor. Zanimiva stvar je, da prostor ustvarjate z definiranjem mejâ. Ne morete projektirati samega prostora. Zame je ustvarjanje notranjih prostorov osnovna dejavnost našega poklica... To je vir, pa tudi končni dokaz: ko vstopite v prostor in vidite, da je primeren za ljudi, ki ga uporabljajo. Ne gre samo za oblike in sorazmerja; gre za material, svetlobo, senco, zvoke ... za vse, vključno s spoji. Površine se odzivajo na vas. Mislim, da če mi je nekaj všeč, obstaja možnost, da bo všeč tudi drugim ljudem.”

Peter Zumtor, Švicarski arhitekt, Oris 27

CIPRESE VNAŠAJO MIR V OKOLIŠKI PROSTOR...

“V mestu in pristanišču so pokopališča podobna otokom ali polotokom. Tudi ta se med seboj razlikujejo, celo bolj kot se zdi na prvi pogled: ena so bolj morska, druga so privržena kopnu. Lahko jih razdelimo po njihovem položaju glede na kraj, še zlasti pristanišče, in to, kar se je v njem dogajalo, kot tudi po odnosu do zemlje ali morja... Položaj manjših svetišč (bazilik in kapel ali pa sinagog, džamij) je nekoliko podoben temu, ki ga imajo pokopališča. Okoli svetišč kot tudi na pokopališčih sadijo ciprese in bore, tu posamezno in narazen, spet drugje skupaj ali mešano. Njihove razporeditve verjetno niso povsem naključne, vendar je težko ugotoviti, ali obstaja kakšno pravilo. Ciprese vnašajo mir v okoliški prostor in nekakšno otožnost. Niso jih sadili le ob pokopališčih in svetiščih; vile so se nad žrtveniki in akademijami Sredozemlja.”

Predrag Matvejević, Mediteranski brevir



Trg pred kapelico uravnoteža kompozicijo prostora.

Enostavna volumna kapelice rasteta v dominato zvonika...



Primarni elementi fasade in trga sestavijo sliko. Vse fotografije: M. Mljač.



Arhitekt Tomaz Čeligoj za domači kraj

ZRELO AMBICIOZNA UREDITEV VAŠKEGA TRGA V KAZLJAH

Miha Kajzelj

Projekt za prenovu cerkvenega trga in mrliške vežice v Kazljah je delo arhitekta Tomaza Čeligoja domačemu kraju. Po Fabianijevih ureditvah trgov v kraških vaseh je to eden izmed redkih projektov na Krasu, kjer je bil v ureditev osrednjega javnega prostora vasi vložen oblikovalski trud strokovnjaka. Rezultat je kvalitetna in občutljivo izoblikovana celota, v katero je arhitekt združil mladostno ambicijo in zrelo spoštljiv odnos do prvotnih kvalitet prostora.

Prvotno stanje

Vas Kazlje je s svojim cerkvenim kompleksom Britih tipičen primer kraške vasi, kjer se je prostor za cerkev zaradi strnjene strukture kraja razvil zunaj vasi, s tem pa je pred cerkvijo lahko nastal primerno velik javni trg. Prostor je opredeljen tipično kraško: z dolgim objektom nekdanje kovačije in šole na severu, s cerkvenim zidom na vzhodu in z javno cesto na jugu. Na južni strani je na vogalu cerkvenega obzidja manjši objekt vahtnce (čuvajnice), ki je včasih določala vstop v naselje. Kompozicija objektov in zidov, ki jih povezujejo, ustvarja zamejitev v obliki črke L, ki prostor štiti pred burjo, medtem ko se proti jugu in vzhodu odpira proti cesti in v pokrajino.

Listnato drevje, lipe in javorji, ki so brez posebnega reda raztreseni po prostoru, ustvarjajo vtis parkovnega trga, ki je prijetno osončen pozimi in blagodejno senčnat poleti.

Krajska zasnova trga v novi podobi

Prenova trga temelji na ohranitvi prvotnih kvalitet prostora, materialna obdelava površin vzpostavlja novo in prepoznavno hierarhijo. Široka in podolgovata ploščad pred poslovilnim objektom - poslovilno vežico je centralni člen kompozicije, ki s svojo pozicijo posamezne elemente povezuje v celoto. S svojo velikostjo je uravnotežena z volumnom poslovilnega objekta in predstavlja osrednji javni prostor vasi. Raster tlakovanja s temno sivimi ploščami jo optično podaljšuje in usmerja na zahod, mimo lipe proti vasi. Na vzhodnem in severnem robu jo zamejujeta hiša in zid, posebej pa je poudarjen dostop iz vasi, ki je urejen kot široka

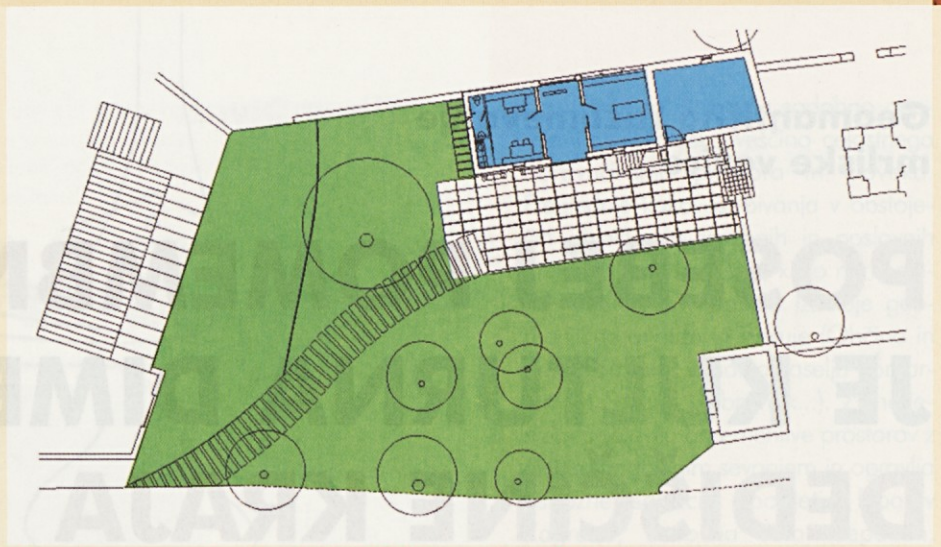
in krajinsko zavita dostopna poteza do ploščadi v smeri proti cerkvi. Pot je oblikovana kot zebrasta poteza iz razmaknjenih betonskih plošč, ki jo travnati pasovi zrahljajo in ji dajejo krajinski karakter. Priključek poti na trg in javno cesto je skladen s hierarhijo členov v prostoru, zato je pot nanju pripeta kot podrejeni člen. Ostali del parka je urejen kot gaj z redkimi drevesi, ki v prostor prepuščajo različne dnevne in sezonske svetlobe.

Občutljiva svetlobna zasnova v novem poslovilnem objektu

Poslovilni objekt zaseda prostore nekdanje kovačnice in šole v njenem prvotnem gabaritu. Zasnova mrliške vežice v levem nižjem delu je sestavljena iz sosledja treh prostorov, izmed katerih je srednji del preboj skozi hišo, iz njega pa sta levo in desno dostopni sobi za pokojnika in svojce. Dvonadstropni objekt šole je v zgornjem nadstropju namenjen sobi za verouk ali kot večnamenska soba, dostopna po zunanjem stopnišču, spodaj pa je urejeno še skladišče za potrebe pokopališča.

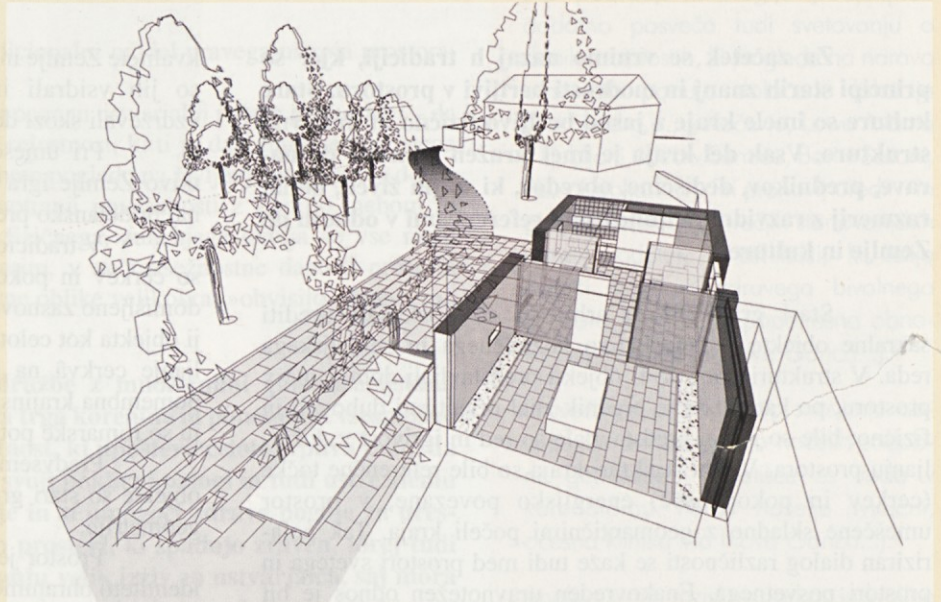
Prisotnost svetlobe in teme je v teh prostorih odmerjena kontrastno, pa vendar občutljivo. Prepuščanje dnevne svetlobe v prostore je zasnovano skladno z izročilom, da je onostranstvo svet teme, tostranstvo pa svetlobe, in da smrt pomeni prestop v svet teme. Pa vendar arhitekt v prostoru s pogrebnim odrom, ki je osvetljen z ozko rezo v severni fasadi, skozi malo okno pripušča tudi svetlobo z juga in s tem vliva kanček optimizma za tiste, ki tu ostajajo. Srednji del je urejen kot prostor fizičnega in simbolnega prehoda, kjer se pogled skozi veliko okno s križem prosto odpira v pokrajino, v neskončnost in lepoto tostranstva.

Končujem z mislijo, ki ni moja: da nekateri prositori že sami po sebi delujejo popolno, treba je le izluščiti njihovo bistvo ter z novim posegom ponovno pokazati njihove kvalitete. Upam, da bo na Krasu to uspelo še komu, kajti neprecenljiva vrednost kraške naselbinske kulture si zasluži, da z njo tudi še naprej ravnamo kulturno!



Slika zgoraj in slika spodaj:
Detalji v poslovilnem prostoru.

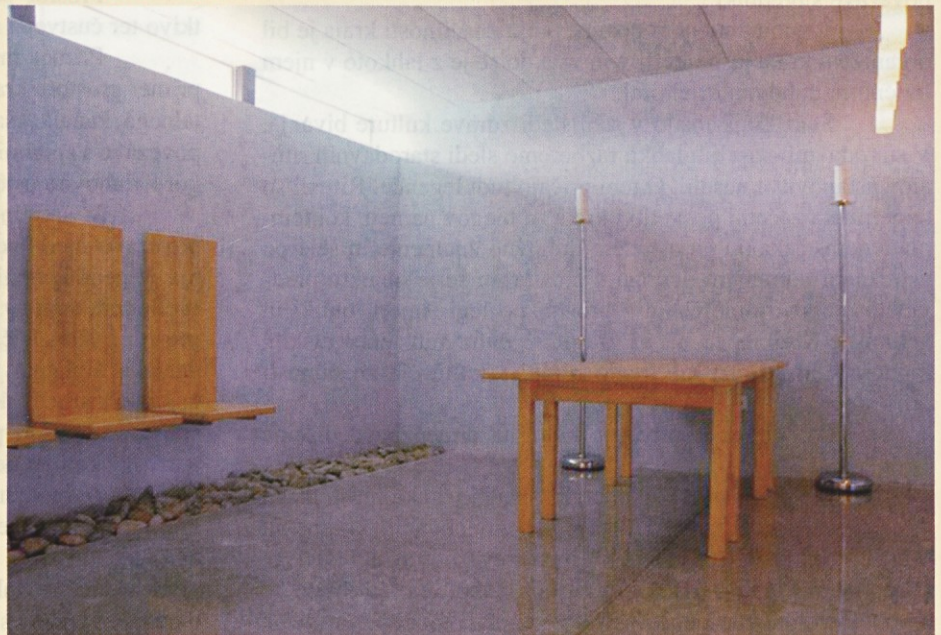
Tloris cerkvenega trga s kapelico v Kazljah, 2003 - avtor: Tomaž Čeligoj



Pogled iz odprtega preddverja v poslovilni prostor.

Tridimenzionalna risba kapelice s trgom. - avtor: Tomaž Čeligoj

Notranjost poslovilnega prostora.



Vse fotografije: M. Mljač

Geomantično razumevanje
mrliške vežice

POSEBEJ POMEMBNA JE KULTURNA DIMENZIJA DEDIŠČINE KRAJA

Robi Lavin

Za začetek se vrnimo nazaj h tradiciji, kjer so principi starih znanj in modrosti berljivi v prostoru. Stare kulture so imele kraje z jasno berljivo fizično in duhovno strukturo. Vsak del kraja je imel izražen pomen - do narave, prednikov, dediščine, obredov, ki so jih živeli, oblik, razmerij z razvidnimi duhovnimi referencami v odnosu do Zemlje in kulture.

Stari graditelji in arhitekti so poskušali urediti sakralne objekte kot odslikavo kozmičnega in zemeljskega reda. V strukturi kraja so ti objekti predstavljali dominante v prostoru, po katerih se je prednik znal orientirati duhovno in fizično; bile so jasne, predstavljale so red in igrivost v doživljanju prostora. V taki strukturi kraja so bile referenčne točke (cerkev in pokopališče) energijsko povezane, v prostor umeščene skladno z geomantičnimi počeli kraja. Tak polariziran dialog različnosti se kaže tudi med prostori svetega in prostori posvetnega. Enakovreden uravnotežen odnos je bil med cerkvijo in pokopališčem – cerkev kot referenčna točka povezave z duhovnim in pokopališče kot referenčna točka povezave s predniki.

V geomantičnem razumevanju značilnosti kraja je bil organizem kraja jasno berljiv in vsakdo se je z lahkoto v njem fizično in duhovno orientiral.

Stari kraji nosijo v sebi sledi zdrave kulture bivanja. V starodavnih naseljih lahko razberemo sledi starodavnih ritualov ustanovitve naselij. O tem pričajo tudi legende. Ritualni so temeljili na začetni posvetitvi kraja za njegov namen, kontemplativnem čakanju na ustrezno duhovno znamenje in šele po ustreznem notranjem dialogu s prostorom se je objektu predvidelo njegovo umeščanje v prostor po legi, smeri, obliki in velikosti. Kraj na ta način zraste iz duhovnih, energetskih, topografskih, klimatskih, regionalnih in kulturnih značilnosti prostora.

Posebej pomembna je kulturna dimenzija dediščine kraja.

Pri geomantičnih pojavih spadajo h kulturni plasti kraja predvsem energijski izviri tako imenovanih krajinskih svetišč. To so žarišča duhovnih povezav znotraj določenega kraja. Krajinska svetišča so nastala tako, da so ljudje s pomočjo religiozne dejavnosti osredotočili različne duhovne

kvalitete Zemlje in neba na določenih krajih svoje dežele. Tako so jih vsidrali in njihovo prisotnost na obreden način vzdrževali skozi dolga obdobja zgodovine.

Pri umeščanju fizične mase - objekta - v eterično tkivo Zemlje igra arhitektura odločilno vlogo. Fizični objekt naj bi dejansko predstavljal utelešanje duhovne narave kraja.

V tradicionalnih krajih so bili referenčni objekti, kot so cerkev in pokopališče z mrliško vežico, vedno duhovno domišljeno zasnovani po svojem fizičnem telesu – konstrukciji objekta kot celote. Najbolj značilno je bilo natančno postavljanje cerkvâ na križišča energijskih linij, ki predstavljajo pomembna krajinska središča. Tudi v predkrščanskem obdobju so romarske poti pogosto sledile tem linijam in križiščem.

Predvsem kraje sakralne narave za ustrezne sakralne objekte so stari graditelji izbirali glede na izhodišča sakralne geometrije.

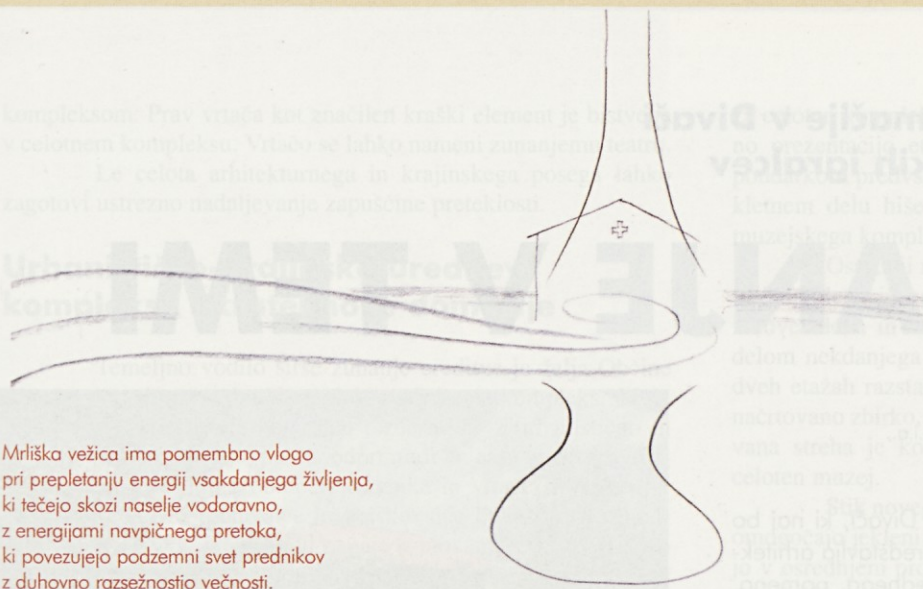
Prostor je večdimenzionalen. Njegovo prvinskost in identiteto ohranimo in krepimo z upoštevanjem različnih ravni obstoja prostora; z upoštevanjem tako osnovnih, grobozrnatih, kot tudi najbolj subtilnih plasti njegovega ustroja.

Prostor sestavljajo njegovo geološko telo, eterično tkivo ter čustvena in duhovna razsežnost.

Primer mrliške vežice predstavlja tipičen referenčni primer prostora kraja, ki igra vlogo prepleta dimenzij horizontalnega kanala vsakdanjega življenja in vertikalnega kanala povezave s spodnjim, podzemnim svetom prednikov, ter navzgor z duhovno osjo večnosti.

V subtilnih razsežnostih predstavlja mrliška vežica povezavo med svetom mrtvih in svetom vsakdanjega življenja. V geomantični zaznavi je to mogoče razbrati v prisotnosti svetlobnih snopov, ki se iz arhetipov prednikov razodevajo v prostor pokopališča. Kljub funkciji prepleta s prostorom vsakdanjega življenja je to svet zase. Taka duhovna navzočnost usidranih arhetipskih kvalitet človeka presenetljivo navdaja s spoštovanjem do prednikov in s spokojnostjo. Prostor nas s tem z lahkoto popelje v svet prednikov.

Najpomembnejša naloga mrliške vežice v organizmu kraja nedvomno je, da opravlja vlogo prepleta dveh dimenzij življenja. Procesi vstopanja v mrliško vežico so bistvenega pomena, da se duhovno-energijski tokovi iz prostorov vsakdanjega življenja stikajo s podzemnim prostorom prednikov.



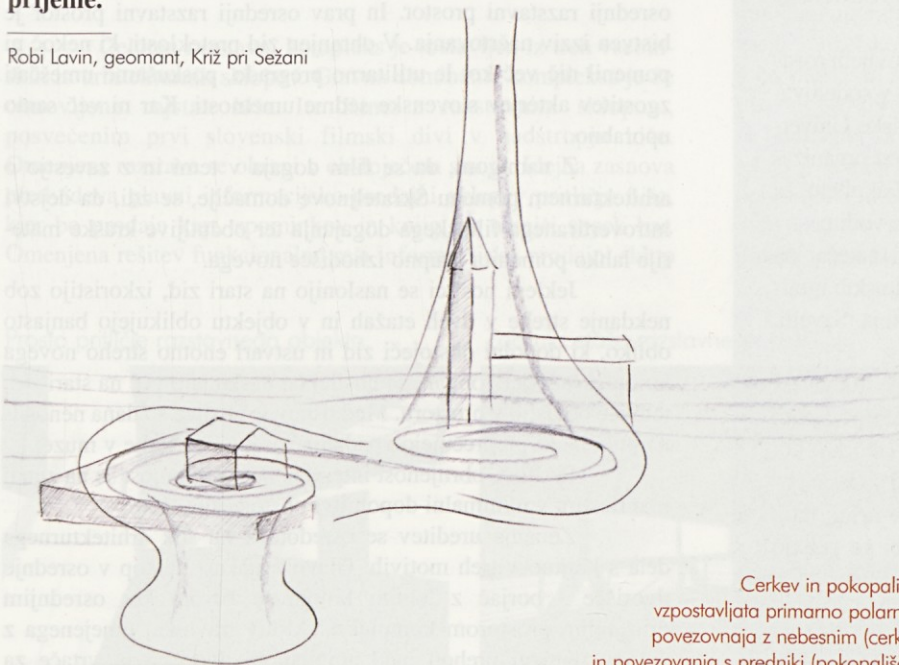
Mrliška vežica ima pomembno vlogo pri prepletanju energij vsakdanjega življenja, ki tečejo skozi naselje vodoravno, z energijami navpičnega pretoka, ki povezujejo podzemni svet prednikov z duhovno razsežnostjo večnosti.

Omenjene kvalitete so tipičen tradicionalni model pravega ustroja prostora, ki zraste na pravih temeljih.

Med geomanti in arhitekti je precej poznan ustvarjalni pojem *genius loci* – da se pri raziskavi kraja nasloniš na čistost in celostnost, ki ti jo daje inteligenca tistega kraja. Žal se v modernem hiperracionalističnem pogledu na življenje prepogosto dogaja, da se kraje in objekte ne vidi več v notranji povezanosti z Zemljo, nebom in dediščino okolja. Celo več! Tudi danosti fizičnega, zunanjega okolja so vse manj pomembne. V prostoru je razlika med starim, v večrazsežnostne danosti prostora vpetim, in novim vse očitnejša. Zato moderne oblike velikokrat »obvisijo v prostoru« brez vpetosti v celoto organizma prostora.

Sodoben čas zmaterializirane družbe z množičnimi globalizacijskimi trendi naši izvirni lokalni dediščini znanja trga korenine in poneumlja vsesplošno delovanje v prostoru. Na pravo ustvarjalnost, ki upošteva celoto, vpliva tako, da jo duši. Edino, če je ustvarjalec zavezan svoji poklicni nalogi in tudi ustreznemu ravnanju, premaga to kolektivno dušenje in si omogoči zdrave pogoje za uresničitev svoje naloge. Sakralni prostori in prostori, ki spadajo zraven, torej tudi mrliške vežice, predstavljajo v projektiranju velik izziv za ustvarjalca, saj mora s posebno pozornostjo upoštevati tradicionalna vedenja in sodobne arhitekturne prijeme.

Robi Lavin, geomant, Kríž pri Sežani



Cerkev in pokopališče vzpostavljata primarno polarnost povezovalna z nebesnim (cerkev) in povezovanja s predniki (pokopališče).

Robi Lavin se ukvarja s sodobno geomantijo – ekološko večino celostnega obravnavanja prostora in človeka. Pregleduje kakovost bivanja v obstoječih objektih, v zasebnih in poslovnih prostorih, na zemljiščih, ki so namenjena gradnji, in v parkih. Izdeluje geomantične analize in svetuje (Občina in park Domžale, gradnja naselja v Šmarjah pri Sežani, Dubrovnik...). Z merjenjem ugotavlja obremenitve prostorov z elektromagnetnim sevanjem in opravlja ustrezne sanacije (podjetje Pipa v Zagrebu, osnovna šola Čepovan, Jesenice...).

Na področju ekologije podjetij se dodatno posveča tudi svetovanju o danih možnostih, ki jih glede na naravo ambienta ponuja določena lokacija (Uskok, d.o.o., v Kočevju, Lowe Avanta v Ljubljani, Iskra v Semiču, Bori v Sežani, PIZ v Ljubljani...). Pri prenovi, ureditvi in gradnji objektov ali večjih stanovanjskih naselij sodeluje z arhitekti, ki želijo doseči standard zdravega bivalnega prostora (Dornberk, popotresna obnova Bovca, sodišče Nova Gorica...).

Posveča se projektom o snovanju objektov in ambientov po načelih sodobne geomantije (črpališče za vodo v kamnolomu Fara, naselje Majcni, očesna klinika Vid Nova Gorica...).

Analize svojih raziskav parkov in krajine vključuje v programe tako imenovanega poglobljenega turizma (park Dvorca Trebnik, Slovenske Konjice, Kočevski pragozd, Kozjanski park, Rilkejeva pot Devin...).

Če ugotovi, da je prostor potreben zdravljenja, uporablja metodo akupunkturo prostora v obliki postavitve za vsak primer posebej izdelanih kozmogramov (poslovna hiša Draga v Ljubljani, Natura Si v Trstu, radijska hiša v Seebodnu v Avstriji...).

Oblikuje tudi logotipe v obliki kozmogramov za izvirne dejavnosti ljudi, namenjene krepitvi etičnega odnosa do narave in Zemlje (stanovanjsko naselje Škofljica, Castellum Kostel...). Vodi seminarje in delavnice za poglobljanje pristnega odnosa do narave (Trst, Zagreb, Kočevje...).

Prenova Škrateljrove domačije v Divači v muzej slovenskih filmskih igralcev

DOGAJANJE V TEMI

Matjaž Bolčina

Avtorji projekta: Matjaž Bolčina, u.d.i.a., Teja Savelli, u.d.i.a., Ernest Milčinič, abs.arh.

Celoten kompleks Škrateljrove domačije v Divači, ki naj bo gostil razstavo slovenskih filmskih igralcev, predstavlja arhitekturno in krajinsko kulturno dediščino izrednega pomena. Sestavljena iz treh arhitekturnih sklopov, manifestira svojo zraščenoost v naselje Divača na dva načina. Prvi način je neposredni nagovor s samim naseljem, z bogatejše oblikovanimi pročelji na glavno cesto; drugi način predstavlja krajinsko zaledje domačije kot nekakšen zeleni rezervat znotraj naselja, ki prav z naravo omogoča distanco naselja do obravnavanega območja. Vez med polom grajenega in polom naravnega predstavljajo značilni kraški suhozidi.



Pogled na obstoječe objekte na borjaču za Škrateljnovu hišo.

DIVAČA IN KRAS RABITA ITO RINO

Vojteh Ravnikar

Ita Rina ni rabila Divače. Obratno pa sta Divača in Kras rabila Ito Rino. Dovolj lucidno sta to sprevidela divaški župan Rajko Vojtkovszky in pokojni direktor Slovenske kinoteke Silvan Furlan.

Utrnila se je zamisel, da ob zgledno prenovljeni rojstni hiši Ite Rine organizirata vsakoletno delavnico v sodelovanju z umetniško naravnanimi fakultetami Ljubljanske Univerze. Sodelovanje, o katerem pišem, je potekalo med organizatorjema, Občino Divača in Kinoteko, ter med Fakulteto za arhitekturo, konkretnije s študenti seminarja, ki ga vodim.

Leta 2003 je bil organiziran študentski natečaj na témo Škrateljnova domačija - muzej slovenskih filmskih igralcev. Izbrana je bila rešitev avtorske skupine: Teja Savelli, Matjaž Bolčina in Ernest Milčinič.

Redko, če sploh kdaj, se primeri, da študentski natečaj rezultira v realizacijo. Tokrat smo očitno na dobri poti. Projekt za izvedbo je zadovoljil tako stroko konzervatorjev, kot tudi zahteve kasnejših upraviteljev. Ob sredstvih, ki so že zagotovljena in katerih se je še nadejati, si obetamo v nekaj letih rojstvo Muzeja slovenskih filmskih igralcev, ki bi ga veljalo posvetiti spominu njegovega snovalca - Silvanu Furlanu.

Prof. Vojteh Ravnikar, univ. dipl. inž. arh. -
Fakulteta za arhitekturo, Univerza v Ljubljani

Ideja za nadgradnjo obstoječe zbirke, posvečene domačinki Idi Kravanja - prvi slovenski filmski igralki Iti Rini - v stalno postavitev slovenskih filmskih igralcev, odpira priložnost ponovnega zagona kompleksa. Hkrati lahko igra bistveno, če ne kar osrednjo vlogo naselja.

S to fazo se začne vloga arhitekture.

Trije arhitekturni sklopi bodo sprejeli začrtani program. Prenovljena Škrateljnova hiša že gosti zbirko v nadstropju. V pritličju bo osrednji informacijski prostor celotnega kompleksa, ki bo zaokrožil predstavitev hiše kot celote. Nekdanji hram s skednjem bo preurejen v večnamensko dvorano. V hleve bo umeščen osrednji razstavni prostor. In prav osrednji razstavni prostor je bistven izziv načrtovanja. V ohranjen zid preteklosti, ki nekoč ni pomenil nič več kot le utilitarno pregrado, poskušamo umeščati zgostitev akterjev slovenske sedme umetnosti. Kar ni več samo uporabno.

Z namigom, da se film dogaja v temi in z zavestjo o arhitekturnem pomenu Škrateljrove domačije, se zdi, da dejstvi introvertiranega filmskega dogajanja ter občutljive kraške materije lahko pomenita skupno izhodišče novega.

Jekleni nosilci se naslonijo na stari zid, izkoristijo zob nekdanje strehe v dveh etažah in v objektu oblikujejo banjasto obliko, ki dopolni obstoječi zid in ustvari enotno streho novega kompleksa. Kjer zoba ni, se nosilci ne naslanjajo več na stari zid, temveč obvisijo v prostoru. Med osnovne nosilce so dana nenosilna polnila, ki preprečujejo vpadanje naravne svetlobe v muzej.

Skritost, obrnjenost intervencije v notranjost se na zunaj manifestira v minimalni dopolnitvi obstoječega zidu.

Zunanja ureditev se osredotoča na stik arhitekturnega dela s krajino v treh motivih. Glavni, lijakast dostop v osrednje dvorišče - borjač z letnim kinom in barom kot osrednjim družabnim prostorom kompleksa. Motiv travnika, omejenega z zidovi, pomeni prehod med ambientom dvorišča in vrtače za

kompleksom. Prav vrtača kot značilen kraški element je bistvena v celotnem kompleksu. Vrtačo se lahko nameni zunanjemu teatru.

Le celota arhitekturnega in krajinskega posega lahko zagotovi ustrezno nadaljevanje zapuščine preteklosti.

Urbanistično-krajinska ureditev kompleksa Škrateljnovе domačije

Temeljno vodilo širše zunanje ureditve je želja Občine Divača po odprtem tipu kompleksa. Celoten kompleks, ki je vraščen v tkivo Divače kot zelen rezervat, se z urbanistično in funkcionalno ureditvijo pušča odprt tudi v času zaprtega razstavnega dela. Celotno območje travnika in vrtače je urejeno v parkovno cono za prebivalce in obiskovalce Divače. Na zahodnem delu travnika, ob cesti, ki napaja stanovanjske hiše, je predvideno manjše število parkirnih mest (do sedem avtomobilov). S to rešitvijo se ne posega v travnato površino, opušča pa se tudi prečna povezava med omenjeno cesto in glavno magistralo. Med parkirnimi mesti in osrednjim borjačem je predvidena tlakovana pot.

Zunanje meje parcele zaznamujejo zidovi. Neposredno ob Škrateljnovi domačiji in na cesto so značilni kraški suhozidi, ki se jih ohrani in obnovi v prvotno stanje. Zidovi ob zahodnem robu travnika bodo deloma betonski, deloma kamniti. Predlaga se suhozid, ki naj nadomesti neprimerne obstoječe zidove na istem mestu. Suhozid za objektom dvorane se odstrani v primeru doku-pa vrtače, kamenje pa se deponira in pozneje lahko uporabi za sanacijo ostalih zidov. Vsa obstoječa vegetacija se ohranja.

Centralni dostop do objektov je z glavne magistrale, kjer se omogoči kratkotrajno parkiranje (invalidne osebe, dostava, ...). Celotno vstopno površino se tlakuje, prav tako se tlakuje borjač domačije in prostor pred vhodom v dvorano. Med razstavnim objektom in dvorano se uredi zunanji letni kino s fiksnimi sedeži. Uredita se še oder za nastope in montažno platno za projekcijo filmov.

Servisni dovoz za razstavne eksponate in opremo razstavnega objekta se uredi skozi jugovzhodni porton.

Arhitekturna rešitev

Celoten razstavni kompleks je sestavljen iz treh vsebinskih in arhitekturnih sklopov. Glavna dominanta kompleksa je že obnovljena rojstna hiša Ite Rine z razstavnim sklopom, posvečenim prvi slovenski filmski divi v nadstropju hiše. Omenjena razstava se ohrani v obstoječem stanju. Idejna zasnova predvideva glavni informacijsko-prodajni sklop v pritličju hiše, kjer bo prodaja kart, spominkov in knjig ter manjši snack bar. Omenjena rešitev funkcionalno reši informacijsko-prodajni sklop

za celoten kompleks na enem mestu. Poleg tega omogoča celostno prezentacijo etnografskega spomenika Škrateljnovе hiše (s poudarkom predvsem na dimni kuhinji) tudi v pritličnem delu. V kletnem delu hiše je predvidena manjša pisarna za upravnika muzejskega kompleksa.

Osrednji razstavni sklop s prezentacijo slovenskih filmskih igralcev je umeščen v objekt nekdanjih hlevov. Obstoječe zidove hleva in senika se ohranja v prvotnem stanju, z višjim delom nekdanjega senika. Zaradi zahtev Slovenske kinoteke po dveh etažah razstavnega dela, ki zagotavljata dovolj prostora za načrtovano zbirko, ni možno izvesti strehe v dveh nivojih. Načrtovana streha je korčna dvokapnica, ki v enem nivoju pokriva celoten muzej.

Stik novega programa s kraško dediščino kamnitega zidu omogočajo jekleni nosilci, ki se oprejo na obstoječi zid in obvisijo v osrednjem prostoru, ne da bi vanj posegali. Vmesna polnila dopolnijo dvonivojski zid, katerega prvotno stanje ostane berljivo, torej razpoznavno v kontrastu vidnih jeklenih nosilcev in vmesnih polnil. Za polnila bodo uporabljeni avtohtoni materiali - talna plošča iz masivnega lesa, bočna polnila iz kraškega kamna in planete kot stropno polnilo. V notranjosti muzeja tvorijo nosilci banjasto etažo, pod njo pa prostor brez prekinitev, ki omogoča fleksibilno zasnovano razstave ter doživetje celotnega prostora. V delu, kjer zob starega zidu izgine, se nosilci ne opirajo več nanj, temveč obvisijo v dvonivojskem prostoru.

Vpadanje naravne svetlobe v prostor za osvetljevanje razstavnih eksponatov je omejeno na obstoječe odprtine v starem zidu in na svetlobne reže med novimi nosilci ter starim zidom, ki ustvarjajo minimalno razpršeno svetlobo.

Glavni vhod v razstavni objekt je skozi porton dvorišča, porton na jugovzhodni (cestni) fasadi pa služi za dostavo razstavnih eksponatov in za druge servisne dejavnosti.

V objektu nekdanjega svinjaka, na prehodu med borjačem in letnim kinom, bo letni bar z manjšim priložnim skladiščem. Predvideva se pokritje celotnega bara z enokapno korčno streho. Zaradi istonivojskega dostopa so v isti sklop umeščene sanitarije za invalidne osebe.

Objekt shrambe predvideva umestitev večnamenske dvorane, ki bo imela glavni vhod z južne strani objekta. S tem se omogoči uporabo podkletenega dela, v katerem bodo nujni servisi vsega muzejskega kompleksa - energetika, garderoba za nastopajoče, moške in ženske sanitarije, manjše skladišče za opremo dvorane ter prostor za čistila. Dvoranski prostor bo raven, pohištvo pa ne bo fiksno, da bo omogočalo večnamensko rabo (predstave, projekcije, seminarji, delavnice, ...). Dvorana bo avdio-vizualno opremljena in bo lahko sprejela do 70 oseb. Objekt bo pokrivala dvokapna korčna streha. Njena nosilna konstrukcija bo jeklena s polnili, enako kot pri razstavnem objektu.

Prosto pritličje razstavnega objekta.



Zgornja etaža razstavnega objekta.



Stopnišče v razstavnem objektu.



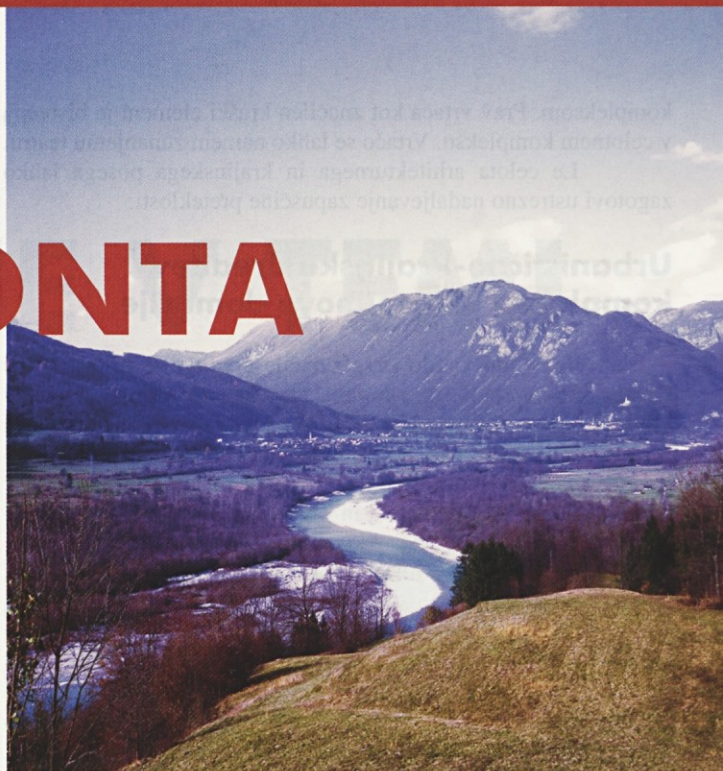
90 let od začetka vojne
na Krasu in v Posočju

SOŠKA FRONTA

1915-1917

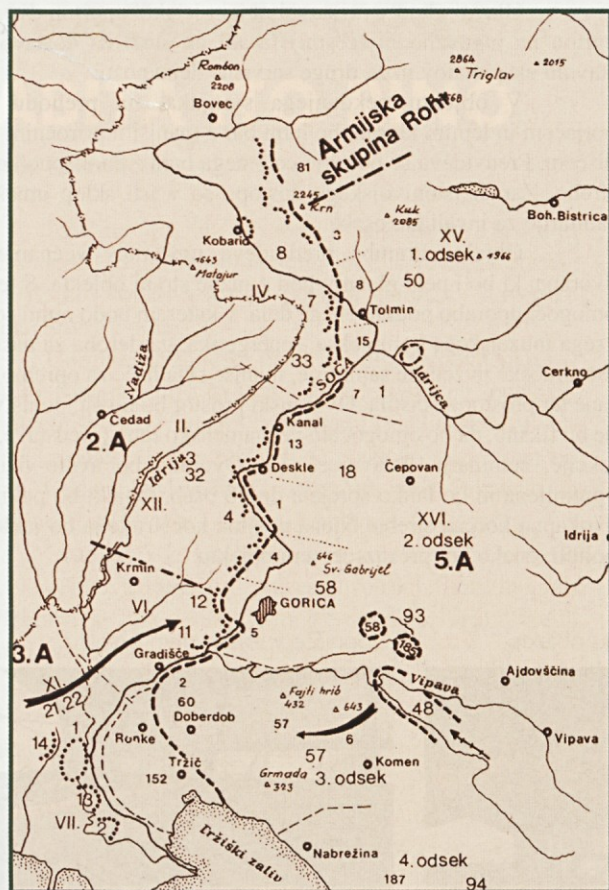
Davorin Vuga

V Evropi je divjala prva velika moderna vojna že skoraj leto dni. Kar na dveh bojiščih, v Rusiji in na Balkanu, se je zlasti izčrpavala Avstro-Ogrska; proti njej in proti zaveznici Nemčiji so se borile evropske države Francija, Anglija in Rusija, znane kot sile antante. Tem trem se je spomladi 1915 pridružila še Italija, ki ji je antantna zveza v znanem londonskem sporazumu (26. aprila) obljubila obsežna ozemlja na južnem Tirolskem in na vzhodni strani Jadrana, če se ji pridruži v boju. Sporazum je bil sklenjen tajno, na škodo avstroogrške monarhije in zlasti njenih podanikov južnih Slovanov, Jugoslovanov.



Soška dolina pri Kobaridu,
prizorišče preboja soške fronte leta 1917
(izvirni avtorjev barvni diapozitiv, novembra 1993).

Soško bojišče pred začetkom prve italijanske ofenzive, junija 1915.



2.A --- operacija armad
XVI. --- operacije korov
58 razporeditev divizij
60 razporeditev brigad
--- fronta 1. junija 1915

Italijanski poseg v vojno naj bi udaril Avstrijce v slabo zavarovani hrbet in pospešil zmago antantnih sil. Italija je napovedala vojno Avstro-Ogrski popoldne 23. maja 1915. Naslednjega dne so italijanske čete prekoračile vzhodno državno mejo in previdno prodirale proti Soči. Proti 250 tisoč italijanskim napadalcem (24 pehotnih divizij, 2 konjeniški diviziji, 2 alpski skupini, okrog 800 topov in pomožne čete) je stalo le 18 avstrijskih bataljonov v prvi bojni črti in 6 rezervnih bataljonov s šibkim topništvom. Kljub neprimerljivi premoči so Italijani prodirali silno počasi, čeprav odpora avstrijske strani skoraj ni bilo. Le pri Pierisu ob spodnji Soči je nekaj časa zagrizeno branil važna mostova črnovojniški bataljon (*Landsturm*, starejši rezervisti), nato ju je miniral in se umaknil na Kras. Večina avstrijskih čet se je že v noči po napovedi vojne umaknila na zasilno obrambno črto: morska obala pri Trziču – sv. Mihael – Podgora – Sabotin pri Gorici – Prižnica pri Plavah – Mengore pri sv. Luciji – Mrzli vrh nad Tolminom – Krn – Rombon. Oblikovala se je soška fronta, ki se je severozahodno od Rombona navezovala na koroško fronto in še zahodneje na Tirole. Sklenjen je bil lok italijanskega bojišča.

Na soški fronti so Italijani brez boja zasedli Kobarid, vsa Goriška Brda in spodnje Posočje med Krasom in rečico Avšo pri Ogleju, kjer je pred spopadom potekala državna meja; poleti istega leta so napadalci, prav tako brez boja zasedli še Bovec, bojna črta pa se je na tem kotlinskem odseku ustavila na črti Ravelnik – Stržišče, z nadaljevanjem na južni strani reke na planino Golobar in koto Javoršček. Prvo obdobje vojskovanja ob Soči je bilo še manevrsko, čeprav so se že v junijskih praskah pojavljale značilnosti pozicijskega vojskovanja: boj na utrjeni fronti z močnim topniškim obstreljevanjem pred napadom in z obojestr-



Ruševine samostanske cerkve na Sveti Gori (sedanji Skalnici) pri Gorici (izvirna barvna fotografija, na vojni razglednici iz leta 1917, avtorjev arhiv).



Nad Kobaridom stoji na griču pri sv. Antonu veličastna kostnica, dograjena leta 1938, v kateri je pokopanih 7014 italijanskih vojakov, padlih na soški fronti (stanje junija 2003, izvimi avtorjev barvni diapozitiv).

skimi naskoki pehote v valovih na glavne postojanke, pri čemer se je frontna črta ob velikih človeških in gmotnih žrtvah neznatno premikala zdaj sem, zdaj tja.

Italijanske ofenzive v letih 1915 in 1916

Italijanski cilji so bili jasni. Predvsem so hoteli z močnim napadom na Krasu osvojiti Trst, prodirati proti Pulju in si prilastiti vzhodnojadransko obalo. Nadalje so hoteli s čelnim naskokom razbiti fronto pri Podgori, zavzeti Gorico in po Vipavski dolini udariti v avstrijsko zaledje, s podaljšano ofenzivo proti Ljubljani in naprej v osrčje Avstrije. Ob zgornji Soči so hoteli predvsem obdržati osvojeno ozemlje in se omejiti na občasne napade v krnsko-bogatinskem pogorju. Tolminsko mostišče je bilo za napadalca prav tako vabljivo: s prebojem fronte bi se odprla pot po Idrijci navzgor.

Nasprotno so hoteli Avstrijci za vsako ceno držati fronto in so zato hlastno prepeljavali razpoložljive enote z vzhodnega in balkanskega bojišča. Tudi Italijani so dovažali okrepitve. Triindvajsetega junija 1915 se je začela 1. soška bitka ali ofenziva, v kateri so hoteli Italijani prebiti avstrijske položaje na Krasu, pri Gorici, Plavah in Tolminu. V bojih, ki so divjali do 7. julija 1915, se Italijanom ni posrečilo doseči zastavljenih ciljev. Avstrijska bojna črta je kljub veliki premoči napadalcev zdržala pritisk. Cena bitke je bila porazna; padlo je, bilo ranjenih oziroma ujetih kar 15 tisoč Italijanov, na avstrijski strani pa so izgube znašale 9 tisoč mož. V letu 1915 so se zvrstile do začetka zime še tri silovite bitke, v katerih so Italijani izgubili še 168 tisoč mož, Avstrijci pa 118 tisoč. Italijanski strateški cilji spet niso bili doseženi, kljub vztrajnim naporom in pogumu čet, zlasti alpinov (gorske pehote).

Avstrijska obramba je bila trdna, dobro organizirana, morala čet pa je bila zelo visoka. Posebno so se na Soči izkazali jugoslovanski regimenti, zlasti Dalmatinci in Bosanci. Italijani so neznatne pridobitve zemljišča praviloma izgubili že po koncu vsake bitke, oziroma najpozneje v hudi zimi 1915/16. V bitkah so žalostno zaslovela imena Doberdob, Kozič, sv. Mihael in Sabotin. Ni ga bilo frontnega odseka, ki ga ne bi s svojo krvjo prepojili tudi slovenski vojaki. Prav hrib sv. Mihael južno od Gorice je v vsaki bitki prehajal iz rok v roke, vendar je le trdno ostal v avstrijskih rokah. Leto 1916 je po hudi zimi, ki je zahtevala žrtve zlasti zaradi plazov v gorah, prineslo nove preizkušnje. Italijani so sprožili kar pet ofenziv, vendar je bil uspeh le delen: v 6. bitki so zavzeli Gorico (7. avgusta 1916) in Doberdobsko planoto. Ostale bitke so Italijanom prinesle le neznatne taktične uspehe in zadnja se je izdijavala v mrzli poznojesenski noči in ob ledenih sunkih burje.

Najhujše bitke v letu 1917

Zadnje leto bojev na Soči so Italijani začeli dve ofenzivi, ki sta po številu zbranih čet, množini orožja in vojaškega materiala ter silovitosti prekosili vse dotedanje. Obe bitki naj bi premaknili bojno črto na Krasu, posegli v zaledje Gorice in zagotovili prodor v Vipavsko dolino ter na Banjško planoto. Deseta bitka je bila posebno strahotna, vendar Italijani kljub 159 tisoč izgubljenim možem niso dosegli ničesar. V 11. bitki so izgubili celo 168 tisoč mož, in to zlasti na sv. Gabrijelu (Škabrijelu) in Sveti gori pri Gorici. Zasedli so sicer Banjško planoto, ki so jo Avstrijci brez boja zapustili in pripravili na njenem vzhodnem robu novo obrambno črto. Tako so Italijani udarili v prazno in preveč razvlekli svoje položaje, kar je povzročilo težave pri oskrbi čet. Vendar je bila



Grof Luigi Cadorna, načelnik štaba italijanske vrhovne komande.



Svetozar Borojević pl. Bojna, vrhovni avstrijski poveljnik na soški fronti.



Poročnik Erwin Rommel, zaslužen za padec ključne italijanske postojanke na Matajurju ob preboju soške fronte.

izguba Banjške planote le prehud udarec za Avstrijce, saj so imeli Italijani vsaj teoretične možnosti za sunek v zaledje - tako tolminskega mostišča kot v Vipavsko dolino.

Dvanajsta bitka ali »čudež pri Kobaridu«

K sreči so še med 11. soško bitko stekle obsežne priprave na prvo nemško-avstrijsko ofenzivo, ki je dobila ime 12. bitka na Soči ali »čudež pri Kobaridu«. V rekordno kratkem času je nemško-avstrijska komanda pripravila načrt za uničujoč udarec, ki naj bi razklal italijanske položaje v zgornjem Posočju. Obkolili naj bi čim večje število nasprotnikovih čet in s prodorom v Furlanijo zdrobili soško fronto. V oktobrskih dneh 1917 so se vile proti izhodiščnim položajem nepregledne množice vojaštva, topništva in prateža. Na bojno črto so morali spraviti neznanske količine streliva, hrane, zimskih oblek, plinskih topovskih granat in min, skupaj s plinometnimi cevmi na električni vžig, predvidenimi za masovni plinski napad pri Bovcu. Avstrijci so postrgali vse rezerve, na pomoč so priskočili Nemci s spočitimi divizijami. Skupno so centralne sile pripravile 42 avstrijsko-nemških divizij, proti 60 italijanskim. Šifra za napad se je glasila *Waffentreue* (zvestoba orožij). Za napad je bil določen 24. oktober na frontnem odseku Bovec – Tolmin.

Avstrijci preženejo Italijane – konec soške fronte

Ob 2. uri zjutraj so temo v bovški kotlini preparali bliski topov. Avstrijsko-nemško topništvo je zasulo Italijane s plinskimi in rušilnimi granatami. Nemški plinometni bataljon je izza hriba Stržišče izstrelil pogubno salvo plinskih min, ki je zaplinita italijanske položaje v zajedi pod Bovcem. Istočasno je vzplamenela vsa bojna črta do Banjščic na jugu. Strupeni bojni plin je moštvo

italijanskih položajev presenetil in ga pomoril. Obstreljevanje se je preneslo v italijansko zaledje, nato so prvo bojno črto naskočili jurišni oddelki in jo ob neznatnem odporu prebili. Preboj je potekal istočasno pri Bovcu, Tolminu in Volčah. Pri Bovcu so Avstronemci pregazili tudi drugo italijansko črto in napredovali proti žagi. Iz Volč je nemški alpski korpus naskočil in zavzel greben Ježe na nekdanji avstrijsko-italijanski državni meji. Iz Dolj pri Tolminu je napadala nemška 12. divizija; s šibkejšo kolono je napredovala proti vasema Gabrje in Kamno, z močnejšo kolono pa je prekorčila Sočo in ob manjših praskah korakala kar po glavni cesti proti Idrskemu.

Vse posadke italijanskih frontnih in bataljonskih skupin v dolini Soče so bile razbite, italijanska artilerija po hribovju je molčala in prav tako so otrpnile italijanske enote v postojankah na pobočjih Kolovrata in Matajurja. Drzni naskok Nemcev se je nadaljeval. Brez topniške zaščite so drli proti Kobaridu in ga ob 15. uri zasedli. Udarni klin si je uredil prenočišče pri Robiču, v desetih urah so bili napadalci že 25 km globoko v italijanskem zaledju. V noči s 24. na 25. oktober se je napadalna kolona, ki je prodirala od žage, združila z enotami nemške 12. divizije. Italijani v Krnskem pogorju so bili odrezani.

Naj omenimo, da se je v šlezjski 12. diviziji, ki je izvedla »čudež pri Kobaridu«, bojeval tudi mladi poročnik Erwin Rommel, izjemni poveljnik nemških sil – slavnega *Afrika-Korps* – v vojni v Libiji, Egiptu in Tuniziji 24/26 let kasneje, končno kot generalfeldmaršal, zadolžen za obrambo in utrditev atlantskega okopa (*Atlantik Wall*) v okupirani Franciji 1943/44.

V naslednji dneh se je položaj za Italijane katastrofalno poslabšal. Globoki prodori avstrijsko-nemške pehote so hromili vsako učinkovito obrambo in zveze med posameznimi poveljstvi so bile prekinjene. Padec Breškega Jalovca, vozlišča vseh treh italijanskih bojnih črt, je bil zadnje veliko ofenzivno dejanje (26. oktobra). Sledil je panični italijanski umik na reko Tilment. Enote so odmetavale težko in tudi pehotno orožje ter bežale pred neustavljivimi Avstronemci. Ker je bil preboj na severnem delu



Avstrijski »gorski lovci« (Gebirgsjäger, planinci) na položaju v zgornjem Posočju.



Italijani prehajajo Sočo po pontonskem mostu, 11. soška bitka, avgusta 1917.

soške fronte tako nagel in so se še z večjo naglico umikale tudi demoralizirane italijanske čete, se je italijanska III. armada na Krasu zbala obkolitve in se tudi začela umikati na Tilment. Avstrijske čete so imele zato na Krasu malo dela in so se omejile na preganjanje bežečih Italijanov. Osemindvajsetega oktobra 1917 so avstrijski oddelki prekoračili Sočo; soške fronte tako ni bilo več.

Milijon žrtev soške fronte

Italijo je doletela prava katastrofa. Padlo je in bilo ranjenih okrog 100 tisoč vojakov, zajetih jih je bilo čez 300 tisoč, iz vojske pa jih je pobegnilo kar 400 tisoč. Izgubljeno je bilo tudi vse težko orožje. Če ne bi antantne čete takoj priskočile na pomoč, se fronta verjetno ne bi mogla ustaliti na reki Piavi, globoko v Furlaniji v italijanskem zaledju. Vojna se je nadaljevala, za bojnim metežem pa so v Posočju ostala velika pokopališča in na tisoče vojaških grobov. Krvaveli so tako napadalci kot branilci, skupaj je soška zemlja vpila kri okrog enega milijona žrtev: približno 600 tisoč so jih izgubili Italijani, približno 400 tisoč Avstrijci; v približno istem razmerju gre ceniti tudi neposredne smrtne žrtve – padlih v boju oziroma umrlih v lazaretih takoj za fronto naj bi bilo skupno največ okrog 500 tisoč. Vojna vihra je strahovito opustošila prav zahodne slovenske etnične meje.

napisano in prvič objavljeno spomladi 1983,
dopolnjeno 15. 9. 2005*

* Pionir, maj 1983 (Ljubljana): pp. 32-36, (fig.) 1-12.

Rapalska meja

Junaška večletna, tudi jugoslovanska in še zlasti slovenska obramba Soče je bila ob zlomu Avstro-Ogrske, 4. novembra 1918, videti zmanj, Italijani so zasedli z londonskim sporazumom obljubljeni ozemlje in ga v smeri Ljubljane razširili celo do obrob-

ja Vrhnike. Versajska mešetarska diplomacija leta 1919 in nato vsiljena rapalska pogodba (pakt, *Patto di Rapallo*) za razrešitev mejnega konflikta med Italijo in Kraljevino SHS (Srbov, Hrvatov in Slovencev), 12. novembra 1920, je boleče amputirala slovensko zemljo vse do razvodja med Jadranskim in Črnim morjem in slovenskemu narodu zaprla tisočletni izhod na odprto morje – mednarodno pravno se je konstituirala tako imenovana rapalska meja, ki je natanko 25 let kasneje dejansko padla z jugoslovansko osvoboditvijo Primorske s Trstom, Gorico, Puljem in Reko v začetku maja 1945.

Osvoboditev Primorske

Jugoslovanska in slovenska osvoboditev Trsta (1. maja 1945), Reke (3. maja) in Pulja (7. maja; istega dne je kapituliral tudi obkoljeni nemški 97. korpus v Kotlu pri Ilirski Bistrici) je bil dogodek izjemnih mednarodnih in zlasti narodnozavednih razsežnosti: kot da bi bile krivice in zatiranje iz fašistične ere enkrat za vselej poplačani! Žal je začetek hladne vojne med zahodnimi zavezniki in Sovjetsko zvezo že v naslednjih dneh jugoslovanske uprave v Trstu (ob toleriranju dualizma - od 2. maja tudi vojaško prisotnih zahodnih sil) pokazal, da konstelacija ni na strani Jugoslavije, čeprav je bila sama žrtev italijanske agresije, in nato, po prestanih strahotah narodnoosvobodilne vojne proti okupatorjem in kvizlinškim formacijam, ena izmed držav zmagovalk v drugi svetovni vojni. Ultimat zahodnih zaveznikov je Jugoslovansko armado, po doseženem beograjskem sporazumu o ločitvi zasedbenih zavezniških čet, prisilil k poniževalnemu umiku na Morganovo linijo, 12./13. junija 1945, ki je ozemlje tako imenovane Julijske krajine (*Venezia Giulia*), takrat še vedno pod formalno italijansko suverenostjo, razdelila v dve zasedbeni coni pod vojaško upravo: cono A so upravljali Angleži in Američani, z administrativnim središčem v Trstu ter z enklavo v Pulju, cono B so upravljali Jugoslovani, središče uprave pa je bilo na Reki.

**Pred 130. leti se je rodil
zaveden slovenski duhovnik,
planinec, prevajalec in pisatelj**

JOSIP ABRAM IZ ŠTANJELA

Iztok Ilich

Med letos minulimi okroglimi obletnicami pomembnih in zaslužnih Kraševcev ne smemo pozabiti na Josipa Abrama iz Štanjela. Drugega februarja se je izteklo 130 let od njegovega rojstva (umrl je 22. junija 1938 v Ljubljani).

Ob 125-letnici smrti so krajanji svojemu rojaku na rojstni hiši odkrili spominsko ploščo z letnicama rojstva in smrti in napisom: **JOŽE ABRAM - DUHOVNIK, PISATELJ, PREVAJALEC ŠEVČENKA IN NARODNI BUDITELJ.**

Josip Abram se je rodil kmečkim staršem v eni izmed mogočnejših štanjelskih hiš, po domače pri Gražzarjevih, nasproti najlepšega vaškega vodnjaka in muzejske romanske hiše. Goli zidovi zapuščenega doma so dolga leta kljubovali gladajočim zobem vremena in časa, zdaj pa kaže, da se bo mednje kmalu znova vrnilo življenje.

Po osnovnem šolanju v Štanjelu in nadaljevanju v Gorici in Ljubljani je Josip z dvajsetimi leti vstopil v goriško bogoslovje. Slovesno novo mašo - z novomašniško pridigo učitelja in prijatelja, utemeljitelja krščanskosocialnega gibanja Janeza Evangelista Kreka - je zapel 30. julija 1899 v Štanjelu. Drugi zgled je Abram bil, zlasti v mlajših letih, poznejši škof Anton Mahnič, doma iz Kobdilja. Zaradi druženja s Krekom, ki ga je navdušil za ukrajinske narodne pesmi, zaradi ognjevitnega zavzemanja za profesorja Mahniča in za njegov bojeviti mesečnik *Rimski katolik* je moral Josip kot dijak celo prestat devet ur šolskega zapora!

Poleg duhovniških tovarišev so na Josipa Abrama močno vplivala tudi nekatera službena mesta, predvsem prvi dve, v Bovcu in Trenti, kjer se je mladi Kraševac za vse življenje zaljubil v planine. Pred stotimi leti, ob deseti obletnici Aljaževega doma, je v *Planinskem vestniku* objavil verze:

*Tebi pojem slavo,
mogočni naš Triglav,
in tebi, stolp Aljažev,
pošiljam pozdrav!*

*Ti krona si orjaku,
ti kralju si nakit,
ti tabor si mogočen,
slovenski zemlji ščit!*

»Trenta!«, se je Abram navduševal še dobrih dvajset let pozneje, »Kako naj izrazim svoja čustva do tebe! Lepa, divje lepa, strašno lepa si. V tebi sem preživel najlepše dneve svojega razburkanega življenja. V tebi počivajo moje misli, ti si magnet mojih željâ. Moje srce se umiri in najde zadoščenje v tvojih globokih, ozkih dolinah in v vencu tvojih nebotičnih gora.«

Obenem so tudi v nekaterih Abramovih postajah, kamor so ga pripeljali uradni dekreti, zlasti v Biljah v Vipavski dolini, v Sv. Luciji (danes Most na Soči) in nazadnje v Pevmi pri Gorici, ostali globoki sledovi njegovega ne le dušnopastirskega delovanja. V Biljah je, na primer, oživil in vodil Kmetijsko društvo ter združno trgovino in posojilnico, v Sveti Luciji poleg posojilnice in hranilnice tudi župnijsko knjižnico, v

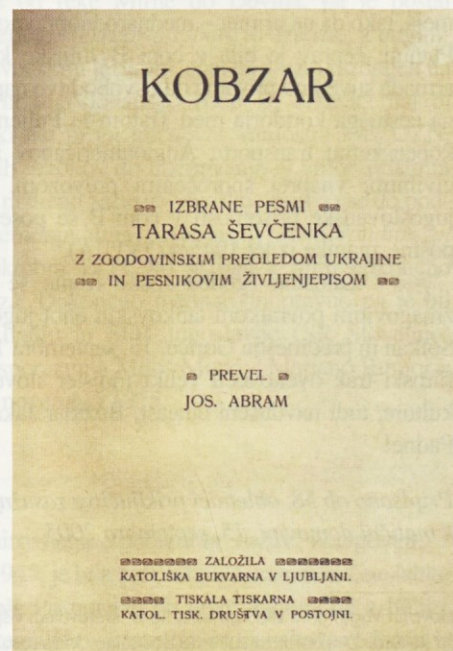


Abram na Kugyjevi fotografiji

Pevmi pa je na njegovo pobudo slikar Tone Kralj ustvaril eno izmed svojih najsijajnejših cerkvenih poslikav; osnovna šola v Pevmi je od leta 1984 poimenovana po Josipu Abram. Med prvo svetovno vojno si je Abram tudi zelo prizadeval lajšati gorje številnim beguncem in brezdomcem.

V prostem času, predvsem v mlajših letih, je bil Abram, kakor bi dejali v današnjem duhu, navdušen in aktiven športnik. S kolesom je delal dolge, tudi večdnevne ture: na primer iz Bovca in Trente v

Prevod Ševčenkovega Kobzarja - pomemben prispevek k poznavanju ukrajinske literature.



Gorico, čez Cerkljansko v Loško dolino ali čez Vršič v Kranjsko goro k Jakobu Aljažu. Ob njem je bil eden najbolj zavzetih članov Slovenskega planinskega društva, katerega namen, kot je zapisal pozneje,* ni bil samo v turistikki in razvedrilu: »Ta organizacija si je namreč stavila predvsem vzvišeno nalogo, ustavljati, zajezovati tuji, zlasti nemški vpliv po naših deželah, po naših planinah. Tujec se je šopiril po njih /.../ vse planinske kočice so bile izključno nemške, vse izdelane poti in zaznamovane steze nemške, povsod nemške table, nemški napisi, tuja govorica - in Slovenec je bil na lastni zemlji tujec!«

Kdo ve, če ne bi ta ali oni slovenski vrh celo ostal onkraj današnje meje, če se ne bi Aljaž, Abram in drugi v svojem času tako odločno postavili po robu nemškim in tržaškim planincem?!

V času italijanske okupacije Primorske si je Abram z vsemi močmi prizadeval za ohranitev slovenskega jezika vsaj pri bogoslužju in verouku - zlasti potem, ko je bila slovenščina izgnana iz šol. Vztrajal je, čeprav so ga zalezovali in ovajali fašističnim oblastem; ni dosti manjkalo, da niso tudi njega, tako kot mnoge zavedne slovenske duhovnike, poslali v konfinacijo.

Za slovenstvo in ohranitev materinščine se je goreče zavzemal tudi kot prevajalec in publicist. Še kot bogoslovec je priredil prevod pesmi S. Vorobkeviča:

Rojstna hiša Josipa Abrama v Štanjelu s spominsko ploščo, ki so jo leta 2000 svojemu rojaku posvetili krajanj. - Fotografija: Slavka Ilich



*Jezik rodni, govor rodni,
od Boga nam dani,
kdor te zabi, nima srca,
kamen v prsih hrani!*

*Je li možno pozabiti
jezik, ki učila
mati nas je govoriti,
mati naša mila?*

Najpomembnejši Abramovi deli sta ljudska igra *Zlatorog* in obširno komentiran prevod izbranih domoljubnih pesmi ukrajinskega pesnika Tarasa Ševčenka v zbirkah *Kobzar* (1907) in *Hajdamaki* (1908); večino zapisov o Ševčenku in Ukrajini je Abram podpisal kot Bajda Kozak. Tudi pod mnoge druge svoje zapise in članke se ni podpisal s pravim imenom, ampak kot Trentar ali Mostar, tudi Obloški. Planinski potopisni spisi, napisani za Planinski vestnik, in Koledar Goriške Mohorjeve družbe, so večidel zbrani v knjigi *Moja Trenta* (1972, 1997, ki jo je pripravil najboljši poznavalec Abramovega življenja in dela Jožko Kragelj.

Abramova smrt je pretresla vse njegove prijatelje in znance. Med njimi tudi znamenitega alpinista Juliu-

sa Kugyja, ki je zapustil nenavadno živ portret pokojnika: »Bil je eden najplemenitejših ljudi, kar sem jih poznal, in eden mojih najboljših prijateljev. /.../ Že, ko je prvokrat stal pred menoj, si je popolnoma osvojil moje srce. Bil je nadvse prikupna, v veliki meri temperamentna, na najidealnejši višini stoječa, povsem svojevrstna osebnost, s katero ne morem primerjati nobene druge. Bil je samorasla prikazen. Kamor je prišel, je razvnel vsa srca, imel je odprto oko in široko odprto srce za naravne lepote; bil je poln toplega, dobrohotnega humorja in iskričevega duha, pri tem pa preprost in skromen, vedno dobre volje in pripravljen pomagati vsem, ki so potrebovali njegove pomoči. /.../ Najino prijateljstvo so skovale gore, ki jih je navdušeno ljubil. Triglav in Trenta. V mnogih stvareh je bil moj informator in svetovalec.«**

* Naše planinstvo, Mladika, 1922

** Koledar Goriške Mohorjeve družbe, 1939

Viri

Abram, Jože, 1997: *Moja Trenta*. Založba Branko, Nova Gorica

Kragelj, Jožko, 2000: Josip Abram-Trentar.- Ognjišče, Koper

Iztok Ilich, urednik in publicist - Ljubljana, Štanjel

Osnovna šola s slovenskim učnim jezikom v Pevmi pri Gorici, leta 1984 poimenovana po Josipu Abramcu. - Fotografija: Slavka Ilich



Štirideset Drag za naš Kras

PRIZORIŠČE ZA PROUČEVANJE PRETEKLOSTI, ANALIZIRANJE SEDANJOSTI IN ZA POGLED V PRIHODNOST

Sergij Pahor

Kakor piše v slovenskem slovarju, je *draga* manjša dolina in ledinsko ime *Draga*, ki je močno razširjeno skoraj v vsem slovenskem prostoru, ponazarja to kraško značilnost. Toda *Draga* je tudi krajevno ime majhnega zaselka na robu strmega pobočja, ki se s kraške planote spušča v veličastno dolino Glinščice. Na Tržaškem, komaj več kot deset kilometrov daleč od mesta, brez avtomobilov, se ta koticek Krasa še danes zdi zunaj svetâ. Sredi šestdesetih let minulega stoletja pa je bil kot nalašč za skupno razmišljanje in soočanje mnenj ter stališč daleč od vsakdanjega hrupa, za obnavljanje starih znanstev in sklepanje novih.

Tako se je leta 1966 v bivši vojašnici finančne straže, ki je še nekaj let po vojni varovala bližnjo mejo pred ilegalnim prestopanjem in tihotapstvom, zbrala skupina kulturnikov na prvih študijskih dnevih Društva slovenskih izobražencev na čelu z Jožetom Peterlinom, pionirjem obnavljanja slovenske kulture v Trstu. To dejanje je pričalo, da je pluralizem mnenj in idej vendarle še živ med Slovenci, da je smisel za demokracijo in svobodo še predmet razmišljanj mislečih ljudi in da Slovenci zunaj mejâ takratne totalitarne Slovenije prevzemajo vlogo neke tihe opozicije, s katero bo moral računati tudi komunistični režim, ki se je polastil celotne oblasti. Ti začetki se niso porodili samo v katoliških krogih, saj so bili

Draga 2005 pod velikim šotorom med nagovorom predsednika Državnega zbora R Slovenije dr. Franceta Cukjatiija.



40. ŠTUDIJSKI DNEVI DRAGA 2005

»Draga je še zmeraj naj... luciden in narodni
t... zvest sloven... hovni medij...»

Jože



Vodstvo letošnje Drage.

Prvi z leve avtor tega prispevka o štiridesetih Dragah Sergij Pahor.

zraven tudi laično usmerjeni, ki so bili privrženci zahodne oblike demokracije. Študijski dnevi so tako postali Draga.

Takratni organizatorji in udeleženci se morda niso niti celovito zavedali te vloge, ki je bila enkratna, saj so bili primorski Slovenci (s Korošci in gradiščanskimi Hrvati) edini predstavniki širšega slovanskega svetâ, ki so živeli v svobodi. Ob meji, ki je še simbolizirala železno zaveso, je Draga postala prizorišče vsakoletnega srečavanja zamejcev, zdomcev in rojakov iz domovine, da so - prežeti od kulture upanja in ob trdi zavesti skupnega slovenskega kulturnega prostora - proučevali preteklost, analizirali sedanost in gledali v prihodnost. Vsi so imeli popolnoma prost pristop do mikrofonov. Imenovali smo jih »svobodni mikrofoni Drage«, da bi poudarili svobodo izražanja in s tem odgovarjali na očitke, ki so se na račun Drage redno pojavljali skoraj ob vsakem nastopu zdomcev. Ti so seveda bili izrazito kritični do režima v Jugoslaviji, čeprav niso bili izraz militantnega antikomunizma. Prav zaradi tega je propadel poskus dialoga, ki se je že začel previdno uveljavljati, sredi sedemdesetih let pa je bil dokončno prekinjen. Slovenski partijski krogi, ki so celo zahtevali od nas, da preprečimo nastope zdomcev, so vedno sumničavo in odkrito nenaklonjeno gledali na tisti del manjšine, ki ni soglašal z režimom v Jugoslaviji, še posebno živčni pa so bili v odnosu do Drage, kakor da bi to zborovanje lahko predstavljalo nevarnost za Jugoslavijo. Vsako poletje je v manjšinskih krogih v Trstu narasla temperatura, ko so razni informatorji mrzlično vohljali, kdo bo imel referate na bližnjih študijskih dnevih. Ko se je Draga preselila na Opčine v dolino Finžgarjevega doma, so organizatorji šele na predvečer študijskih dnevov objavljali imena predavateljev, da bi jih zavarovali pred morebitnimi pritiski in ustrahovanjem. To je trajalo vse do demokratizacije. Draga je tako dobila političen pomen,

čeprav se v konkretno politiko ni spuščala. Kasneje so pri njej našli gostoljubje tudi predstavniki iz drugih jugoslovanskih republik (vabljen je bil celo Djilas), kar je odmevalo tudi zunaj slovenskih okvirov. Na Dragi se je porodil tudi Svetovni slovenski kongres. Demokratizacija in osamosvojitve Slovenije pa sta na široko odprli vrata najširši udeležbi.

Nesporno je torej 40-letni napor organizatorjev imel svoje učinke, čeprav jih je danes težko oceniti. Vsekakor ni imel prav tisti tržaški politik, ki je v osemdesetih letih razdraženo dejal »... kaj se bojijo Drage, saj so zadaj tri ali štiri družine«, v resnici pa so Drago držala pokonci upanje in pričakovanja v domovini, zdomstvu in zamejstvu. V to smo prepričani in - čeprav tega ne mitiziramo - na to smo tudi ponosni.

V svinčenih letih si je sicer malokateri izmed Slovencev upal javno izjaviti, da je disident, vendar je obisk Drage veljal skoraj za diverzantsko dejanje. Tega seveda že nekaj časa ni več; ob mnogo večji ponudbi podobnih pobud postaja Draga manj interesantna, vendar pa je zdaj s svojo bolj konkretizirano tematiko ohranila in v nekem smislu še povečala svojo koristnost in privlačnost. Letošnja Draga je bila posvečena sodelovanju ob meji, utrjevanju narodne identitete, novi vlogi slovenske cerkve ter demografski krizi, ki ogroža narodnostni obstoj: konkretno z upanjem, da bodo ti izzivi sprožili nova razmišljanja in koristne sklepe. Novi ljudje, ki bodo pristopili, bodo gotovo prinesli nove ideje in nove prijeme.

Zemljevid, ki ga je izdalo Slovensko planinsko društvo Trst

TRST IN OKOLICA Z DOBERDOBSKIM KRASOM

Rafko Dolhar

Slovensko planinsko društvo Trst je 17. junija 2005 v Narodnem domu v Trstu predstavilo pomembno publikacijo. To je izletniški zemljevid Trsta in njegove okolice ter Doberdobskega Krasa v merilu 1:25.000 z dvojezičnimi označbami krajev in z glavnimi ledinskimi imeni. Na platnici lahko beremo dve letnici - 1904 in 1994. Naše planinsko društvo je namreč s to pomembno in prepotrebno publikacijo hotelo proslaviti stoletnico svojega obstoja. Glavni pobudnik in koordinator te pobude je podpredsednik društva Andrej Cunja.

Izdaja zemljevida se je sicer zavlekla v letošnje leto. To pa ni nič hudega, ker letos Slovensko planinsko društvo Trst (SPDT) proslavlja tridesetletnico prav tako pomembnega dogodka. Petega oktobra 1975 smo namreč na gori Peč na tromeji med Slovenijo, Avstrijo in Italijo odprli planinsko pot SPDT ob slovensko-italijanski meji, za katero se je uveljavilo ime Vertikalna. Markirana pot od Tromeje do Jadranskega morja poteka namreč res vertikalno v smeri sever-jug. Ob isti priložnosti je izšel tudi ličen vodnik po planinski poti SPDT. Vodnik so zaradi sprememb v trasi Vertikale sedaj vzeli iz prometa, kar je velika škoda. Morda bi bilo dobro, če bi v prilogi z majhnimi dopolnilnimi opombami o sedanjih spremembah trase Vertikale dali Vodnik spet v promet, saj ga imajo še veliko zalogi in si je zelo težko mogoče predstavljati, da bi v doglednem času izšel njegov ponatis s popravljenimi trasami. Kot bomo videli, je tudi novi zemljevid po Tržaškem in Doberdobskem Krasu tesno povezan z Vertikalno.

Toda najprej o zemljevidu, ki je bil že skrajno potreben za vse ljubitelje ozemlja! Od leta 1913, ko je slovenski zemljepisec Alojzij Knafelc izdelal zemljevid

Tržaškega okrožja, namreč ni bilo o tem območju nobene uporabne topografske karte. Izsek Knafelčevega zemljevida je prikazan tudi na platnici. Ob platnici je pod naslovom Prvih sto let... zapisana kratka zgodovina Slovenskega planinskega društva

Trst. V nekaj vrsticah so zabeleženi kar zavidljivi alpinistični rezultati, ki so jih njegovi člani dosegli v preteklem stoletju.

Slovensko planinsko društvo Trst se je za to hvalevredno in tehnično izredno zahtevno pobudo obrnilo na poznano vi-



Repentabor - pojem za utrdbo, nekdanjo faro in občino.

demsko kartografsko podjetje Tabacco, ki izdeluje odlične topografske karte naše dežele. Podjetje je izdelalo krasno pregledno barvno topografsko karto, člani planinskega društva pa so opravili pomembno in zahtevno delo, da so na karto vnesli slovenska krajevna in ledinska imena. Pri tem so si pomagali z zemljevidom, ki ga je leta 1977 izdelal in izdal Slovenski raziskovalni inštitut v Trstu (SLORI), in uporabili tudi druge informacije, ki so jih zbrali člani društva. Glavnemu zemljevidu so dodali še povečavo zemljevida Doberdobskega Krasa in doline Glinščice. Na zemljevidu so vnesene glavne steze, ki jih po Krasu markira italijansko planinsko društvo, pešpot Italia in mednarodna pešpot Via alpina, pešpot Mirka Škabarja od Praprota do Repna, poleg seveda najvažnejše naše pešpoti - Vertikale

namreč. Pri tem je treba posebej omeniti, da so bile v traso originalne Vertikale vnesene nekatere spremembe in zato sedanja, nova trasa ne odgovarja več popolnoma tisti, ki je vnesena v zemljevidih Vodnika po vertikali. Predvsem pa moramo opozoriti, da se današnja Vertikala ne konča več v Glinščici ob spominski plošči trem pionirjem slovenskega alpinizma na Tržaškem, ki so umrli med zadnjo vojno (Justu Blažini, Dolfu Blažini in Tezeju Šavronu), temveč se nadaljuje prek dolinskih in milskih hribov do morja med Sv. Jernejem in Lazaretom. Vertikala je na terenu markirana z belomodrimi okroglimi markacijami in tako je različno označena tudi na zemljevidu.

Gre vsekakor za vse pohvale vredno pobudo, kajti ta podroben zemlje-

vid bo s pridom in veseljem vzel v roke vsakdo, ki se rad poda na sprehode po našem Krasu in ki bo prehodil vsaj najbližje odseke Vertikale. Izdajatelji zemljevida se zavedajo zahtevnosti opravljenega dela in tudi morebitnih napak pri opravljenem delu, zato vabijo vse njegove uporabnike, ki bi kako napako v njem ugotovili, naj to sporočijo planin-skemu društvu. Seveda bi bilo lepo, ko bi lahko nekoč imeli podoben zemljevid vsega ozemlja ob Vertikali! A to so sedaj morda še prevelike želje!?

Prof. dr. Rafko Dolhar -
zdravnik, publicist, fotograf in planinec, Trst



Spomenik
6. septembra 1930
ustreljenim
slovenskim antifašistom
Ferdu Bidovcu,
Francu Marušiču,
Zvonimirju Milošu
in Vekoslavju Valenčiču
na gmajni pri Bazovici.



Pogled na Trst s Trstenika. Spredaj staro pristanišče.



Sv. Marija na Pečeh v dolini Glinščice.
Vse fotografije: Prof. dr. R. Dolhar

Na dvajsetem mednarodnem literarnem festivalu Vilenica nagrajena:

ILMA RAKUSA IN KARL-MARKUS GAUß

Za nami je že dvajseti mednarodni literarni festival Vilenica, srečanje pesnikov, pisateljev, dramatikov in esejistov. V sodelovanju s Kulturnim društvom Vilenica ga je organiziralo Društvo slovenskih pisateljev. Na sklepnih slovesnostih v najstarejši turistični jami na svetu Vilenici so podelili dve letošnji mednarodni literarni nagradi VILENICA 2005. Podeljuje ju Društvo slovenskih pisateljev. Prejela sta ju pesnica, pisateljica, prevajalka in kulturna publicistka Ilma Rakusa, po očetu Slovenka in po materi Madžarka, ter pisatelj, samostojni kritik, publicist, urednik in izdajatelj Karl-Markus Gauß iz Salzburga, sin švabskih staršev, po rodu iz vojvodine.

Med 7. in 10. septembrom se je zvrstilo 16 literarnih dogodkov in dve družabni srečanja. V literarnih branjih v Hruševju pri Postojni, Lipici, Ljubljani, Lokvi, Novi Gorici, na gradu Štanjel in v jami Vilenica je sodelovalo 26 pesnikov in pisateljev. Sedem avtorjev je predstavilo književnost Beneške Slovenije. Med festivalom je bil literarno-pogovorni večer z Venom Tauferjem, za okroglo mizo so govorili o možnostih sobivanja različnih kultur v Evropi in o procesu iskanja nove kulturne paradigme, na 3. mednarodnem komparativističnem kolokviju v razpravah o teoretsko-literarnih hibridih so govorili o dialogu literature in teorije, pogovarjali pa so se še o promociji literature »Križišče literatur - vzhod in zahod«. Predstavili so antologijo slovenske književnosti (Litterae Slovenicae), v sodelovanju s Cankarjevo založbo so podelili Kristal Vilenice. Podelili so tudi dve nagradi Mlada Vilenica. Literarne večere in druge dogodke sta povezovala Alenka Bole Vrabc in Dražen Dragojević.

Letošnjo Vilenico so spremljali tudi glasbeni dogodki. Nastopili so Beneške korenine, violinistka Anja Bukovec in pianistka Mateja Urbančič, Strings, ansambel Kebataola pod umetniškim vodstvom Karmine Šilec in Greentown Jazz Band s pevko Alenko Godec.

Po svečani razglasitvi letošnjih nagrajencev in prejemnikov mednarodne literarne nagrade Vilenica v istoimenski jami med Lipico in Lokvijo na Krasu sta udeležencem spregovorila nagrajenca - **Ilma Rakusa** in **Karl-Markus Gauß**. Njuna nagovora objavljamo v

Ilma Rakusa

Kras se je dvojno vtisnil v moj spomin

Nagrada Vilenica je zame v mnogih ozirih povezana z vrnitvijo domov in z domovino. Začnimo s topografijo!

Kot otrok sem nekaj časa živela v Ljubljani in v Trstu. V Ljubljani pri teti po očetovi strani in sicer na Kavškovi 16, v Trstu v bližini svetilnika, natančneje v strmi ulici nad viaduktom v Barkovljah. Spomini na te kraje so intenzivni in me še danes spodbujajo k pisanju, ne nazadnje zato, ker se je tam rajskost povezovala z bolečino. Širina morja je tvorila kontrast z izkušnjo meje in poslavljanj, bujni tetin vrt pa z zastrašujočim piskanjem in puhanjem vlakov. Tudi Kras se je dvojno vtisnil v moj spomin na zgodnje otroštvo: veselo, ko smo se na vroč poletni večer odpravljali iz Trsta v slovensko gostilno; srhljivo, če smo ga z avtom prečkali ponoči v smeri Ljubljane in pri tem včasih povozili kakšnega zajca.

Ti časi so že zdavnaj minili. Na Kras sem se ponovno vrnila šele mnogo pozneje, ko sem hodila po sledih Srečka Kosovela. Pokrajino sem doživela na novo, skozi filter Kosovelove poezije. Bilo je kot izpoved ljubezni. In spet je minilo nekaj let. Potem sem leta 1986 dobila presenetljivo povabilo na srečanje Vilenica, ki so ga ustanovili eno leto prej. Tukaj sem na mah našla združene pomembne topose svojega življenja: književnost, Srednjo Evropo in Kras. Priznati moram, da sem se počutila kot riba v vodi: obdana sem bila s somišljeniki in z raznolikostjo jezikov, ki sem jih skoraj





Karl-Markus Gauß

Prvi Slovenec mojega življenja, drugi ... in še mnogo drugih Slovencev

Prvi Slovenec mojega življenja je bil napol donavski Nemeč in napol Srb. Sredi šestdesetih let je stal, orjaški mladi mož z drzno brado, pred vrati našega stanovanja v Salzburgu in nas drugega za drugim močno objel. Nandor Gauß je bil sin starejšega brata mojega očeta, ki se je leta 1938 v Bački Palanki poročil z neko Srbkinjo; po vojni se je ta ženska drugič poročila z oficirjem jugoslovanske narodnoosvobodilne vojske, ki je bil premeščen v Ljubljano. Moj petnajst let starejši bratranec Nandor, ki mi je v čisto spodobni nemščini pripovedoval sila pustolovske zgodbe, je bil pravi ljubljanski patriot, kar pa ga vseeno ni oviralo, da se ne bi kasneje kot arhitekt preselil v Stuttgart.

Nandor, moj slovenski bratranec, je že samo s svojim grandioznim nastopom pri nepričakovanem prihodu vzbudil v meni nekakšno slovensko hrepenenje in zanimanje za nekaj, kar se mnogim zdi več kot dolgočasno: namreč zanimanje za družino, iz katere izviraš, in pri kateri se v Srednji Evropi skorajda pri vsakem najdejo zabrisani stiki, pozabljene zveze, ki sežejo daleč prek kraja, v katerem si po naključju zgodovine prišel na svet.

Drugi Slovenec mojega življenja, ki me je z njemu lastno strastnostjo pripeljal do tedaj zame še neznane slovenske literature, in mojo ženo, moja otroka in mene spremljal na naših prvih vožnjah v slovenščino, je bil Evropejec iz salzburškega Pinzgaua. Težko si je predstavljati boljšega vodnika v neznano pokrajino knjig in ljudi, kot je to Ludwig Hartinger; in tako mi je od teh potovanj konec osemdesetih ostalo v spominu dvoje: slika mojih otrok, ki sta se na velikih kamnitih ploščah na piranskem pomolu naučila, kaj se pravi po piratsko oprezati na morje, in nepretrgani, dneve in noči trajajoči pogovor z Ludwigom.

Seveda sem si kasneje, s svojo prislovično temeljitostjo, pribral in pripotoval svojo lastno Slovenijo, in seveda sem po teh dveh prvih Slovencih svojega življenja spoznal še mnogo drugih, pri katerih pa se izogibam izrazu »pravi Slovenci«, in to le zato, ker se mi zdi beseda »pravi« v povezavi z nacionalno pripadnostjo nekako nepravna, vsekakor pa neprimerna. To so bili melanholični pisatelji, humanistični gostilničarji, obupano duhoviti intelektualci, ki so se mi v svoji z odkritim gnevom začinjeni naklonjenosti do lastne dežele zdeli hudo avstrijski.

Tako se mi zdi, da je pot, ki me je pripeljala do sem, obkrožalo veliko dobrih duhov, ki jim gre zahvala, s katero sam sprejemam nagrado Vilenica - nagrado, ki se mi zdi ena izmed najlepših, kar jih lahko v Evropi dobi človek, kot sem jaz.

vse obvladala. Pogosto se je madžarščina izkazala kot najboljši esperanto, angleščina pa je komaj igrala kakšno vlogo. In s kakšnim zanosom se je razpravljalo! György Konrád je predstavil svoje teze o Srednji Evropi, ki so prisegale na geografsko-kulturni prostor onstran političnih mejâ. Prodornih diskusij, ki so jih dopolnjevali privatni pogovori in ki so postali nepogrešljivi del mojega življenja, se spominjam tudi iz poznejših let. Z Danilom Kišem sem se pogovarjala o težavnem poslu poezije, s Petrom Handkejem sva pri »Jazbecu« govorila o filozofiji hoje, s Péтром Nádasem o lebdeči ambivalenci njegovih besedil, s Tomasom Venclovo o eksilu in kozmopolitizmu, s slepim fotografom Evgenom Bavčerjem o njegovem notranjem vidu. V Vilenici sem zadnjič srečala čudovitega moravskega pesnika Jana Skácla, katerega topel pogled izpod košatih obrvi me od takrat spremlja; in tukaj sem prvič srečala beloruskega lirika Alesa Rasanaua, ki je postal eden izmed mojih najtesnejših prijateljev. Nepozabni so sprehodi z Libuše Monikovo in Erico Pedretti po kamnitih kraških poljih in tisti zajtrk z Eduardom Goldstückerjem, ko mi je nemo pokazal svojo roko z vtetovirano taboriščno številko.

Vilenica - kraj srečanj, spodbud, odprtosti. Tisti, ki se tukaj srečujejo, postajajo del povezave, ki bi jo lahko imenovali mreža prijateljstva. Povezave na mentalni in poetični ravni se čudovito ujemajo s kraškimi posebnostmi: namreč s tistimi podzemnimi vodami, ki - globoko pod kamnito površino - tvorijo vodne mreže in so ustvarile jamski sistem.

V časih, ko se nad globalno vas zgrinjajo globalne vznemirjenosti, so bolj kot kdaj koli prej pomembne pozitivne povezave sorodnih duhov. Vileniška prireditev je stara dvajset let in politični prevrati so tudi na njej pustili sledove. Tako kot na kamnu, so tudi na tem srečanju ostale usedline. Ali če naj uporabim boljšo podobo: podobno je palimpsestu, mnogoplastnemu besedilu, kjer je eno besedilo napisano čez drugo. Srečna sem, da sem del tega besedila - ali bi morala reči vileniške družine. Že leta dolgo je Vilenica zame domovina, pri čemer ta pojem domovine sega preko realne topografije Slovenije - v prostor globokega človeškega in poetičnega sporazumevanja.

Zahvaljujem se za nagrado Vilenica in za izkazano zaupanje. Hvala iz vsega srca!

Uredništvo

EKOSISTEM CERKNIŠKEGA JEZERA USTVARJA IGRA VODE

Alenka Gaberščik, Olga Urbanc Berčič

Za monografijo o Cerkniškem jezeru z naslovom »Jezero, ki izginja«, sta urednica monografije Alenka Gaberščik in Olga Urbanc-Berčič napisali dve poglavji in sicer o ekosistemu Cerkniškega jezera ter o kakovosti vode tega jezera in njegovih pritokov... Tokrat predstavljamo ekosistem, ki ga ustvarja igra vode!

Uredništvo

Spreminjanje vodnega režima na Cerkniškem jezeru je za ekosistem vitalnega pomena, saj vzdržuje njegovo življenjsko združbo in poganja procese, ki tam potekajo. Presihanje in polnjenje jezera omogočajo posebne klimatske, hidrološke in geomorfološke značilnosti območja. Najpomembnejše so kraški značaj, velika količina padavin, obsežno povodje in topnost kamninske podlage. Matična kamnina je karbonat - večinoma apnenec, ki na nekaterih predelih prehaja v dolomit (Gospodarič in Habič, 1974). Ravno na teh prehodnih predelih so nastali številni bruhalniki, ponikve in ponori, ki so povezani z obsežnim jamskim sistemom. Pomembno vlogo v tem procesu je odigrala različna topnost kamnin.

Povodje jezera je zaradi kraškega značaja območja zelo obsežno. Ob deževjih voda vre iz številnih jam na obrobju jezera in iz bruhalnikov na jezerskem dnu. S hribovjem obkrožena jezerska kotanja deluje kot lijak, ki zbere naenkrat velike količine vode. Del površinske vode se zbira v pritokih Cerkniškega jezera Cerkniščici in Martinjščici. Dobršen delež pa prispevajo kraški pritoki, med katerimi so najpomembnejši: Žerovniščica, Grahovščica in Obrh, ki prinašajo vodo iz Loške doline in z Blok. Zaradi učinkovitega zbiranja vode se jezero navadno napolni v nekaj dneh (Habič, 1976) in tako nastane naše največje presihajoče jezero. Proces praznjenja jezera je daljši. Voda odteče v treh do štirih tednih (Kranjc, 1986). Nenehna igra vode ter izmenjava sušnih in mokrih obdobjev je oblikovala sistem, ki je poseben tako v slovenskem kot tudi v svetovnem merilu. To drugačnost so prepoznali že davno. Valvasor je splet nenavadnih in nepričakovanih sprememb na jezeru celo povezoval s prisotnostjo čarovnic. (Rupel, 1951).

Ekosistem, ki mu vladajo spremembe vodne gladine

Zakaj lahko govorimo o Cerkniškem jezeru kot o posebnem ekosistemu? Cerkniško jezero nima lastnosti pravih jezer, pa tudi običajnih močvirij ne. Nihanja vodne gladine ter izmenjavanje mokrih in suhih obdobjev so glavni dejavniki, ki so v preteklosti oblikovali in še oblikujejo življenjsko združbo in uravnavajo pretok energije ter kroženje snovi v tem jezeru. To so najprej prepoznali na Cerkniškem jezeru, zato je to jezero tudi *locus typicus* za presihajoča jezera in kraška polja.

Ekosistemi so enote v pokrajini, ki so sposobne samovzdrževanja. Sestavljeni so iz življenjske združbe (biocenoze) in neživega dela (biotopa). V okviru življenjske združbe se energija in snov kopičita in spreminjata v procesih fotosinteze, rastlinojedstva (herbivorije), predacije, razgradnje in drugih aktivnosti, v okviru biotopa pa prek izhlapevanja, obarjanja, erozije in odlaganja. Ekosistemi so odprti in

povezani z okoliškimi ekosistemi. Med seboj se razlikujejo glede na trofično, prehranjevalno strukturo in procese v njih. Njihova zgradba je odvisna od pretoka energije in pretvorbe snovi (Ulrich, 1987). Limnolog Evelyn G. Hutchinson (Hutchinson, 1975) v svojem delu uvršča Cerkniško jezero po nastanku med jezera, ki so nastala na topni kamnini (solution lake), po pojavljanju pa ga uvršča med občasna jezera (temporary lake). Podobno bi lahko Cerkniško jezero opredelili po razvrstitvi, ki jo navaja Wetzl (1975). Prav izmenjava mokrih in suhih obdobjev daje značaj jezeru. Osnovni procesi so podobni kot v ekosistemi, ki jih je Odum (1971) opredelil kot ekosistemi z nihanji vodne gladine (water fluctuating ecosystems) in občasnih močvirij (temporary wetlands) (Boulton in Brock, 1999).

Razvoj ekosistema je neposredno povezan z razvojem življenjske združbe in s spremembami, ki nastanejo zaradi delovanja organizmov. Na višku razvoja se biomasa in odnosi med organizmi vzdržujejo z vso razpoložljivo energijo. Zaradi različnih vplivov se ekosistemi začnejo starati, življenjska združba postaja vedno bolj siromašna. Pospešeno staranje, ki ga je povzročil človek, lahko spremljamo v mnogih jezerskih ekosistemi v Sloveniji in drugod po svetu. Na Cerkniškem jezeru se sukcesijski procesi dogajajo drugače. V primerjavi z drugimi jezeri je to ekosistem, v katerem je sukcesija močno upočasnjena. Ponavljajoče se nenadne motnje vzdržujejo ekosistem na zgodnji relativno produktivni stopnji razvoja (Odum, 1971). Te motnje so opisali kot »pulzirajoče motnje« (pulse disturbances) (Bender in sod., 1984). V primeru Cerkniškega jezera nihanja vodne gladine oziroma izmenjave mokrih in suhih obdobjev motijo sukcesijo in vzdržujejo ekosistem nekje med mladostjo in zrelostjo. To stanje lahko prepoznamo kot »pulzirajoči klimaks« (pulse of water fluctuating climax).

Vpliv poplavljanja in izsuševanja na fizikalne, kemijske in biološke procese

Hidrološke spremembe so po eni strani gonilna sila procesov v tem ekosistemu, po drugi strani pa postavljajo meje organizmom, ki tod živijo. Ob presihanju in polnjenju jezera voda drobi, premešča in odnaša organske ostanke, ki se kopičijo pretežno na obrobju jezera, medtem ko je v osrednjem delu jezera plast organskih tal tanka ali pa je celo ni (Gospodarič in Habič, 1974). Izsuševanje polja pospeši aerobno razgradnjo organskih snovi (Urbanc-Berčič in sod., 1999; Gaberščik in Urbanc-Berčič, 2000). Sproščanje hranilnih snovi, ob ponovni namočitvi, omogoča bujno rast primarnim producentom, kar predstavlja povečano možnost prestrezanja in kopičenja energije v ekosistemu. Pretvorba sončne energije in kopičenje kemično vezane energije v ekosistemu je tako odvisna od ugodnih razmer za razvoj primarnih producentov. V globjih predelih se razmnožijo fitoplankton ter podvodne in plavajoče rastline, ki ustvarjajo habitate in osnovne vire za sekundarne producente in razgrajevalce (Brock in Casanova, 1997). Primarna produkcija na jezeru je velika. Močvirska vegetacija in vegetacija mokrotnih travnikov prekriva večji del jezerske površine. Največ dosedanjih raziskav je bilo narejenih v trstiščih, saj je navadni trst (*Phragmites australis*) prevladujoči predstavnik rastlinstva na Cerkniškem jezeru. Triletne meritve primarne produkcije v sestojih trsta so pokazale, da je primarna produkcija zelo spremenljiva, kar je odvisno od različnih razmer, predvsem od vodnega režima (Gaberščik in sod., 2000). Na vitalnost trsta močno vpliva raven vodne gladine v zgodnji fazi rasti, saj globoka voda omejuje preskrbo koreninskega sistema s kisikom (Armstrong in sod., 1990).

Igra vode nenehno spreminja oblike ekosistema. Pogled na Stržen z mostu pri Dolenjem jezeru. Foto A. Gaberšček



Pomanjkanje kisika upočasni razvojne procese. Tudi prezgodnje ali dolgo sušno obdobje poleti vpliva na primarno produkcijo. Razlike so lahko tudi več kot 50%. V trstišču pri Zadnjem kraju je bila leta 1986 produkcija 0,45 kg/m², leta 1997 pa le 0,20 kg/m². Gostota v obeh letih na obrobju sestoja je bila 43 in 16 poganjkov/m². Omejitve rasti so na različnih delih jezera različne. Kadar visoka voda moti rast v vodi rastočega, tako imenovanega »litoralnega trsta«, ki uspeva na poplavljenih predelih, so razmere primernejše za kopenski - »terestrični trst«, ki uspeva na obrobju jezera. Te razlike so razvidne tudi iz primerjave ostalih biometričnih parametrov trsta na različnih trstiščih (Gaberščik in sod., 2000). Litoralni trst je navadno višji in ima tanjša stebila, saj prisotnost visoke vode v spomladanskem času zahteva, da rastline čim prej razvijejo asimilacijske površine nad vodno površino. Tanjše rastline so bolj občutljive in jih valovanje vode in veter lahko hitro poškodujeta. Spremembe vodne gladine posredno vplivajo tudi na organizme, ki so od trstišč odvisni (ptice, ki gnezdijo v trstišču). Odtekanje vode povzroči propad pravih vodnih rastlin in planktonskih organizmov.

Dosedanje raziskave so pokazale, da izmenjava poplav in suš predstavlja gonilno silo procesov v ekosistemu, po drugi strani pa je iz raziskav tudi razvidno, da je izmenjava poplav in suš tudi omejujoč dejavnik za rast in razvoj organizmov (Gaberščik in sod., 2000). Življenjsko zgodovino predstavnikov biocenoze na Cerkniškem jezeru je sicer oblikovala periodičnost vode, vendar kljub temu nepredvidljive spremembe življenjskih razmer nemalokrat niso usklajene s sezonsko dinamiko organizmov. Hitre spremembe lahko povzročijo propad nekaterih organizmov in razcvet drugih. To se sicer dogaja v vseh ekosistemih, le da so na Cerkniškem jezeru te spremembe zelo hitre, nepredvidljive in pogoste. Ob nenadnem znižanju vodne gladine ali ob suši, na primer, izginejo planktonski organizmi in podvodne rastline, nekatere kopenske rastline pa pričnejo svoj življenjski krog. Razporeditev in obseg poplav torej neposredno vplivata na uspešnost organizmov in celotno produktivnost ekosistema (Gaberščik in sod., 2000). Na splošno velja, da večja, kot so nihanja vodne gladine, večja je produktivnost sistema.

Prilagajanje na spremembe vodne gladine

Zaradi spremenljivih razmer v ekosistemu se je na jezeru izoblikovala posebna biocenoza. Največ posebnosti je med višjimi rastlinami, ki so pritrjene in se ob spremembah ne morejo umakniti. Večji del plitvejšega dela jezera (do 2 m globine) poraščajo trstišča. Podvodne in plavajoče rastlinske vrste so omejene na predele, kjer se občasno pojavlja globlja voda. Najpogostejši predstavniki so *Potamogeton lucens*, *Nuphar luteum*, *Myriophyllum spicatum*, *Utricularia intermedia* in *Chara aspera*.

Primarni producenti so se na pojavljanje suhih in mokrih obdobjih prilagodili na različne načine; z veliko morfološko in fiziološko plastičnostjo ter s prožnostjo reproduktivnih procesov (Brock, 1986). Uspešnost in pojavljanje vrst omogočajo bodisi kratki življenjski cikli (planktonski organizmi, nekatere vodne in kopne rastline), kozmopolitski značaj



Zadnji kraj - Foto M. Peršič

(na primer navadni trst) ali pa prilagoditve, s katerimi premostijo spremembe v okolju. Cena prilagajanja okolju je odvisna od hitrosti in obsega sprememb okoljskih dejavnikov. Čim večje so spremembe, več energije je potrebno za prilagajanje. Energijska bilanca rastline, ki je v neugodnih spremenjenih razmerah negativna, ne dopušča, da bi rastlina vlagala v nove asimilacijske površine in zato propade. Amfibijske rastline se na nihanja vodne gladine lahko odzivajo tako, da rasto obliko (formo) spremenijo ali pa tudi ne. Navadna koščica (*Sium latifolium*) začne svoj ontogenetski razvoj v vodi in ima tudi asimilacijske površine, ki so na vodni medij prilagojene. Ko voda upade, se znajde na suhem, v zračnem mediju, ki zahteva razvoj asimilacijske površine s spremenjenimi lastnostmi. Velika fenotipska plastičnost omogoča prilagoditve na biokemijskem, fiziološkem in morfološkem nivoju (Maberly in Spence, 1989; Gaberščik in Martinčič, 1992; Sand-Jensen in sod., 1992; Gaberščik, 1993; Raven, 1995). Po drugi strani pa nekatere rastline, na primer močvirska spominčica (*Myosotis scorpioides*), ob spremembi vodne gladine le malo spremenijo svojo obliko, pa vendar lahko uspeva tako v vodi kot na kopnem. Tudi tovrstne rastline imajo amfibijski značaj, vendar lahko spremembe vodnega režima preživijo z neznatnimi spremembami in tako z manjšimi vlaganji energije.

Raziskave v občasnih močvirjih so pokazale, da poleg ostalih prilagoditev bogate »semenske banke« predstavljajo možnost ponovnega zaraščanja po suhem obdobju. Podobno lahko govorimo tudi o »bankah« počivajočih stadijev vodnih nevretenčarjev, kot so planktonski raki, saj se le ti pojavijo zelo hitro po poplavljenju (Boulton in Brock, 1999).

Okolja, kjer prevladuje eden ali več skrajnih okoljskih dejavnikov, so ekstremna. V takih okoljih se lahko obdržijo le rastline, ki so na take razmere dobro prilagojene.

Na Cerkniškem jezeru je izmenjava mokrih in sušnih obdobj tista, ki ustvarja skrajne razmere. Ta skrajnost pa je tudi zaščita, ki je do sedaj preprečevala, da bi se tu pojavile tuje rodne rastlinske vrste, ki so v zadnjih desetletjih postale drugod po Sloveniji prava nadloga. Tudi rastlinske vrste, ki pridejo na jezero z alohtonim ali tujim pripeljanim materialom, ki ga dovažajo za utrjevanje vozniških poti, po nekaj letih izginejo, ker na spremembe vodostaja niso prilagojene.

Gospodarjenje z ekosistemom

Hidrološke spremembe so gonilna sila procesov na Cerkniškem jezeru in vzdržujejo ekosistem na določeni stopnji razvoja. Za njegovo ohranitev z vsemi značilnostmi in biotsko pestrostjo so nedopustni vsi posegi v vodni režim na ožjem in širšem območju jezera. Čeprav je jezero v času visokega vodostaja obsežen blažilni sistem za različne obremenitve iz okolja (Gaberščik in Urbanc-Berčič, 2001), postane zelo ranljivo, ko voda odteče. V takih razmerah je kakovost vode v pritokih zelo pomembna. Naravni tok pritokov s poplavnimi travniki in logi zagotavlja zadrževanje vode v pokrajini in tudi v jezeru. Na mestih, kjer je naravni tok že spremenjen, bi ponovna vzpostavitev naravnega stanja izboljšala ekološko vlogo jezera v pokrajini. Zaradi kraške narave jezera veljajo ta priporočila tudi za območja, od koder prihaja voda v jezero po podzemnih poteh. Na širšem območju jezera, zunaj mejâ poplavljenja, je priporočljivo organsko kmetijstvo. Košnja močvirnih predelov in mokrotnih travnikov mora potekati v skladu z dinamiko življenjskih krogov organizmov. Na ranljivejših območjih znotraj ekosistema je smiselno uskladiti človekovo aktivnost z naravnimi zakonitostmi.

Prof. dr. Alenka Gaberščik, univ. dipl. biologinja, Biotehniška fakulteta, Ljubljana
Dr. Olga Urbanc, univ. dipl. biologinja, Nacionalni inštitut za biologijo v Ljubljani

Literatura

- Armstrong, W., Armstrong, J., Beckett, P.M., 1990. Measurement and modelling of oxygen release from roots of *Phragmites australis*. V: *Constructed Wetlands in water Pollution Control*, P.F. Cooper and B.C. Findlater (ur.), Pergamon Press, pp. 41-52.
- Bender, E.A., Case, T.J. in Gilpin, M.E., 1984. Perturbation experiments in community ecology: theory and practice. *Ecology* 65, 1-13.
- Boulton, A.J. in Brock, M.A., 1999. *Freshwater ecology*, Genealog Publishing, pp.149-166.
- Brock, M.A., in Casanova, M.T., 1997. Plant life at the edges of wetlands. V: *Frontiers in ecology: Building the links*. (ur.N. Klomp in I. Lunt) pp. 181-192.
- Brock, M.A., 1986. Adaptations to fluctuations rather than extremes of environmental parameters. In: *Limnology in Australia*. (ur. P. De Deckker in W.D. Williams) pp. 131-140, CSIRO/Dr.W. Junk, Melbourne, Dordrecht.
- Gaberščik, A., Martinčič, A., 1992. Properties of leaves in *Polygonum amphibium* L. growing over dry land/ free water gradient. *Biol. vestn.*, 40(1), 1-11.
- Gaberščik, A., 1993. Measurements of apparent CO₂ flux in amphibious plant *Polygonum amphibium* L. growing over environmental gradient. *Photosynthetica*, 29 (3), 473-476.
- Gaberščik, A., Urbanc-Berčič, O., Martinčič, A., 2000. The influence of water level fluctuations on the production of reed stands (*Phragmites australis*) on intermittent Lake Cerkniško jezero. V: *Proceedings of the International Workshop and 10th Macrophyte Group Meeting IAD-SIL* (ur. S. Christofor, A. Sarbu, & M. Adamescu) Danube Delta Romania, 29-34.
- Gaberščik, A., Urbanc-Berčič, O., 2001. Reed dominated intermittent Lake Cerkniško jezero as a sink for nutrients. V: *Transformations of Nutrients in Natural and Constructed Wetlands*. (ur.J. Vymazal) pp. 225-234. Backhuys Publishers, Leiden, The Netherlands.
- Gospodarič, R., Habič, P., 1974. Speleološke raziskave Cerkniškega jezera. Inštitut za raziskovanje krasa, SAZU, Postojna.
- Habič, P., 1976. Investigations in Ljubljana river basin. Geomorphologic and hydrologic characteristics. In: *Underground water tracing*. (ur.: R. Gospodarič & P. Habič. Third International Symposium of Underground Water Tracing, Ljubljana-Bled 1976, 12-27.)
- Hutchinson, G.E., 1975. *A Treatise on Limnology*, Vol. I, geography, Physic, and Chemistry, new York – John Wiley & Sons, Inc., Chapman & Hall, Ltd., London, pp. 164-195.
- Kranjc, A., 1986. The Lake of Cerknica and its floods. *Geografski zbornik* 25, 75-116.
- Maberly, S.C., Spence, D.H.N., 1989. Photosynthesis and photorespiration in freshwater organisms: amphibious plants. *Aquatic Botany*, 34. 267-286.
- Odum, P.E., 1971. *Fundamentals of Ecology*, Third Edition. W.B. Saunders Company, Philadelphia-London-Toronto.
- Raven, J.A., 1995. Photosynthesis in aquatic plants. V: Schulze E.D., Caldwell, M.M. (ur.) *Ecophysiology of Photosynthesis*. Springer Verlag, Berlin, Heidelberg, New York, 299-318
- Rupel, M., 1951. *Valvazorjevo berilo*. Mladinska knjiga. Ljubljana.
- Sand-Jensen, K., Pedersen, M.F., Nielsen, S.L., 1992. Photosynthetic use of inorganic carbon among primary and secondary water plants in streams. *Freshwater Biology*, 27, 283-293
- Ulrich, B., 1987. Stability, elasticity and resilience of terrestrial ecosystems with respect to matter balance. V: *Potentials and limitations of ecosystem analysis*. (ur. E.D. Schulze in H. Zwölfer). Springer Verlag, Berlin, Heidelberg, New York, pp. 11-47.
- Urbanc-Berčič, O., Gaberščik, A., Levičnik, N., 1999. Nutrient dynamics and root vitality in reed stands (*Phragmites australis*) on intermittent lake Cerkniško jezero. V: *Proceedings of International Conference on Phragmites – dominated wetlands, their functions and sustainable use*. April 18-23, Trebon, Czech Republic.
- Wetzel, G.R., 1975. *Limnology*. W.B. Saunders Company, Philadelphia-London-Toronto, pp. 14-35.

V letu 2005 s Heliosovo pomočjo obnovljenih osem vodnjakov

LETOS OSEM VODNJAKOV, DVA TUDI NA PRIMORSKEM

Matjaž Ledinek

Besede o vodi in vodnjakih so v preteklosti kovali v verze številni literarni ustvarjalci. Voda je namreč eden izmed štirih osnovnih elementov, ki poganjajo in ohranjajo življenje. Vodnjak pri hiši, sredi vasi, mesta je bil znanilec življenja, simbol blaginje. Danes nanje gledamo kot spomin na nekdanji način življenja. Zaslužijo pa si odgovorno ravnanje ne samo zaradi ohranjanja kulturne dediščine, temveč tudi zato, ker omogočajo dostop do dragocene čiste vode in njeno varovanje.

Heliosov sklad za ohranjanje čistih slovenskih vodâ sta leta 1998 ustanovila poslovni sistem Helios in Ministrstvo za okolje in prostor (MOP). V osemletnem delovanju sklada je bilo očiščeno sedemnajst (17) kraških jam in brezen ter od leta 1999 sedemintrideset (37) vaških in krajevnih vodnjakov. V letu 2005 sklad finančno podpira obnovo osmih vodnjakov, medtem ko Ministrstvo za okolje in prostor obnoviteljem nudi strokovno-tehnično podporo. Vrednost finančnih sredstev, ki jih je Helios v letu 2005 namenil za obnovo osmih vodnjakov, je štiri milijone tolarjev. En milijon tolarjev pa je namenjenih tudi osnovnim in srednjim šolam kot nagrada za pripravo projektov o vodnih učnih poteh. Sredstva v Heliosovem skladu za ohranjanje čistih slovenskih vodâ se zbirajo iz deleža prodaje okolju prijaznih Heliosovih premazov Tessarol, Bori in Ideal.

V letu 2005 obnovljenih osem vodnjakov

Poslovni sistem Helios in Ministrstvo za okolje in prostor v letu 2005 v sodelovanju z osmimi občinami, ki so prijave obnovitev svojih vodnjakov in bile na javnem razpisu izbrane, sodelujeta pri njihovi obnovi. Obnovljeni so že **zbirnik vode na Dobruši** v občini Vodice, **šolski vodnjak na Stari Gori** v občini Sv. Jurij ob Ščavnici, **vaški vodnjak s periščem v Gorenjih Raduljah** v občini Škocjan na Dolenjskem in **vodnjak pri ihanski cerkvi in župnišču** v občini Domžale. Pred dokončanjem obnovitvenih del so še **vodnjak v vasi Dvorje** v občini Moravče, **vodnjak v Gabronovem naselju** v občini Bistrica ob Sotli, **vodnjaka s kalom na Gorici** v mestni občini Nova Gorica ter **Skončarjevo korito v Podkraju** v občini Ajdovščina.

Vodnjaki, ki jih je strokovna komisija letos izbrala, zadovoljujejo predpisane kriterije. Pri izboru so imeli prednost vodnjaki, ki prvenstveno ohranjajo in ščitijo vodni vir in imajo tudi večjo arhitekturno, tipološko in prostorsko vrednost ter

razdelan načrt vključitve obnovljenega vodnjaka v aktivno življenje kraja. Tudi zaradi tega je Helios v lanskem letu sredstva skladu povečal in namenil dodaten milijon tolarjev za nagrade osnovnim in srednjim šolam, oziroma njihovim učencem in dijakom za izdelavo projektov nalog z naslovom **Vodna učna pot**. Poleg same obnove vodnjaka in njegove bližnje okolice je pomembna tudi skrb okoliških prebivalcev za ohranitev in zaščito zaledja vodnjaka, za njegovo ozaveščeno umestitev v okolje, kar posledično pomeni čisto pitno vodo v vodnjaku.

Župani izbranih slovenskih občin so se ob podpisu pogodb v upravi poslovnega sistema Helios zahvalili za izbor ter se zavezali z obnovitvenimi deli pričeti že v juniju. Vsa obnovitvena dela na vodnjakih bodo predvidoma končana pred iztekom leta 2005.

»V Heliosu je voda naš poslovni in razvojni izziv. Že v preteklosti smo mnogo naše energije in del finančnih sredstev namenili aktivnostim, ki nam zagotavljajo doseganje predpisanih visokih okoljskih standardov. Zahteve se na tem področju vedno bolj zaostrojujejo, zato jim v Heliosu z vso odgovornostjo že dolgo sledimo in jih tudi dosegamo. Na naš večleten partnerski skupen projekt z Ministrstvom za okolje in prostor pa smo še posebej ponosni, saj se dotika tudi majhnih krajev in njihovih prebivalcev praktično po vsej Sloveniji. Rezultati projekta so konkretni; že obnovljenim triintridesetim

Predaja prenovljenega vodnjaka v Gorenjih Raduljah



vodnjakom se bo v letu 2005 pridružilo osem novih, kar je po našem mnenju vzpodbudna številka za nadaljevanje projekta«, je povedal predsednik uprave delniške družbe Helios Uroš Slavinec.

Po besedah Nataše Hajdinjak iz Heliosa daje njihova akcija dobre rezultate tudi zaradi tega, ker je naravnana dolgoročno in s tem tudi vredna pozornosti ter zaupanja v projekt. Ne smemo pa tudi zanemariti dejstva, da se je okoljska zavest in skrb za čisto pitno vodo v zadnjih letih v Sloveniji močno dvignila, prav tako pa tudi želja po ohranitvi kulturne in naravne dediščine, med katero vodnjaki nedvomno spadajo.

Vaški vodnjak s periščem v Gorenjih Raduljah

V petek, 4. novembra 2005, so v severnem delu vasi Gorenje Radulje v občini Škocjan predali svojemu namenu tamkajšnji prenovljeni vodnjak. Tam že stoletja prihaja na dan dragocena pitna voda.

Nad izvirov je prvotno, vsaj že pred 100 leti, stala kapelica. Vaščani so z gledno skrbeli za vzdrževanje vodnjaka. Vodo so zajemali z leseno zajemalko. V začetku 50. let 20. stoletja so vaščani izvir obzidali s približno štiri metre visokim kamnitim okroglim jaškom in nanj postavili litoželezno tlačno črpalko. Vzhodno od vodnjaka sta bila na nižjem nivoju urejena poseben prostor za prestrezanje vode iz okroglega jaška ter perišče za pranje perila. Ves prostor vodnjaka je bil ograjen z ograjo iz betonskih stebrov in lesenih letev. Približno 20 m zahodno od izvira pa je betonsko korito, ki je služilo za napajanje živine. Tako urejenemu vodnjaku s periščem in napajališčem so vaščani po domače rekli »Na studenc'« ter ga uporabljali vse do zgraditve vodovoda v 70. letih 20. stoletja. Izredno domiselna tovrstna zasnova vodnjaka je posebnost ne le za lokalno območje, temveč tudi za širše območje, kajti drugih takšnih vodnjakov tod ni bilo.

Vodnjak je imel ne le pomembne vodooskrbne funkcije za vas in širši prostor, ampak je bil tudi priljubljeno

zbirališče vaščanov, kraj za njihova srečevanja, druženje in izmenjavanje informacij. K njemu v vročih poletnih mesecih ljudje še vedno radi zahajajo osvežiti se s hladno vodo.

Po tehnični zasnovi se vodnjak uvršča v skupino vodnjakov talnega horizonta, kakršni so bili na dolenjskem podeželju razširjeni zlasti od 50. let 20. stoletja naprej in so se uporabljali vse do zgraditve vodovoda. Vodnjak v Gorenjih Raduljah sodi med redke, ki so ohranili svojo prvotno podobo. Njegova tehniška zasnova in uporaba gradbenega materiala pričata tudi o higienem standardu dolenjskega kmeta po drugi svetovni vojni.

Župan Občine Škocjan Anton Zupet je na otvoritvi vodnjaka povedal, da je njegova prenova stala 1,3 milijona SIT in da je Helios prispeval iz svojega sklada za čiste slovenske vode 600.000 SIT. Obnovilo ga je po javnem razpisu izbrano podjetje ITEO Raka, d.o.o. Dodal je še, da prenovljeni vodnjak bodri in spominja na vse lepo v življenju in dodal: »Glejmo ga kot spomin na nekdanje življenje ter na prost dostop do čiste vode. Naj spet postane priljubljeno zbirališče krajanov, kraj za srečevanje in privlačnost za privabljanje gostov. In želimo si še veliko takšnih projektov, ki puščajo za seboj lepe stvari, ki nas spominjajo, da smo del zgodovine, na kateri gradimo prihodnost!«

Vodnjak s periščem je poleti leta 2005 na pobudo krajevne skupnosti Bučka in s pomočjo sredstev Heliosovega sklada za ohranjanje čistih slovenskih vodâ obnovila Občina Škocjan. Heliosov sklad se financira iz deleža prodaje okolju prijaznih Heliosovih izdelkov, prepoznavnih po znaku ribice v soncu. Vodnjak s periščem v Gorenjih Raduljah je že 36 obnovljeni vodnjak v okviru projekta Oživljanja slovenskih krajevnih vodnjakov. Vključen je v pešpot Po sledih druge svetovne vojne, ki je bila zasnovana na podlagi zgodovinskih dogodkov na tem območju.

Matjaž Ledinek, Katedra Hit, Maribor

Litoželezna tlačna črpalka vodnjaka v Gorenjih Raduljah in perišče sta obnovljena.



Pojasnen skrivnostni pojav, poznan že iz davne preteklosti

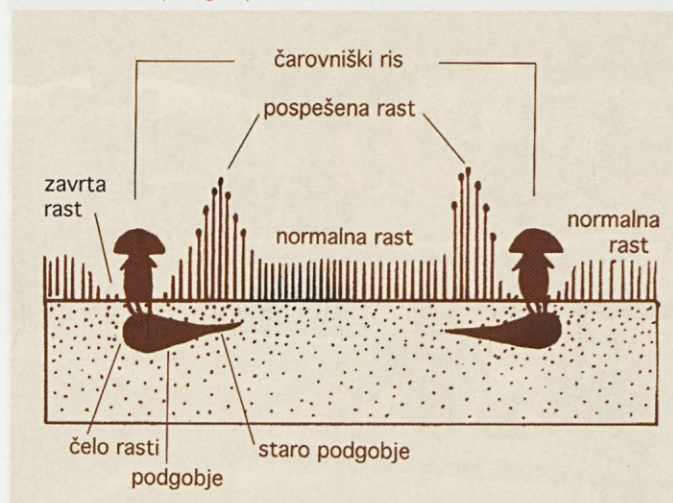
“ČAROVNIŠKI RISI” NA KRAŠKIH TRAVNIKIH

Nada Gogala

Sprehodi po kraških travnikih nas navdajajo s spoštovanjem do prednikov, ki so z velikim trdom odstranjevali kamenje in ga zložili v ograde, ki te travnike ograjujejo, in do pestrosti cvetočih rastlin. Včasih pa nas presenetijo pojavi, ki si jih marsikdo ne zna razložiti. Med take posebnosti sodijo kolobarji ali pasovi temnozelene trave, ki so vidni že od daleč. Pozno spomladi na teh mestih trava že cveti v primerjavi s travo zunaj kolobarja, da je razlika še bolj očitna. Poleg te visoke in temnozelene trave ter drugih cvetnic pa je krog, kjer trava ne raste. Če imamo srečo, tam lahko poleti najdemo tudi trosnjake glive travniškega kukmaka (*Agaricus campester*). V krogih ali risih raste še mnogo drugih glivnih vrst; ne samo na travnikih, ampak tudi v gozdovih.

Zakaj tem kolobarjem gob pravimo “čarovniški risi”? Ime je znano še iz srednjega veka, vendar so jih najprej imenovali viliinji vrtovi, na katerih naj bi plesale travniške in gozdne vile in ki naj bi imeli čarovno moč. Omenja jih že Shakespeare kot posledico škratovih pohodov. V času inkvizicije so jim pripisovali magično moč, da so jih lahko uporabljali kot dokaz proti osebam, obtoženim čarovništva. Čaravnice in drugi zli duhovi naj bi uporabljali taka mesta za zbirališča in ples. Tako so

Shema “čarovniškega risa”, na kateri so prikazana mesta z zavrtjo rastjo, s pospešeno rastjo trav, s trosnjaki travniškega kukmaka in s podgobjem v tleh.



Lepo razvit čarovniški ris na travniku blizu Senožec.

preimenovali viliinje vrtove v čarovniške rise. Danes, seveda, poznamo vzroke za nastanek kolobarjev gob in temnozelene trave, ime zanje pa je vseeno ostalo.

Čarovniški risi so posledica načina rasti glivnega micelija v tleh, ki mu pravimo tudi podgobje. Po kalitvi trosja se micelij začne razraščati radialno na vse strani. Na čelu raste in se zato vedno bolj odmika od sredine, proti notranjosti pa se stara in odmira. Tako nastaja krog podgobja, ki se vedno bolj širi, približno 10 cm na leto. Na mestu aktivnega podgobja se na površini pojavijo trosnjaki, ki zaradi tega rastejo v krogu. Tak kolobar ima lahko v premeru do 15 m. Če zaradi ovire ali kakšnega drugega vzroka na določenem mestu podgobje propade, se krog razklene in rastejo trosnjaki v polkrogih. Rast teh gliv je lahko stara tudi do sto let, zato ni čudno, če včasih rastejo samo še v ravni vrsti, ker krog že dolgo ni več sklenjen.

Zakaj pride do pospešene rasti trav in drugih cvetnic, oziroma do zavrtje rasti v kolobarju z najintenzivnejšo rastjo podgobja in trosnjakov pri nekaterih vrstah gliv, je več razlag.



Slika levo:
Križnotrosna kolobarnica
na svojem rastišču v bližini Križa.

Slika spodaj:
Čarovniški ris, kjer se lepo vidi del z pospešeno rastjo
bolj zelenih rastlin na travniku v primerjavi z rastlinami
zunaj risa, in del, kjer je zavrtja njihova rast.



Nekateri trdijo, da goba s staranjem in z razpadom sprosti veliko količino dušika in fosforja in zaradi tega vpliva na boljšo rast rastlin, na mestu zaviranja pa zaradi intenzivne rasti podgobja izčrpava iz zemljišča vso vlago in kisik in ju za rastline primanjkuje. Po drugi strani glivne hife ali nitke izločajo v rizosfero (okolico hif) rastne hormone in druge rastne regulatorje, sproščajo pa se tudi ob razpadu starega micelija. Te rastne snovi lahko vplivajo na rast rastlin na istem rastišču in tudi na količino rastnih hormonov v njih. V stimulirani travi je precej več hormonov avksinov in giberelinov, ki pospešujejo rast v dolžino. Giberelini tudi pospešujejo prehod rastline iz rozetastega stanja v podaljšano rast, ki je pri mnogih rastlinah pogoj za cvetenje. To je lahko eden izmed razlogov, zakaj cvetnice v čarovniškem risu zacvetijo pred tistimi zunaj njega. Poleg tega vsebuje stimulirana trava tudi citokinine, ki so znani regulatorji sinteze asimilacijskih barvil, zaradi česar so listi bolj zeleni. Citokinini tudi pospešujejo razraščanje in zavirajo staranje rastlin. V pasu, kjer trava ne raste, pa je verjetno

poleg konkurence pri sprejemu hranilnih snovi tudi prevelika količina rastnih snovi v tleh, kar zavre rast rastlin. V tleh čarovniškega risa, ki ga povzročata dišeča sehlica (*Marasmius oreades*), so raziskovalci našli celo visoko vsebnost cianida, ki zavre rast korenin. Vse glive, ki povzročajo čarovniške rise, pa ne zavrejo rasti trav tam, kjer je micelij najbolj razvit. Taka je, na primer, majniška lepoglavka, z drugim imenom majniška kolobarnica (*Calocybe gambosa*).

Ko bomo naleteli na travnikih na bolj zeleno in bujno rastočo travo v kolobarjih ali večjih lokih, se zato ne bomo spraševali, katera zunajzemeljska bitja so to naredila; tudi ne, ali so jih zaznamovale čaravnice na svojih srečanjih. Bomo pa pogledali, ali se morda med njimi ne skrivajo kakšne dobre užitne gobe, kot so, na primer, travniški kukmaki.

Učna pot Škocjan

SPOZNAVAJMO PARK Z DELOVNIMI LISTI!

Samo Šturm, Tomaž Zorman

Za ogled parka po učni poti Škocjan smo v Javnem zavodu Park Škocjanske jame pripravili posebne delovne liste. Ti zajemajo dobršen del vsebin, ki jih učenci teoretično spoznavajo pri pouku v šoli, v parku pa jih predstavljamo v živo, na terenu. Po postavitvi učne poti leta 2002 in po izdaji »Vodnika po učni poti Škocjan« v štirih jezikih (slovenščini, angleščini, nemščini, italijanščini), kar je sofinancirala Evropska unija s Programom PHARE, smo v letu 2003 pričeli še z vodenimi ogledi po učni poti.

Po učni poti vodimo obiskovalce zaposleni v upravi Javnega zavoda Park Škocjanske jame po predhodnem dogovoru z napovedanimi oziroma priglašeni skupinami. Potrebe učiteljev, učencev in drugih, ki so obiskali učno pot, so narekovalne izdelavo učnih oziroma delovnih listov. Sprva smo liste izdelovali in oblikovali sproti in po potrebi. Pozneje pa smo se odločili za tiskane in po vsebini dopadljive liste. Ti so poučni, vsečni in zaposlujejo obiskovalca ter služijo kot podlaga za poznejše delo v šoli ali doma.

Predstavitev delovnih listov

Delovni listi zajemajo naravoslovne in kulturne posebnosti Parka Škocjanske jame. Z njihovo pomočjo postane obisk parka učencem, dijakom in tudi vsem drugim obiskovalcem še prijetnejši. Izvirne ilustracije Zvonka Čoha, s katerimi ima vsaka vsebina svojo karikirano »strokovno področje«, ki spremlja vsako témo, na igriv način vodijo obiskovalca skozi izbrane naloge in vprašanja. Kapljica kot simbol učne poti Škocjan je postala vodnica po skrivnostih parka. Oblikovanje je delo Dušana Podgornika, že vrsto let tesnega sodelavca Parka Škocjanske jame. Skozi interdisciplinarno vsebino listov so uporabniku vodilo različni barvni pasovi, ki so vezani na določeno vsebino oziroma področje, (npr. zelena za varstvo narave, ...). Vsebine so predstavljene z bogatim slikovnim gradivom (slike, fotografije, geografske karte, skice), s čimer smo dodatno popestrili in poudarili ključne pojave in procese, ki jih v parku raziskujemo.

Delovne liste sestavljajo:

1. mapa za liste, ki je opremljena z dopadljivo vsebino, da pritegne obiskovalca v spoznavanje Parka Škocjanske jame z delovnimi listi. Na notranji strani mape je »osebna

izkaznica« Škocjanskih jam z nekaj osnovnimi podatki o Parku in Škocjanskih jamah.

2. deset listov, vsak z vodilno témo (npr. Kras) in podnaslovom (npr. Kraški pojavi) na vrhu lista. Na levi strani lista so predstavljene različne téme, s katerimi se srečujemo. Desna stran lista opozarja obiskovalca na obravnavano vodilno tematiko z zanjo značilno barvo in ilustracijo. V sredini lista sprašujemo, razlagamo, rišemo in raziskujemo. Na dnu lista pa skupaj spoznavamo neznane besede. V ozadju vseh vsebin na listu odseva črna bela podlaga - značilna slika tematskega podnaslova. Forme in procese, ki jih srečujemo pri obisku parka, na ta način lažje razumemo. Zbrali smo deset (10) tem. Vsaka je predstavljena na enem listu A4 formata (obojestransko), torej imamo skupaj 20 strani, skupaj zloženih v lični mapi.

Delovni listi dopolnjujejo knjižico »Vodnik po učni poti Škocjan« in tvorijo zaokroženo celoto ogleda učne poti Škocjan. Načrtujemo, da jih bo mogoče dobiti tudi v tujih jezikih (zaenkrat angleško), saj bo predstavitev tega enkratnega območja na ta način omogočena tudi tujim študentom, šolskim skupinam, ekskurzijam itn... Tako v parku Škocjanske jame polagoma nastaja »krasoslovna učilnica na terenu«, dostopna, odprta in predstavljena širokemu krogu obiskovalcev tega edinstvenega Unescovega spomenika. Kajti le tiste stvari, ki jih dobro poznamo, ki so nam všeč in ki nam zrastejo pod kožo, bomo znali ceniti, spoštovati in ohranjati našim zanamcem, naši državi in svetu!

Delovni listi so na voljo na spletnih straneh parka (www.park-skocjanske-jame.si) v .pdf formatu, dobite pa jih tudi v Parku Škocjanske jame in sicer v prodajalni vstopnic za ogled Škocjanskih jam in spominkov v Informacijskem centru (prodajalna spominkov).

Delovni listi obravnavajo naslednjih deset vsebin:

Park Škocjanske jame - Zavarovano območje parka / vplivno območje parka

UNESCO - Unescova konvencija o svetovni dediščini/
Ramsar - konvencija o mokriščih

Škocjanske jame - Nastanek in značilnosti Škocjanskih jam / zgodovina raziskovanja Škocjanskih jam

Življenje v jamah - Živali v jamah / značilnosti življenja v jamah

Kras - Kraški pojavi / nastanek krasa

Reka - Značilnosti Reke / življenje v vodi in ob njej

Živalstvo in rastlinstvo - Živalstvo / rastlinstvo



ark Škocjanske jame



Mapa z delovnimi listi učne poti Škocjan

Varstvo narave - Oblike varovanja narave / ogrožene vrste in varstvo okolja

Kulturna dediščina - Kraška hiša / kulturni spomeniki v parku

Arheologija - Arheološke najdbe / Škocjan kot gradišče

Program vodenja po učni poti Škocjan

Za vodenje po učni poti skrbimo zaposleni v upravi JZ Park Škocjanske jame po predhodnem dogovoru s skupino. V letu 2005 je cena za samostojen ogled učne poti z učnimi listi in s potrebnimi vodniki, ki traja 2 šolski uri, 600,00 SIT na osebo.

V treh letih je Učno pot Škocjan organizirano obiskalo več kot 3000 učencev, dijakov in študentov. V letu 2003 smo vodili po njej 390 udeležencev v 15 skupinah, v letu 2004 1500 udeležencev v 26 skupinah in v letu 2005 do objave tega poročila 1350 udeležencev v 33 skupinah.

Šole se večinoma odločijo za hkraten ogled Škocjanskih jam in učne poti Škocjan. Ogled je podoben terenskemu pouku z nalogami in s spoznavanjem naravnih pojavov ter kulturne dediščine. Časovno traja kakšni dve šolski uri, včasih

tudi do dve polni uri. Večinoma nas obiščejo v okviru ekskurzij geografije, biologije (terenske vaje, varstvo narave, ogrožene vrste, okoljska vzgoja) in naravoslovnih dni ali različnih krožkov in izletov.

Šole in izobraževalne ustanove, ki obiskujejo učno pot, so zelo različne in pokrivajo različna področja. V Parku Škocjanske jame imajo terenske vaje ali ekskurzije Biotehniška fakulteta, Pedagoška fakulteta s predmeti krasoslovje, upravljanje s parki, turizem in zavarovana območja ali pa za terenske vaje domačih in tudi tujih študentov, gimnazije in srednje šole iz Slovenije in Italije ter šole iz Avstrije, Nemčije, Litve, Romunije, Srbije in Črne gore v okviru mednarodnih delavnic in mednarodnih taborov. Letos, 23. septembra, nas je obiskalo v okviru mednarodnega Unescovega tabora šol, ki je potekal v organizaciji OŠ Cirila Kosmača iz Pirana, več kot 120 otrok iz vse Evrope. Učno pot Škocjan obiskujejo tudi domače in tuje strokovne skupine ali delegacije, ki obiščejo Park. Po učni poti pa se sprehaja tudi veliko posamičnih obiskovalcev, saj je ogled učne poti mogoč tudi brez vodnika.

Samo Šturm, univ.dipl. biolog - JZ Park Škocjanske jame

Tomaz Zorman, univ.dipl.inž. gozdarstva - vodja naravovarstvene službe v JZ Park Škocjanske jame

Knjiga akademika prof. dr. Ivana Gamsa

KRAS V SLOVENIJI V PROSTORU IN ČASU

Jurij Kunaver

Z izdajo najnovejše monografske knjige o slovenskem krasu z naslovom »Kras v Sloveniji v prostoru in času« avtor akademik dr. Ivan Gams ostaja zvest samemu sebi in slovenskemu krasoslovju. Leta 2003 jo je izdala založba ZRC SAZU, letos (2005) pa z dopolnitvami in popravki ponatisnila.

»Ta knjiga vodi bralca k spoznavanju krasa kot celostnega naravnega pojava, ki ima v pokrajini mnoge obraze...« Tako piše avtor na začetku svoje knjige (Založba ZRC SAZU, 2003, 516 str.). In nadaljuje: »Če kras gledamo s tega stališča, v ospredju niso več izredni, nenavadni pojavi, temveč iskanje odgovora, zakaj je kras tako različen, in to ne samo na Dinarskem in alpskem krasu... marveč tudi na otokih vmesnega osamljenega krasa...«.

Gams je svojo prvo knjigo o krasu s kratkim imenom »Kras« izdal pri Slovenski matici že leta 1974, in že takrat se je izkazalo, da jo bo težko preseči. To se je lahko posrečilo le avtorju obeh knjig samemu, ki je za novo izdajo svoje monografije potreboval sicer kar precej časa. A medtem se je v krasoslovju nabralo toliko novosti, med drugim tudi spoznanje o brezstropnih jamah ter mnogo spektakularnih speleoloških odkritij, da je bilo treba prvotno gradivo temeljito predelati, krepko izpopolniti, velik del knjige pa napisati povsem na

novu. Zato je kar težko iskati vzporednice med prvim in sedanjim delom, kar v uvodu ugotavlja tudi avtor sam. Ko se je loteval nove knjige, je očitno spoznal, da ni smiselno vzporedno in hkrati obdelati tako slovenski in tuji kras. Odločil se je le za prvega, in to je knjigi zagotovo v prid. Sedaj sicer lahko le čakamo, kdaj bomo Slovenci dobili sodoben učbenik splošnega in regionalnega krasoslovja. A četudi tega še nekaj časa ne bo, smo vendarle lahko nadvse zadovoljni, da imamo vsaj Gamsovo izčrpno knjigo o slovenskem krasu. Ker pa je kras močno univerzalen pojav, se avtor v tekstu sploh ni mogel ogniti omembi in primerjavam z nekaterimi tujimi kraškimi območji in pojavi.

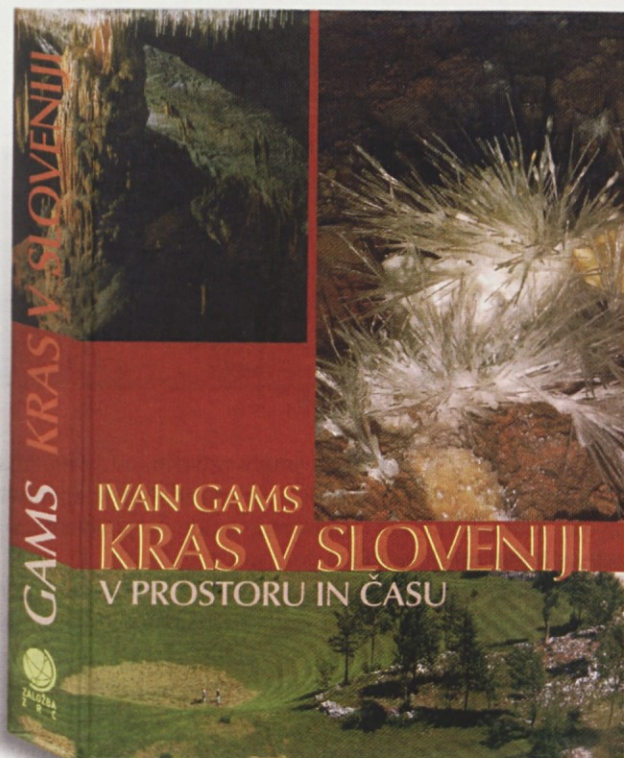
Kar 516 strani teksta nudi vsake vrste bralcu, tudi bolj zahtevnemu, obilo temeljitega branja in spoznavanja slovenskega krasa v eni sami knjigi. To je velika prednost Gamsove knjige, saj se posamezniku, razen v izjemnih primerih, ni treba prebijati skozi goro specialistične literature, ampak je to avtor knjige že storil namesto njega. Da to drži, dokazuje malone 700 naslovov različnih uporabljenih razprav, knjig in virov, ki so mu služili pri pisanju knjige. Zato ni dvoma, da bodo po njej radi segali najrazličnejši bralci, tudi dijaki in študenti. Zanje je Gamsova knjiga v prvi vrsti orientacijsko branje, medtem ko se pri podrobnejšem študiju še vedno ni mogoče izogniti originalnim znanstvenim virom.

»Kak« na Vremščici za napajanje drobnice. Potok izvira iz krških krednih apnencev z redkimi vložki glinovcev in skrilavih glinovcev blizu doma pastirjev. Nižje je voda zajeta v izkopano kotanjo; njeno dno je obloženo s plastično folijo, ki preprečuje odtokanje vode.



»Delana« vrtača - ob cesti iz Dutovelj proti Krajni vasi - ima oster prehod ravnega dna v pobočje.





Predstavitev knjige terja, da omenimo vsaj nekatere najpomembnejše naslove poglavij ali skupin poglavij. Na začetku izvemo vse potrebno o najzgodnejšem nastajanju današnje krasoslovne vede in o nosilcih tega razvoja, zlasti o Valvasorju, Gruberju, Hacquetu, ki so bili med takratnimi naravoslovci prvi sposobni stvarno in logično razlagati kraške pojave in procese. Od zgodnejših pomembnih raziskovalcev Gams poleg njih omenja še Schmidla, Morlota in Martela, seveda pa je na naslednjih straneh omenjena cela plejada domačih in tujih imen, ki je prispevala k današnjemu stanju krasoslovja, na začetku dvajsetega stoletja zlasti Jovan Cvijič.

Za Gamsovo pisanje o krasu kot fenomenu in kot vrsti okolja, v katerem živi človek, je značilen holističen,

Putickove štirne Pod Stenami na Planinskem polju. Po brežini nad zadnjim »katavotromom« je videti, da so precej poglobili naplavino, v kateri so pri dnu naleteli na sledove starejše melioracije.

Vse slike in podpisi so iz knjige »Kras v Sloveniji v prostoru in času«.



celosten pristop. Gams se zato izogiba preveč sistematičnemu podajanju snovi, ima pa najraje povezovanje med različnimi področji, procesi in pojavi. Še posebej mu je pri srcu človek in njegovo prilagajanje za življenje skromnejšim kraškim pogojem. Ta njegov pogled je bil vzor marsikateremu krasoslovcu, saj se je včasih laže poglobljati v posamezne ločene probleme naravoslovja ali družboslovja, kot pa iskati medsebojne zveze in odvisnosti. Zato človek kot dejavnik ali kot pojav, aktiven ali pasiven, v Gamsovem tekstu o kraškem fenomenu nastopa zelo pogosto, bodisi kot prebivalec jamskih votlin v najzgodnejših obdobjih človekove zgodovine, bodisi kot ustvarjalec obdelovalnih površin, iskalec pitne vode, raziskovalec ali pa kot popotnik in turist.

Značilno je, da je v ospredju avtorjevega zanimanja tudi v knjigi zlasti voda, ta pomembni dejavnik, ki spreminja značaj kamnine in površja, prenaša in odnaša raztopljeno apnenčasto snov, ustvarja samo krasu lastne pojave, npr. ponikalnice, in ustvarja pogoje za življenje. Kar pet poglavij ji posveča. Potem sledijo poglavja o kemijskem raztapljanju, o jamah kot bivališčih, o raziskovanju in predvsem nastajanju jam ter o nastajanju ter vrstah kapnikov. Posebej zanimivo tako za laika kot za poznavalca je obravnavanje kemijskega ozadja nastajanja površinskega krasa in podzemeljskih votlin. Nastajanje in razvoj jam prav tako izstopajo kot eno izmed osrednjih vprašanj krasoslovja.

Nekaj več sistematike je v poglavjih o vrstah in oblikah kraškega površja. Za bralca je lahko posebej zanimivo, kako so v preteklosti in sedanjosti gledali na vrtačo kot osnovno kraško površinsko obliko. Na Slovenskem ji domačini marsikje še vedno pravijo dolina. V šestem poglavju se Ivan Gams spet vrača k človeku, bodisi kot dejavniku kultiviranja kamnitih kraških tal, ali pa kot obiskovalcu in varovalcu kraških znamenitosti.

Zadnji, najboljšežnejši del Gamsove knjige je posvečen najbolj značilnim območjem slovenskega krasa. To je torej pregled slovenskega krasa, ki pride prav vsakomur, ki bi se rad seznanil, denimo, z matičnim Krasom, z Notranjskim podoljem, z Matarskim podoljem itn. Ta del knjige je z 200 stranmi najbolj obsežen. Sledi mu samo še kratek količinski pregled slovenskega krasa, iz katerega npr. zvemo, da je približno 43 odstotkov slovenskega državnega ozemlja kraškega in da je slovenski kras med najbolj pestrimi sploh, da je v katastru slovenskih jam zastopanih več kot 8000 jam, da je z 20.570 metri najdaljša Postojnska jama, da je brezno Čehi II na Kaninu s 1533 m najbolj globoka slovenska jama in da je Vilenica najstarejša znana turistična jama.

Gamsov slog je večinoma poljuden, kdaj pa kdaj sicer malo bolj strokoven in tudi po njegovo zgoščen. A besedilo je na splošno napisano razumljivo in z lepim jezikom. In če na koncu pripišem, da sta avtor in urednik Martin Knez opremila knjigo z odličnimi, tudi celostranskimi fotografijami, smo o prednostih knjige, ki spada na knjižno polico slehernega izobraženca, povedali najpomembnejše.

Gamsova monografija »Kras v Sloveniji v prostoru in času«

TEMELJNI KRASOSLOVNI PRIROČNIK

Nataša Ravbar

Leta 2003 je v Ljubljani izšla prenovljena in dopolnjena monografija o slovenskem krasu z naslovom »Kras v Sloveniji v prostoru in času«, ki je plod skoraj pol stoletja dolgega raziskovanja kraških pojavov na različnih območjih v Sloveniji. Težko pričakovana je izšla po dolgotrajnih obljubah in bila razprodana v nekaj mesecih. Že naslednje leto je izšla in bila v manjši meri popravljena druga izdaja.

Avtor knjige akademik dr. Ivan Gams se s krasoslovjem ukvarja že od mladih let. Ob poklicni povezanosti profesorja in raziskovalca s krasom je bil Gams aktiven tudi med jamarji. Velik del njegovih znanstvenih objav temelji na prispevkih o regionalnih opisih krasa ter kraški geomorfologiji in hidrologiji na splošno. Njegov monografski opis kraškega površja in podzemlja v Sloveniji ter v bivši Jugoslaviji, podkrepjen s tedanjimi mednarodnimi ugotovitvami in z razumevanjem procesov v krasu, je izšel že leta 1974. V več kot tridesetih letih pa se je krasoslovje toliko razvilo, in kot pravi avtor, so jamarji v tem času »odkrili na tisoče novih jam in brezen«, da je že ta časovni razpon klical po obnovitvi knjige, ki je sicer že davno pošla.

Monografija »Kras v Sloveniji v prostoru in času« je trdo vezana v formatu A4 in obsega 515 strani. Ker je v veliki meri namenjena poznavalcem in ljubiteljem krasa, vsebuje veliko slikovnega in kartografskega gradiva. Obogatena je s 446 črno-belimi in z barvnimi skicami, slikami in fotografijami (mnoge med njimi imajo že zgodovinsko vrednost), zemljevidi, jamskimi načrti, kartami in diagrami. Knjigo je uredil Martin Knez in v Založbi ZRC SAZU izdal Inštitut za raziskovanje krasa ZRC SAZU.

Gre za edinstveno monografijo v slovenskem prostoru. Delo obsega osem samostojnih poglavij, ki obravnavajo zgodovino in osnove krasoslovja, značilnosti pretakanja vodâ in kemične procese v krasu, nastanek in razvoj jam, površinske večje in drobnejše reliefne oblike, življenje človeka s krasom, razvoj krasa v geološki preteklosti in regionalni pregled krasa v Sloveniji.

V uvodnem poglavju z naslovom **Od kamna in Krasa do krasoslovja kot paradnega konja slovenske znanosti** avtor pojasnjuje pomen krasa in Krasa za razvoj vede, ki proučuje nastanek in specifične pojave v tem posebnem tipu pokrajine. Ker so bili kras in njegove značilnosti opisani na slovenskih tleh in na slovenskih primerih, se je nje-

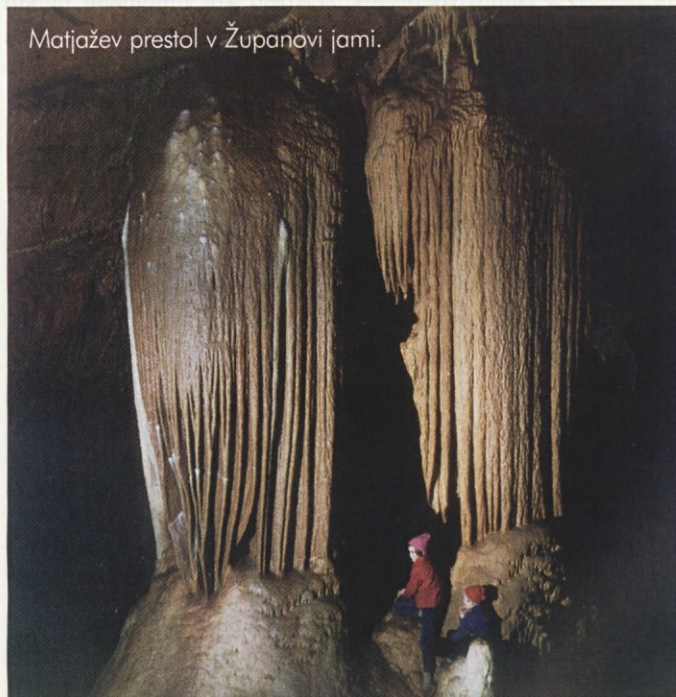
govo ime uveljavilo po vsem svetu in prodrlo tudi v mednarodno strokovno izrazoslovje. Poglavje se nadaljuje z zgodovino razvoja krasoslovja kot edinstvene vede s poudarkom na pomenu krasa za Slovenijo.

Sledi krajše poglavje **Kraška hidrografija**, v katerem so opisane splošne značilnosti posebnega pretakanja vodâ v krasu ter kako se je človek v preteklosti prilagodil bodisi pomanjkanju bodisi preobilici vode in njene vire znal izkoristiti v gospodarske namene.

Kraški pojavi so posledica kemičnega delovanja vode na lahko topnih karbonatnih kamninah. Pravimo ji korozija. V tretjem poglavju, ki nosi naslov **Kras je delo kraških procesov, a katerih?**, so razloženi osnovni procesi raztapljanja kraških kamnin, kakšno moč ima voda in kako raztaplja. Opisani so dejavniki, ki vplivajo na korozijsko raztapljanje. V posebnem podpoglavju je govora tudi o pogojih nastajanja lehnjaka.

V četrtem poglavju **Jame, v katerih so nekdanj videli vhod v strašno podzemlje, danes pa iščejo v njih razvedrilo, zdravje in nova spoznanja**, je kraško podzemlje predstavljeno kot bivališče in zatočišče, kot sveti kraji, grobišča, zdravilišča, zabavišča in kot podzemski habitat. Obsežna pod-

Matjažev prestol v Županovi jami.





Brezstopne jame iz okolice Divače.
Fotografije so iz knjige
»Kras v Sloveniji v prostoru in času«.

poglavja so posvečena nastanku in razvoju jam, oblikam jam, jamskim sedimentom in drugim podzemskim reliefnim oblikam ter raziskovanju podzemlja.

V poglavju **Kras kot reliefna kategorija** so predstavljeni glavni tipi drobnih skalnih oblik glede na njihov razvoj. To so žlebiči, škraplje, škavnice in druge razjede na goli apnenčevi skali, ki se razlikujejo predvsem po obliki, velikosti, načinu in kraju nastanka. Predstavljene so tudi različne oblike vrtač, kraških polj in njihov nastanek ter značilnosti kontaktnega krasa, to je pokrajine na stiku med vododržnimi in prepustnimi kraškimi kamninami.

V šestem poglavju **Človek spreminja kras** avtor obravnava gospodarjenje s krasom in se predvsem osredotoči na odstranjevanje iz zemlje štrlečih skal in gradnjo suhih zidov, na trebljenje krasa, na sistematično praznjenje in zaspavanje vrtač za poljedelstvo in na izravnavanje terena za gradnjo, ki uničuje tradicionalni videz pokrajine. Obsežno podpoglavje posveča prekomerni sečnji gozdov v preteklosti in vprašanju erozije prsti ter aktualnemu procesu zaraščanja krasa. Avtor uvršča jame med velike možnosti za razvoj različnih oblik turizma in hkrati opozarja, da v podzemlju tudi majhni posegi lahko trajno vplivajo na rast kapnikov, spremembo jamske klime, kakovost podzemne vode in na jamske habitate. Poudarja, da je kras zelo občutljiv na človekove dejavnosti in da posledice posegov v kras zaradi njegove izjemne ranljivosti težko predvidimo, škoda, ki jo povzročimo, pa je lahko trajna.

Pogoji za razvoj krasa v geološki preteklosti je še eno krajše poglavje, v katerem avtor pojasnjuje, kako je kraško površje nastajalo, se oblikovalo in spreminjalo v geološki preteklosti v različnih podnebnih pogojih. Predstavi predvsem razvoj krasa v Sloveniji s poudarkom na razvoju krasa v pleistocenu.

Različni tipi in njihova velika pestrost na tako majhnem ozemlju so največja odlika našega krasa. V zadnjem in hkrati najobsežnejšem poglavju **Regionalni pregled krasa v Sloveniji** je predstavljen regionalni opis slovenskega krasa od zahoda proti vzhodu. Opisane so predvsem geološke, geomorfološke, hidrološke, speleološke in druge značilnosti primorskega in notranjskega krasa, dolenskega krasa, alpskega krasa, osamelega krasa in fluviokrasa. To je doslej najobsežnejši in najbolj zaokrožen pregled našega krasa, čigar površina obsega skoraj polovico državnega ozemlja.

Na koncu je dodan še obširni seznam virov in literature, ki obsega 840 del. Delo se konča s povzetkom v angle-

ščini, z abecednim kazalom kraških občnih imen in krasoslovnih terminov, s kazalom turističnih in drugih pomembnih jam, s seznamom slikovnega gradiva in s krasoslovnim slovarčkom.

Ivan Gams je mednarodno znan po svojih definicijah in klasifikacijah kraškega polja in vrtač, po meritvah korozije s pomočjo metode standardnih tablet, po ocenjevanju korozije s pomočjo podatkov o trdotah voda in vodnih odtokih s krasa glede na določeno površino, po proučevanju rabe tal na krasu in gradnje suhih zidov. Temeljne izsledke svojih raziskav predstavlja v monografiji, v kateri je zbrano vse znanje o krasu in njegovih značilnostih. V svojem delu je avtor uspešno povezal svoje teoretično in praktično znanje z novimi lastnimi ugotovitvami, ki jih je pridobil pri številnih raziskavah ter povezal z ugotovitvami drugih avtorjev. Njegovi izsledki so podprti s primeri iz domačega in tujega krasa. Dejstva, ki jih zagovarja, so podkrepjena s slikovnim in kartografskim gradivom in tabelaričnimi prikazi rezultatov različnih meritev. S to monografijo je Gams kljub častitljivim letom znova dokazal svojo neuničljivo voljo in ljubezen do raziskovanja krasa in kraškega podzemlja.

Ker je Slovenija zibelka krasoslovja, primeri slovenskega krasa pa klasični primeri kraške pokrajine, lahko v prihodnosti upravičeno pričakujemo vsaj prevod regionalnega pregleda krasa v Sloveniji v angleški jezik, ki je *lingua franca* sodobne komunikologije.

Krasoslovje je mlada veda, ki se hitro razvija in postaja tudi v vsakdanjem življenju vse bolj zanimiva. Nenazadnje kras postaja tudi gospodarsko vse bolj pomemben (izkoriščanje vodnih virov, turizem, komunikacije, gradbeni material). Krasoslovni priročniki zato niso potrebni le ožjemu krogu specialistov krasa; vse bolj primerni so tudi za širši krog bralcev. Monografija »Kras v Sloveniji v prostoru in času« je trenutno najbolj zanimiv in zelo pomemben prispevek k boljši predstavi, razumevanju ter poglobljanju znanja o oblikovanju in razvoju kraških pojavov, pisana objektivno in podprta s primeri iz slovenskega krasa. Zato je nepogrešljivo delo na knjižnih policah vseh slovenskih javnih knjižnic ter domačih knjižnic tako ljubiteljev krasa kot strokovnjakov za kras.

ČE BI SE RADI PREDSTAVILI,

vam medijsko podjetje

MEDIACARSO

pripravi:

predlog celostne podobe vidnih sporočil - vizualnih komunikacij z razpoznavnim znakom - logotipom ter s pravilnikom o uporabi celostne vidne podobe pri informiranju javnosti z različnimi komunikacijskimi in sporočilnimi sredstvi

ureditev in grafično oblikovanje knjige, monografije, kataloga ipd., fotografiranje za take namene ter lektoriranje in korigiranje besedil

besedila, vidne zasnove in tisk poslovnih komunikacij, kot so: interni časopis, časopis za delničarje, časopis za poslovne stranke, promocijska revija, katalog, letno poročilo, zgibanka, letak, obešanka za javna prevozna sredstva, plakat, časniški, radijski in TV oglas, oglas za gigante, posetnica, poslovno pismo z ovojnico, voščilnica, nalepka, ovojni papir, prodajna vrečka, predstavitev po internetu

scenarij in osnutek javne prireditve ali predstavitve za izbran dogodek, jubilej, promocijsko predstavitev itn., vodenje in moderiranje take predstavitve, njeno fotografiranje in video snemanje za nadaljnje promocijske namene ter dokumentacijo

scenarij in odnutek za promocijsko publikacijo, katalog, plakat, film in video o vaši dejavnosti in/ali vaših proizvodih, izbor in pridobitev modelov, fotografiranje modelov, fotografiranje izdelkov in predmetov med nastajanjem, v ateljeju ali v izbranem ambientu, grafično oblikovanje, grafično pripravo in tisk oziroma filmsko snemanje ali video snemanje

načrt in vsebinski scenarij za okroglo mizo, javno tribuno, posvet, konferenco, simpozij za izbrano publiko in prevsem njihovo pripravo ter izvedbo in dokumentiranja

letni načrt in mesečne načrte komunikacijskih, informacijsko-promocijskih in oglaševalskih kampanj v tiskanih in elektronskih medijih, po svetovnem spletu, z interpersonalnimi komunikacijami, javnimi nastopi in prireditvami ter s propagandnimi sredstvi

letni načrt in mesečne načrte odnosov z javnostjo ter s posebnimi javnostmi

praktične izobraževalne tečaje, seminarje, delavnice ali workshope o komuniciranju z zaposlenimi, z delničarji, s poslovnimi strankami, s kupci in naročniki storitev: obči bonton, poslovni bonton, telefoniranje, oblikovanje in ubesedovanje razumljivih in kratkih sporočil, javno nastopanje; urejanje izložb, postavljanje razstav in propagandnih paviljonov, ipd.

izbor likovnih del slovenskih slikarjev in grafikov za opremo poslovnih prostorov ter za poslovna in druga darila

Za nadrobnejše informacije

o naši ponudbi pokličite po telefonu na št.:
(+386) 01/421-46-90,
(+386) 01/421-46-95 in 041/552-4311

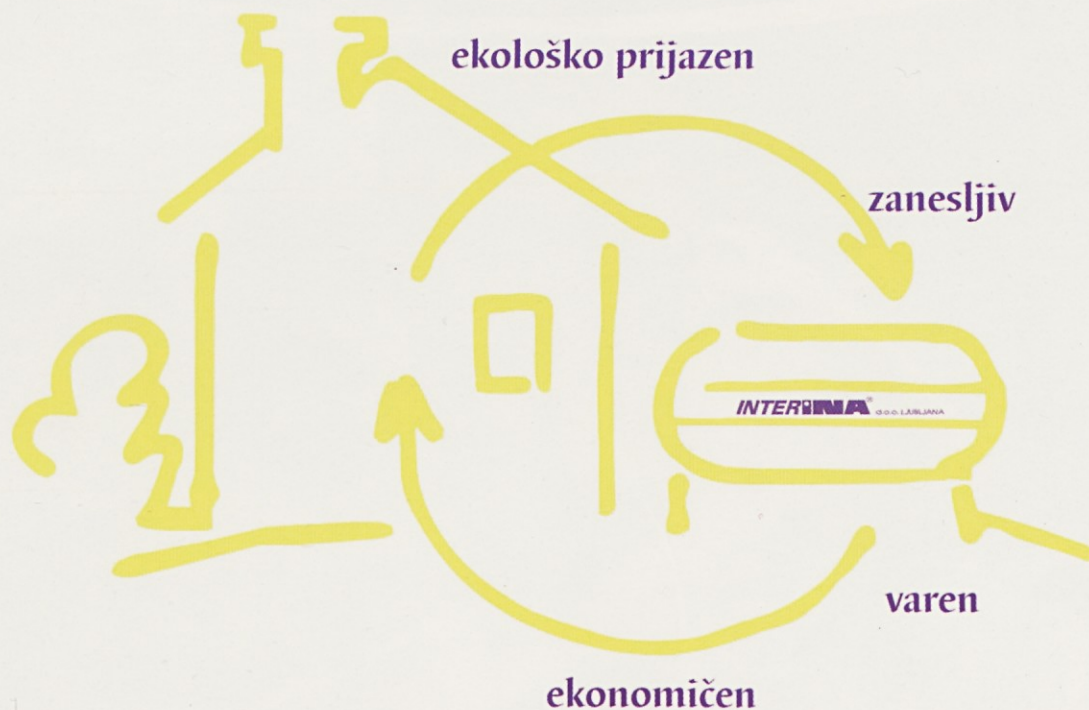
Elektronski naslov: media.carso@siol.net

Medijsko podjetje

MEDIACARSO d.o.o.

Rimska cesta 8, 1000 Ljubljana.

ENERGIJA SEDANJOSTI IN PRIHODNOSTI
UTEKOČINJENI NAFTNI PLIN
v malih plinohramih



Nudimo vam:

- najem nadzemnih in podzemnih plinohramov pod ugodnimi pogoji
- svetovanje, montažo in vzdrževanje plinskih postaj
- strokovno dežurno službo, ki je na voljo 24 ur na dan
- hitro in zanesljivo dobavo plina
- brezplačni telefon za naročila plina 080 2290

INTERINA[®] d.o.o. LJUBLJANA

informacije:

SEKTOR PLIN KOZINA

6240 Kozina, Dolinska 14

tel.: 05 618 10 00

fax: 05 680 20 31

dežurna služba: 041 772 956

e-mail: plin.kozina@interina.si

PLINARNA TRZIN

1236 Trzin

tel.: 01 564 11 45

fax: 01 564 11 44

dežurna služba: 041 668 144

Moč sodelovanja.

ISTRABENZ, d.d., Cesta Z. P. - Godina 2, KOPER
KREATTIVA



Naš svet je svet v gibanju.
Naša moč izvira iz navdiha posameznika in usklajenosti skupine.
Odličnost dosegamo z odločnostjo, predanostjo in ustvarjalnostjo.
Poganjamo svet z ustvarjalno energijo.

 **ISTRABENZ**
Moč sodelovanja

ČAS VOŠČIL. ČAS SPOROČIL.

SMS in MMS

4 SIT*

V predprazničnem in prazničnem času se pogosteje srečujemo, družimo in pogovarjamo. Druženja in zabave je potrebno dogovoriti in uskladiti. Najhitreje, najceneje in tudi bolj duhovito boste vse uredili s kratkimi tekstovnimi sporočili SMS ali pa še popolneje z multimedijskimi sporočili MMS. Ta poleg besedila lahko vsebujejo tudi (barvno) sliko, razglednico, animacijo, obogateno z zvokom, melodijo ali govorom.

Boštjan

MED SVOJIMI.

SONCE SE V DNEH OKROG NOVEGA
LETA PRESELI Z NEBA V LJUDI.
DNEVI SO KRATKI, NASMEHI SE
DALJŠAJO. DOGAJALO SE BO, DA
BOSTE DOBIVALI VELIKA SPOROČILA
V MAJHNIH DOZAH.

* Med 1. 12. 2005 in 15. 1. 2006 je za Mobitelove GSM/UMTS uporabnike cena poslanega SMS-a ali MMS-a iz Mobitelovega GSM/UMTS omrežja le 4 SIT (DDV je vključen v ceno).



ŽIVLJENJE NISO LE BESEDE

WWW.MOBITEL.SI

SAMO KDOOR USTVARJA TRDNE TEMELJE,
GRADI ZA PRIHODNOST.



D

73779/2005
KRAS



100501737,72

COBISS

SIK KOPER - BIB CARPODISTRIJA

Živimo z nepredvidljivimi silami morja in vetra, zato se dobro zavedamo pomena načrtovanja prihodnosti. Znamo ponuditi trdne temelje in tako pomagati pri ustvarjanju vaše prihodnosti.

K Banka Koper
Z odprtim pogledom.

50 let

Varčevanje

Banka Koper d.d., Pristaniška ulica 14, 6502 Koper - Slovenija